

AZƏRBAYCAN DİLİ

tədris dili

DƏRSLİK

II hissə

5

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ DÖVLƏT HİMNİ

Musiqisi *Üzeyir Hacıbəylinin,*
sözləri *Əhməd Cavadındır.*

Azərbaycan! Azərbaycan!
Ey qəhrəman övladın şanlı Vətəni!
Səndən ötrü can verməyə cümlə hazırız!
Səndən ötrü qan tökməyə cümlə qadiriz!
Üçrəngli bayrağınla məsud yaşa!

Minlərlə can qurban oldu,
Sinən hər bə meydan oldu!
Hüququndan keçən əsgər,
Hərə bir qəhrəman oldu!

Sən olasan gülüstan,
Sənə hər an can qurban!
Sənə min bir məhəbbət
Sinəmdə tutmuş məkan!

Namusunu hifz etməyə,
Bayrağını yüksəltməyə
Cümlə gənclər müştəqdir!
Şanlı Vətən! Şanlı Vətən!
Azərbaycan! Azərbaycan!

HEYDƏR ƏLİYEV

AZƏRBAYCAN XALQININ ÜMUMMİLLİ LİDERİ

RAFİQ İSMAYILOV, ŞƏHLA ZAHİDOVA, ÜLKƏR NURULLAYEVA, AYSEL XANALIYEVA, REYHAN HƏBİBLİ

AZƏRBAYCAN DİLİ

tədris dili

Ümumi təhsil müəssisələrinin 5-ci sinifləri üçün
Azərbaycan dili fənni üzrə dərslik
(2-ci hissə)

©Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi

**Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0
International (CC BY-NC-SA 4.0)**

Bu nəşr Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International
lisenziyası (CC BY-NC-SA 4.0) ilə www.trims.edu.az
saytında əlçatandır. Bu nəşrin məzmunundan istifadə edərkən
sözügedən lisenziyanın şərtlərini qəbul etmiş olursunuz:

İstinad zamanı nəşrin müəllif(lər)inin adı göstərilməlidir.

Nəşrdən kommersiya məqsədilə istifadə qadağandır.

Törəmə nəşrlər orijinal nəşrin lisenziya şərtlərilə yayılmalıdır.

Bu nəşrlə bağlı irad və təkliflərinizi
trm@arti.edu.az və derslik@edu.gov.az
elektron ünvanlarına göndərməyiniz xahiş olunur.
Əməkdaşlığınız üçün əvvəlcədən təşəkkür edirik!

İÇİNDƏKİLƏR

5 Özüne inan

	Mövzu	Dil qaydaları	
Fəsil 1	Ala-bəzək torba	Əsas və köməkçi nitq hissələri	6-11
Fəsil 2	Əlvida, "bilmirəm"!	İsim. Toplu isimlər	12-17
Fəsil 3	Elektron ünvanım olsaydı...	İsmin mənsubiyyətə görə dəyişməsi	18-21
Fəsil 4	Sonuncu düym	İsmin şəxsə görə dəyişməsi	22-27
	Ümumiləşdirici təkrar		28-29

6 Səyahət

	Mövzu	Dil qaydaları	
Fəsil 1	Balaca Qara Balıq	Sifət	30-35
Fəsil 2	Səyahətname	Say	36-42
Fəsil 3	Qadın səyyahlar	Feil	43-49
Fəsil 4	Azərbaycan səyyahların gözü ilə	Zərf	50-55
	Ümumiləşdirici təkrar		56-57

7 İdman və sağlamlıq

	Mövzu	Dil qaydaları	
Fəsil 1	Fiziki məşqlər və insan orqanizmi	Təsriflənməyən feillər. Məsdər	58-63
Fəsil 2	Çempion ola bilərəm?	Feili sifət və feili bağlama	64-69
Fəsil 3	İdmançı xarakteri	Əvəzliyin mənə növləri	70-75
Fəsil 4	Marafon: Afinadan Bakıya	İsimləşmə və sifətləşmə	76-81
	Ümumiləşdirici təkrar		82-83

8 Tarixdə qadınlar

	Mövzu	Dil qaydaları	
Fəsil 1	Qədim türklərdə qadınlar	Söz birləşmələri	84-89
Fəsil 2	Sara xatun	Frazeoloji birləşmələr	90-95
Fəsil 3	Savadlı qadın – savadlı millət	Cümlə üzvləri	96-101
Fəsil 4	Cığır açan qadınlar	Sadə və mürəkkəb cümlələr	102-105
	Ümumiləşdirici təkrar		106-107
	İzahlı sözlük		108-109

KİTABINIZLA TANIŞ OLUN

Dərslərin müxtəlif bölmələrində təkrar olunan başlıqlarla – rubrikalarla qarşılaşacaqsınız.

Söz boğçası

Oxuduğunuz mətnlərdə işlənmiş yeni söz və ifadələr nəzərə çatdırılır, izahları sonda verilir.

Söz ehtiyatı

Mətnə rast gəlinən yeni söz və ifadələrlə bağlı tapşırıqlar verilir.

Nə anladın?

Mətndəki fakt və hadisələrlə bağlı suallar verilir.

Düşün və cavab ver

Mətndəki obraz və hadisələrə münasibət bildirmək, əsas fikri müəyyənləşdirmək tapşırılır.

Dinləmə 01

Dinlədiyiniz mətnlə bağlı sual və tapşırıqlar verilir. Audiomətnləri sağda göstərilən QR kodu oxutmaqla trims.edu.az saytıdan əldə edə bilərsiniz.

Yazı

Oxuduğunuz və ya dinlədiyiniz mətnin mövzusu ilə bağlı yazı tapşırıqları verilir.

Araşdırma-təqdimat

Mövzu ilə bağlı araşdırma aparmaq və təqdimat etmək tapşırılır.

Yadda saxla

Dil qaydaları ilə bağlı nəzəri bilgiler təqdim olunur.

Diqqət et

Nitq bacarıqları üzrə müxtəlif məlumat və tövsiyələr verilir.

Xatırla

Əvvəlki siniflərdə və ya dərslərdə keçilmiş biliklər xatırladılır.

Qlossari

Azərbaycan dili fənni ilə bağlı terminlərin izahı verilir.

1a Aşağıdakı sualları cavablandırın və cavablarınızı müzakirə edin.

1. Təqdimat etməkdən xoşunuz gəlir, yoxsa təqdimatı dinləməkdən?
  - a. Təqdimat etməkdən xoşum gəlir.
  - b. Təqdimatı dinləməkdən xoşum gəlir.
2. Təqdimat zamanı dinləyənlərlə göz təması qurursunuzmu?
  - a. Bəli, dinləyənlərin gözünə baxarkən həvəslənirəm.
  - b. Xeyr, dinləyənlərin gözünə baxmaqdan çəkinirəm.
3. Dinləyənlər sizə qulaq asmayanda nə edirsiniz?
  - a. Onların diqqətini özümə cəlb etməyə çalışıram.
  - b. Həvəsdən düşürəm.
4. Çıxışdan əvvəl və təqdimat zamanı hansı hissləri keçirirsiniz?
  - a. Diqqət mərkəzində olduğuma görə qürur hissi keçirirəm.
  - b. Həyəcanlanıram, çünki səhv danışmaqdan qorxuram.

Ala-bəzək torba

*Məğlubiyyətin əsas səbəbi ümitsizlik və qorxudur.
Uill Rocers*

Aygün çalışqan qız idi, amma həmişə içində bir qorxu var idi. İstənilən iş başlayanda ağlına gələn ilk fikir bu olurdu: “Alınmayacaq. Mən bacaran iş deyil”. Evdə də belə idi, həyətdə də, məktəbdə də. Qrup işləri, kollektiv müzakirələr zamanı növbə ona çatanda ağzına su alıb dururdu. Ondən söz qoparmaq müşkül məsələ idi. Çünki daim beynində bir fikir dolaşır: “Birdən səhv deyərəm, mənə gülürlər”. Artıq beşinci sinifdə oxuyurdu, amma bu müdhiş **xof** onu tərək etmirdi.

Bir gün axşam dərslərini hazırlayırdı. Müəllim yaşadıkları şəhərdəki tarixi abidələr haqqında məruzə hazırlamağı tapşırırdı. Aygün internetdən tapdığı məlumatları dəftərində qeyd edə-edə düşünürdü: “Nə faydası?! Məndən məruzəçi olar? Dilim topuq vuracaq. Uşaqlar gülüşəcəklər”.

Birdən arxadan kimsə əlini onun çiyinə qoydu.

– Deyəsən, məruzə hazırlayırsan, – deyər ata dəftərdəki qeydlərə baxdı. – Maraqlıdır... Yəqin ki, hamının xoşuna gələcək...

– Doğrudan?.. Amma kaş məruzəni mən hazırlayıdım, çıxışı isə başqası edəydi.

– Niyə belə düşünürsən?

– Nə bilim, ata... Özümlə bacara bilmirəm.

Ata otaqdan çıxdı, çox keçmədən əlində ala-bəzək torba geri qayıtdı.

– Gəl səninlə bir oyun oynayaq, qızım, – dedi. – Bu torbanın içində səkkiz dənə kiçik şar var: dördü qırmızı, dördü mavi. Torbaya baxmadan əlini salıb dörd şar çıxar. Əgər dördü də qırmızı olsa, sabah dərs başlayan kimi müəllimdən sənə söz verməsini xahiş edərsən.

Oyunun şərti Aygünə maraqlı gəldi, gülərək dedi:

– Ay ata, eyni rəngli dörd şarın çıxmaq ehtimalı çox azdır ha!

– Raziyəm, amma hər şey mümkündür.

Aygün çəkinə-çəkinə əlini torbaya salıb bir şar çıxardı. Şar qırmızı rəngdə idi. Sonra daha iki şar çıxardı və təəccübdən gözləri böyüdü: onlar da qırmızı rəngdə idi.

– Ola bilməz! – Aygün həyəcanla dilləndi. – Torbada beş şar qalır. İndi gəl bunların içindən qırmızını tap çıxar...

Aygün inamsız halda bir daha cəhd etdi və yenə də qırmızı şar çıxardı. O, yerindəcə donub qalmışdı. Birdən sifəti dəyişdi. Şübhə dolu nəzərlərlə bir atasına, bir torbaya baxdı. Atası gülümsünüb dedi:

– Birdən elə bilərsən, səni aldatmışam?!

O, əlini torbaya salıb qurdalandı və oradan dörd mavi şar çıxardı:

– Gördün?

Həmin gecə səhərə qədər Aygünün otağında səs gəlirdi. Atasının da gözünə yuxu getmirdi. Bilirdi ki, qızı güzgü qarşısında sabahkı məruzəyə hazırlaşır.

Səhər tezdən Aygün evdən çıxanda atası soruşdu:

– Sözüümüz sözdür?

– Əlbəttə.

– Aygün, sinifdə güvəndiyin dostun kimdir?

– Leyli!

– Məruzə edəndə çalış onun üzünə bax.

...Axşam Zərifə müəllim Aygünün anasına zəng etdi:

– Bu gün Aygün hamını təəccübləndirdi. Gözəl məruzə etdi. Siz onun jest və mimikalarını görə-diniz!.. Hələ auditoriya ilə qurduğu göz temasını demirəm... Sanki beynəlxalq konfransda çıxış edirdi. Çox sevindim. Nəhayət ki, Aygün natamamlıq kompleksinə qalib gəldi...

Söz boğçası

- müdhiş • xof • müşkül
- ehtimal • auditoriya • konfrans

Glossari

Natamamlıq kompleksi – fikir və hərəkətlərində yanlışlığa yol verəcəyini düşünən insanın keçirdiyi utancaqlıq və özündən narazılıq hissi.

...On dörd il sonra.

Hamı dağılıdı. Aygün anasının boynunu qucaqladı, ağarmış saçlarını sığalladı:

– Atamın yeri həmişə görünəcək. Özünü ələ al, ana. Həyatdır, nə etmək olar?!

İstəyirsən, alboma baxaq, ikilikdə onu yad eləyək.

– Yaxşı olar. Atanın dolabındadır albom.

Aygün dolabdan albomu götürəndə gözü ala-bəzək torbaya sataşdı. Torba ona tanış gəldi.

– Ana, bu nə torbadır belə? Çox tanış gəlir.

– Hə, yadına düşmədi? Bilsəydin, bu torba sənin həyatını necə dəyişdirib, onu unutmazdın.

Aygün uşaqlıq xatirələrini beynində canlandırmağa çalışdı:

– Dayan, dayan... Nə isə yadıma düşür... Qırmızı şar, mavi şar... – deyib torbanı açaraq üzüaşağı çevirdi. Divanın üstünə səkkiz qırmızı şar düşdü.

– Aaaa... Axı torbada dörd mavi şar da olmalı idi... Atam mənə göstərmişdi...

Ana torbanı çevirərək içindəki balaca zənciri açdı, oradan mavi şarları çıxardı:

– Bu oyunu səninlə oynamaq üçün o, bir ay çalışmışdı. Xüsusi torba tikdirmişdi. Bir fokusçu tanışi ilə xeyli məşq etmişdi. Eh, ay qızım, sənin atan elə-belə adam deyildi...

Aygün mavi, qırmızı şarları ovcuna aldı. Anası göz yaşlarını görməsin deyə üzünü yana çevirdi...

Rafiq Ələkbəroğlu

Söz ehtiyatı

b “Söz boğçası”ndan nöqtələrin yerinə uyğun gələn sözü seçin.

1. Meşədən gələn ... səslər insanı vahiməyə salırdı.
2. Yarışın sonuna beş dəqiqə qalmış hesabı bərabərləşdirmək ... məsələ idi.
3. ... iştirakçıları fasiləyə çıxdılar.
4. Belə ... etmək olardı ki, sabahkı sərgi də maraqla qarşılanacaq.

c “Xof” sözü ilə yaxınmənalı olan sözləri müəyyən edin.

1. vahimə; 2. heyvət; 3. qorxu; 4. hiddət; 5. dəhşət.

ç “Natamamlıq kompleksinə qalib gəlmək” ifadəsini necə başa düşürsünüz?

Nə anladın?

- 2 a** Mətnə görə düzgün fikirləri müəyyən edin.
1. Aygün məruzə hazırlamaqda çətinlik çəkirdi.
  2. Aygün üçün ətrafdakıların onun haqqında fikri çox önəmli idi.
  3. Ata torbadan çıxan sonuncu şarın da qırmızı rəngdə olacağına əmin deyildi.
  4. Atanın planından Aygünün anası xəbərsiz idi.
  5. Atası vəfat edəndə Aygün 25-26 yaşlarında olardı.

Düşün və cavab ver

- b** Sizcə, nə üçün ata məruzə edərkən Leyliyə baxmağı tövsiyə etdi?

- c** “Ala-bazək torba” mətninin əvvəlində verilən epigrafi mətnin məzmunu ilə necə əlaqələndirərdiniz?

Qlossari

Epigraf – əsərin və ya onun hissələrinin əvvəlində verilən hikmətamiz cümlə. Epigrafin ifadə etdiyi fikir, adətən, əsərin ideyası ilə bağlı olur.

- ç** Mətnə altından xətt çəkilmiş cümlələrə diqqət yetirin. Sizcə, nə üçün bu cümlələrin əvvəlində üç nöqtə qoyulub?
- d** Aşağıdakı yarımbaşlıqları əlavə etməklə “Ala-bazək torba” mətnini genişləndirin.
- Aygünün təqdimatı
  - Aygünün həyatda uğurları

Dinləmə 16

- 3 a** “Demosfen” mətnini dinləyin. Suallara cavab verin.

1. Demosfen kim olub?
2. Demosfenin ilk çıxışı necə qarşılandı?
3. Demosfenin hansı qüsurları var idi?
4. Məşhur natiq qüsurlarından necə xilas oldu?

- b** “Ala-bazək torba” və “Demosfen” mətnləri üçün ortaq cəhətləri müəyyən edin.

Yazı

- c** Plan tərtib etməklə “Demosfen” mətninin qısa məzmununu yazın.

Əsas və köməkçi nitq hissələri

- 4 a “**Axi** torbada **dörd** mavi **şar da** olmalı idi” cümləsində fərqləndirilmiş hansı sözlərin leksik mənası var? Həmin sözlərin leksik və qrammatik mənalərini izah edin.

Yadda saxla Əsas nitq hissələri

Hər bir söz müəyyən nitq hissəsinə aid olur. Nitq hissələri iki qrupa ayrılır: əsas və köməkçi. Əsas nitq hissələrinin həm leksik, həm də qrammatik mənası var.

İsim, sifət, say, əvəzlik, feil və zərf əsas nitq hissələridir.

Əsas nitq hissələrini köməkçi nitq hissələrindən fərqləndirən xüsusiyyətlər:

1. Leksik mənası olur. Məsələn: *ehtimal – bir şeyin baş verə bilməsi, mümkünlüyü.*
2. Müəyyən suala cavab verir. Məsələn: *dəftər – nə?, yaşıl – necə?*
3. Cümlə üzvü olur. Məsələn: *Mən (mübtədə) məktəbliyəm (xəbər).*
4. Şəkilçi qəbul edir: *kitab-ın, məktəb-lər, qaç-ır.*

- b Nöqtələrin yerinə müvafiq suala cavab verən söz yazmaqla cümlələri tamamlayın. Həmin sözün hansı nitq hissəsinə aid olduğunu müəyyənləşdirin.

1. Havaya rəngbərəng ... (nə?) buraxıldı.
2. ... (kim?) Neft Daşlarında işləyir.
3. Dünəndən yağan ... (necə?) qar gediş-gəlişi çətinləşdirmişdi.
4. Uşaqlar tədbirə tamaşa etmək üçün ... (haraya?) daxil oldular.
5. Yeni filmi hamımız ... (nə etdik?).

- c Sözləri aid olduğu qrammatik mənə ilə uyğunlaşdırın.

1 şipşirin	a Hərəkətin tərzini bildirir.
2 biz	b Çoxaltma dərəcəsində işlənən sifətdir.
3 maraqla	c Konkret isimdir.
4 çiçək	ç Şəxs əvəzliyidir, ismi əvəz edir.

- ç Qruplarla iş. Verilmiş cümlələrdə altından xətt çəkilmiş sözlərin leksik və qrammatik mənalərini müəyyən edin.

I qrup:

1. Meydanda çoxlu bayraqlar var idi.
2. Cavan ağac böyümüşdü.

II qrup:

1. Uzaqdan həzin musiqi eşidilirdi.
2. Beş qız zalda tədbirə hazırlaşırdı.

III qrup:

1. Arzu beşinci sırada oturmuşdu.
2. Qızmar günəş ətrafı isidirdi.

IV qrup:

1. Bakı qədim tarixi abidələrlə zəngindir.
2. Atam mənə üç qələm aldı.

- 5 a** “Ay ata, eyni rəngli dörd şarın çıxmaq ehtimalı azdır ha!” cümləsində hansı sözlərə sual vermək olmur?

Yadda saxla **Köməkçi nitq hissələri**

Köməkçi nitq hissələri bunlardır: **qoşma, bağlayıcı, ədat, modal sözlər, nida**. Bu nitq hissələrinin yalnız qrammatik mənası olur. Onlar cümlədə müəyyən funksiyaları yerinə yetirir:

- 1. Qoşma** sözlərə qoşularaq müəyyən məna çaları yaradır.
Biz evə kimi (məsafə) piyada getdik.
- 2. Bağlayıcı** həm sözlər, həm də cümlələr arasında əlaqə yaradır.
Qardaşım və mən gəzintiyə çıxmaq istədik, amma yağış imkan vermədi.
- 3. Ədat** sözlərin və ya cümlənin təsir gücünü artırır.
Təkca sənə güvənirəm, axı sən mənim ən etibarlı dostumsan.
- 4. Modal sözlər** danışanın ifadə etdiyi fikrə münasibətini bildirir.
Nəhayət, şad xəbər ölkəyə yayıldı və bu gün, şübhəsiz, xalqın tarixinə yazılacaq.
- 5. Nidanın** funksiyası hiss-həyəcan ifadə etməkdir.
Ay oğul, böyük hünər göstərdin, əhsən!

- b** Köməkçi nitq hissələrini müəyyən edin. Onların cümlədəki funksiyasını şərh edin.

1. Əli və Sənan dostdurlar.
2. Bəh-bəh, gözəl havadır!
3. Bəlkə, bu gün biz də görüşək?
4. Yağış səhərə qədər kəsmədi.
5. Ən çətin tapşırığı yerinə yetirdim.

Qlossari

Funksiya – vəzifə, rol, fəaliyyət dairəsi.

- c** Dördündən biri fərqlidir:

1. a. məktəb	b. lakin	c. oğlan	d. əsgər
2. a. ancaq	b. qələm	c. otaq	d. arzu
3. a. həyəət	b. ki	c. fikir	d. parça

- ç** Nöqtələrin yerinə uyğun köməkçi nitq hissəsi yazmaqla cümlələri tamamlayın. Həmin sözlərin cümlədəki vəzifəsini izah edin.

1. ... böyük sərvət sağlamlıqdır.
2. Üç gündən ... kitab sərgisi başa çatdı.
3. Bakıdan ... rayonlardan xeyli qonaq var idi.
4. Havalar çox soyuq keçirdi, ... ağaclar çiçəkləmədi.
5. Dərstdən ... tədbir müzakirə olundu.
6. ... hamı razılığa gəldi.

1a Xarakterinizdəki hansı cəhətləri dəyişmək istərdiniz? Səbəbini izah edin.

Əlvida, “bilmirəm”!

Bizə dərs deyən müəllimlər arasında ən çox sevdiyim Günay müəllimdir. Hətta mənim rəfiqələrimdən bir neçəsi ona oxşamağa çalışır, onun kimi müəllim olmaq istəyir. Günay müəllim hər bir fikri bizə elə tərzdə çatdırır ki, biz dərhal onu anlayır və dediklərinə əməl etməyə can atırıq.

Budur, ilk dərs günüdür. Səbirsizlikə Azərbaycan dili dərslərini gözləyirik. Nəhayət, Günay müəllim sinfə daxil olur. Həmişəki kimi, üz-gözündə səmimiyyət, dodağında təbəssüm... Hamıda xoş ovqat yaradan təbəssümü heç vaxt simasından əskik olmur. Adama elə gəlir ki, Günay müəllim tamamilə qayğısız həyat sürür. Ancaq, yəqin ki, belə ola bilməz. Sadəcə, o, qayğılarını qapı arxasında qoyub sinfə daxil olur...

Günay müəllim tətillər təəssüratlarımızı soruşdu. Onun komplimentləri ürəyimizcə oldu. Oğlanlara böyüdüklərini, qızlara çox gözəl olduqlarını dedi.

Sonra dərslərin mövzusunə keçdi:

– Bugünkü dərslərimiz...

Sözünə ara verib bir qədər düşündü. Sonra dedi:

– Bunu sonda birlikdə müəyyən edərək. İndi isə mən sizə vərəqlər paylayacağam. Siz orada “Nəyi bacarmıram?”, “Nəyi bilmirəm?” suallarına cavab verməklə ən zəif cəhətlərinizi qeyd edərsiniz.

Mən bir xeyli qarşımdakı ağ vərəqə baxıb fikrə daldım. Heç vaxt öz zəif cəhətlərim haqqında düşünməmişdim.

Nəhayət, birinci cümləmi yazdım: “Məsələnin tənliyini qura bilmirəm”.

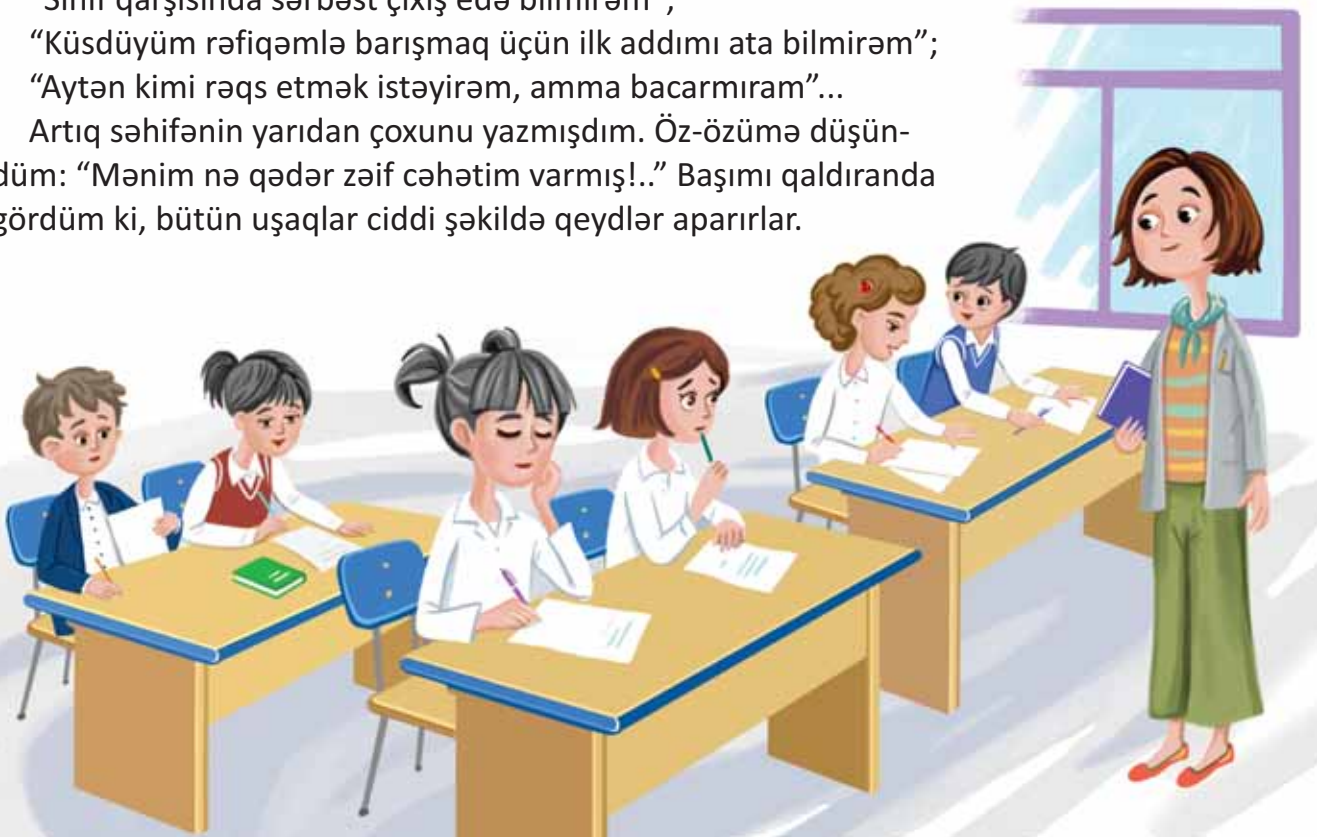
Bir az da düşündükdən sonra bir-birinin ardınca yazmağa başladım:

“Sınıf qarşısında sərbəst çıxış edə bilmirəm”;

“Küsdüyüm rəfiqələmlə barışmaq üçün ilk addımı ata bilmirəm”;

“Aytən kimi rəqs etmək istəyirəm, amma bacarmıram”...

Artıq səhifənin yarısından çoxunu yazmışdım. Öz-özümə düşündüm: “Mənim nə qədər zəif cəhətim varmış!..” Başımı qaldıranda gördüm ki, bütün uşaqlar ciddi şəkildə qeydlər aparırlar.

Hətta Günay müəllim də nəşə yazırdı. O, yazısını bitirib dedi:
– Kifayətdir. Yazınızı imzalamağa ehtiyac yoxdur. Bu sorğu **anonim** keçirilir. Vərəqləri qatlayın. Ürəyiniz istəsə, bir-birinizlə paylaşa bilərsiniz. Sonra vərəqləri bu qutuya atın,
– deyib masanın üstünə bir qutu qoydu.

Mən sinfə göz gəzdirdim... Zəif cəhətlərimi kimə etiraf edə bilərdim ki?..

Elə bu vaxt Günay müəllim mənə yaxınlaşdı və yavaşca dedi:

– Nigar, yazını mənimlə dəyişmək istəyirsən?

Əvvəlcə özümü itirdim. Sonra isə sevinc və qürur hissi keçirdim. Vərəqlərimizi dəyişdik. Sevimli müəllimin yazdıqlarını oxuduqca onu daha yaxından tanımağa başlayırdım:

“Başladığım elmi işi tamamlaya bilmirəm”;

“Bəzən həftələrlə ata-anama baş çəkməyə vaxt tapa bilmirəm”;

“Oğlumu ərköyün böyüdürəm. Onunla kifayət qədər ciddi rəftar edə bilmirəm”;

“Sinfimin ən qapalı xarakterli uşağı Oqtaydır. Onun qəlbinə yol tapa bilmirəm”.

Qutuya vərəqi sonuncu atan mən oldum. Gözüm müəllimə sataşdı, bir-birimizə baxıb gülümsədik.

Günay müəllim qutunun ağzını örtüb ayağa qalxdı və dedi ki, onun arxasınca gedək. Hamımız maraq içində məktəbin çıxış qapısına tərəf yollandıq. Müəllim oğlanlardan birini bel gətirmək üçün təsərrüfat otağına göndərdi.

Biz idman meydançasının yanındakı ağaclığa çatdıq. Müəllim hər tərəfə qol-budaq atmış irigövdəli bir ağacın yanında dayanıb oğlanlara çala qazmağı tapşırırdı. Sonra qutunu çalaya qoydu və bizə çalanı torpaqla doldurmağı tapşırırdı. Çox keçmədi ki, “bilmirəm”lərlə dolu qutu torpağın altında görünməz oldu.

Ətrafa dərin sükut çökdü. Hər kəs yarım saat əvvəl qeyd etdiyi zəif cəhətlər haqqında düşünür, sanki ürəyində onlarla vidalaşırdı.

Nəhayət, Günay müəllim sükutu pozdu:

– Uşaqlar, “bilmirəm”lər hamımızın dilində var.

Evdə də, məktəbdə də bu sözü tez-tez səsləndiririk. Bu gün isə biz “bilmirəm”lərlə vıdalaşırıq. İnanıram ki, siz onu “bilirəm”, “bacarıram”larla əvəz edəcəksiniz.

Hamı heyranlıqla Günay müəllimə baxırdı...

Sinfə qayıtdıqdan sonra Günay müəllim təklif etdi ki, bugünkü dərslin adını müəyyən edək. Müxtəlif təkliflər oldu:

- Bacarıqsızlığa əlvida!
- Yaşasın “bilirəm”!
- Əlvida, “bilmirəm”!

Adı nə olur olsun, bu dərsl ömrüm boyu yadımdan çıxmıyacaq. Başqa uşaqları deyə bilmərəm, amma mən bundan sonra “bacarmıram” sözünü dilimə gətirməyəcəyəm. Bu sözü unutmaq üçün əlimdən gələni edəcəyəm.

Rafiq İsmayılov

Söz ehtiyatı

b “Anonim” sözünü hansı sözlə işlətmək olar?

- a. sırr   b. xəyal   c. məktub   d. tədbir

• Oxuduğunuz hekayəyə “anonim əsər” demək olarmı? Cavabınızı əsaslandırın.

Düşün və cavab ver

c Günay müəllimin keçdiyi dərsl təhlil edin.

- Bu dərslə müəllimin məqsədi nə idi?
- Dərsl hansı mərhələlərdən ibarət idi?
- Müəllim öz məqsədinə çatdı bildimi? Cavabınızı əsaslandırın.

ç Nə üçün Günay müəllim sorğunu anonim keçirdi?

d Mətnə altından xətt çəkilmiş cümlələri bir daha oxuyun. Nigarın keçirdiyi hisslərin səbəbini izah edin.

2 a Cümlələri davam etdirmək üçün variantlardan birini seçin və seçiminizi şərh etməklə genişləndirin.

1. Bu əsər mənim xoşuma gəldi, çünki ...

- a. obrazların daxili aləmi mənə maraqlı doğurdu.
b. mən də öz zəif cəhətlərim haqqında düşünməyə başladım.

2. Bu əsər xoşuma gəlmədi, çünki ...

- a. zəif cəhətlərimi mənə xatırlatdı.
b. mənə, qüsurları etiraf etməyin özü zəiflik əlamətidir.

b Sizcə, nə üçün müəllif mətni 1-ci şəxsin dilindən nəql edir?

Qlossari

Təhkiyə – bədii əsərdə hadisələri nəql edən nitqi; dialoqları çıxmaqla əsərin bütün mətni.

Təhkiyəçi – əsərdəki hadisələri nəql edən şəxs. Əsərdə təhkiyəçi müəllif (III şəxs) və ya obrazlardan biri (I şəxs) ola bilər.

c Mətni elə nəql edin ki, təhkiyəçi Günay müəllim olsun.

- Günay müəllimin sinfə daxil olarkən düşüncələrini təsvir edin.
- Öz zəif cəhətləri haqqında yazarkən müəllimin keçirdiyi hissləri təsvir edin.
- Günay müəllimin yazısını Nigarla dəyişməsinin səbəbini izah edin.

3 a Sizcə, hər kəs zəif cəhətini etiraf etməyi bacarırmı? Hansı insanlar xarakterindəki qüsurlardan xilas ola bilərlər?

Qlossari

Xarakter – insanı, obrazı səciyyələndirən xüsusiyyətlərin məcmusu.

b “Güclü xarakter” ifadəsini necə başa düşürsünüz? Oxuduğunuz əsərlərdən güclü xarakteri olan obrazları xatırlayın və fikrinizi əsaslandırın.

c Müəllimin “Şəxsiyyət və xarakter” mövzusunda söylədiklərini dinləyin. Sizcə, müəllim sifirləri artırmaqla daha hansı xüsusiyyətləri sadalaya bilər?

ç Günay müəllimin keçdiyi “Əlvida, “bilmirəm” dərsi ilə müəlliminizin keçdiyi “Şəxsiyyət və xarakter” dərslərini müqayisə edin. Hansı oxşar cəhətlər var?

Yazı

4 a **Esse.** Xarakterimdəki hansı zəif cəhətə “əlvıda” demək istərdim?

- Plan:**
1. Xarakter nədir? Onu necə möhkəmləndirmək olar?
  2. Mənim xarakterim: güclü və zəif cəhətlərim.
  3. Zəif cəhətlərimdən necə xilas ola bilərəm?
  4. Mükəmməl xarakter mənə həyatda nə qazandırar?

İsim

- 5 a “Əlvida, “bilmirəm” mətnindən verilmiş sözləri cədvəl üzrə qruplaşdırın.
müəllim, dərs, vərəq, ağaclıq, rəfiqə, fikir, qutu, qürur, qapı, məktəb, uşaqlar, oğlan

kim?	nə?	hara?
------	-----	-------

- b Verilmiş isimlərin quruluşca növünü müəyyən edin.
əhəng, meydança, təbəssüm, masa, ata-ana, çəki, səhifə, qol-budaq, dostluq, dodaq, üz-göz, çıxış, kəşfiyyat, torpaq, görüş, sükut
- c Hansı xüsusi isimlərin ilk hərfi kiçik yazılsa, ümumi isim kimi qəbul edilə bilər?
Çiçək, Arzu, Yaşar, Mehriban, Bahar, Sədaqət, Reyhan, Anar, Damla, Gözəl, Nərgiz, Coşqun, Mirvari, Azad, Sevinc, Qalib

- ç Altından xətt çəkilmiş sözlərin sualını və ismin hansı halında işləndiyini müəyyən edin.

1. Çayda çoxlu balıq var idi.
2. Uşaqlar topu mağazadan aldılar.
3. Kitabın cildi rəngarəng idi.
4. Tamaşa saat 7-də başlayacaq.
5. Bu ağacı babam əkib.
6. Aldığım kitabı Güləyə hədiyyə etdim.

Xatırla

İsmin halları	Şəkilçilər	Nümunə	
Adlıq	yoxdur	şəhər	küçə
Yiyəlik	-in ⁴	şəhərin	küçənin
Yönlük	-a ²	şəhərə	küçəyə
Təsirlik	-i ⁴	şəhəri	küçəni
Yerlik	-da ²	şəhərdə	küçədə
Çıxışlıq	-dan ²	şəhərdən	küçədən

- d “Çala” sözünü ismin müvafiq halında işlətməklə cümlələri tamamlayın. Hər bir cümlədə bu sözün hansı halda olduğunu müəyyənləşdirin. Bu sözü ismin bütün hallarında işlətmək üçün daha iki cümlə əlavə edin.
1. Uşaqların qazdıqları ... hazır oldu.
  2. Müəllim qutunu ... qoydu.
  3. Onlar ... torpaqla örtüldülər.
  4. Qutu ... içində görünməz oldu.
- e “Xatırla” rubrikasında verilmiş cədvəli nəzərdən keçirin. Mavi rənglə verilmiş bitişdirici samitin sözlərə artırılması ilə bağlı qaydanı şərh edin.
- ə Qruplarla iş. Cümlələrdə fərqləndirilmiş isimlərin qrammatik xüsusiyyətlərini müəyyən edin.
- I qrup. *Vasif* əldə etdiyi *uğura* görə çox sevinirdi.
II qrup. Yaşadığımız *kənd Kürün* sahilindədir.
III qrup. *Mağazadan* yeni *karandaşlar* aldı.

Toplu isimlər

6a Cümlələrin tərkibindəki isimləri seçin. Onların tək və ya cəmdə işləndiyini müəyyən edin.

1. Şagirdlər tapşırıqları yerinə yetirdilər.
2. Ağacın yarpaqları yamyaşıl idi.
3. Çəmənlikdə kəpənəklər, xallı böcəklər uçuşurdular.
4. Otağa dolan sərin meh xoş ovqat yaradırdı.

b Hansı isimlər cəm şəkilçisi qəbul edə bilmir?

şagird, müəllimlik, xəyal, riyaziyyat, hekayə, hərf, usta, yarpaq, həkimlik, qaymaq, ot, sədaqət, mətn, səadət, məsuliyyət, dağ, yol, ağac

c Verilmiş cümlələrdə hansı isimlər cəm şəkilçisi qəbul etməsə də, çoxluq bildirir?

1. İlxıda bir-birindən gözəl atlar var idi.
2. Çoban sürünü yaylağa apardı.
3. El bir olsa, dağ oynadar yerindən.
4. Düşmən qoşunu geri çəkilməyə başladı.

Yadda saxla

Elə isimlər var ki, cəm şəkilçisi (-lar, -lər) qəbul etmədən çoxluq bildirir. *Məsələn: camaat (insanların çoxluğu), ordu (hərbçilərin çoxluğu) və s.*

Belə isimlər **toplu isim** adlanır. Toplu isimlərə də cəm şəkilçisi artırmaq olar: *xalqlar, dəstələr. "Camaat" və "əhali" sözləri cəm şəkilçisi qəbul etmir.*

ç Cərgələrdəki toplu ismi müəyyən edin.

1. a. kitab	b. şagird	c. xalq	d. çanta
2. a. əhali	b. usta	c. mahnı	d. həkim
3. a. qələm	b. dibçək	c. meşə	d. naxır

d Uyğunluğu müəyyən edin.

1 inək	a ilxı
2 qarışqa	b sürü
3 qoyun	c naxır
4 at	ç koloniya

Elektron ünvanım olsaydı...

1 a Bir çox amerikalı gənclər kimi, qaradərili Coninin də ən böyük arzusu biznesmen olmaq, cəmiyyətdə nüfuz qazanmaq idi. Onun **ideali** dünyanın ən varlı adamı sayılan Bill Geys idi. Eşitmişdi ki, bu şəxs universitet təhsilini yarımçıq qoymuş və kompüter texnologiyalarının istehsalı ilə məşğul olan “Maykrosoft” (Microsoft) şirkətini yaratmış, az müddətdə milyarder olmuşdu.

Coni də imkansızlıq ucbatından mükəmməl təhsil ala bilməmişdi. Bəlkə də, Bill Geysə marağı bununla bağlı idi.

Bir gün qəzetdə oxudu ki, “Maykrosoft” şirkətinə süpürgəçi tələb olunur. Coni özü haqqında məlumat vermək üçün tərcümeyi-halını, işə qəbul olunmaq haqqında xahiş ərizəsini yazdı. Daha sonra yubanmadan bütün lazımı sənədləri toplayaraq şirkətin ofisinə müraciət etdi. Nami-zədlər arasında keçirilən müsabiqədən sonra onu işə qəbul etdilər. Coninin sevincinin həddi-hüdudu yox idi. Onun özünəinamı çox böyük idi. O bilirdi ki, süpürgəçi vəzifəsində çox qalmayacaq. Xəyallarında düşünürdü ki, bir gün şirkətin dəhlizində Bill Geyslə qarşılaşacaq. Ola bilməz ki, böyük biznesmen ondakı fərasəti duymasın. O, Coniyə daha məsuliyyətli işlər tapşıracaq və sonra... Günlərin bir günü bu gənc Bill Geysin sağ əli olacaq.

Lakin birdən-birə şirin xəyallar puç oldu. **Kadrlar** şöbəsində işləyən qız Coninin şəxsi anketini doldurmaq üçün ondan elektron poçt ünvanını soruşdu. Coni utana-utana dedi:

– Mən hələ kompüter almamışam. Ona görə də elektron ünvan açmamışam.

Qız təəccüblə ona baxıb soyuqqanlı tərdə dedi:

– Bağışlayın, şirkətimizin prinsiplərinə görə, elektron ünvanı olmayanı işə götürə bilmərik...

Söz boğçası

- ideal
- kadr
- ərizə
- prinsip
- təqdirdə
- konstruktor
- mülkiyyət
- sığorta
- model

Qlossari

- **Tərcümeyi-hal** – bir şəxsin həyatı haqqında məlumatlardan ibarət yazı növü; bioqrafiya.

Coni başını aşağı salıb küçə ilə gedirdi. İndi o, “Maykrosoft”a da, Bill Geysə də nifrət edirdi: “Mən sizə kim olduğumu göstərərəm. Siz məni işə götürmədiyinizə peşman olacaqsınız”.

Bu fikirlərlə o, yolun ortasında dayandı, ətrafa baxdı. Böyük bir bina diqqətini cəlb elədi. Maşınlardan düşən hərbi geyimli şəxslər qarının ağzında dayanıb çəkmələrinin tozunu silir, sonra içəri daxil olurdular.

“Kiçik biznesə başlamaq üçün pis yer deyil”, – Coni öz-özünə düşündü.

Ertəsi gün Coni 20 dollar verib ayaqqabı təmizləmək üçün ləvazimat aldı. Sonra həmin binada özünə yer tutdu. Beləcə, işə başladı...

Ayaqqabı təmizlətdirmək üçün müraciət edənlər çox idi. Coni çox səylə çalışırdı. O başa düşürdü ki, zabitlərin vaxtı çox olmur. Odur ki iki dəqiqəyə onların çəkmələrini par-par parıldadırdı. Elə birinci gün 30 dollar qazandı. Sonrakı günlər gəliri daha da artdı.

Bir aydan sonra yaşadığı məhəllədən tanış bir oğlanı öz yerinə oturtdu və yaxşı işləyəcəyi təqdirdə gününə 20 dollar verəcəyini dedi. Savadsız, işsiz bir qaradərili üçün bu, yaxşı məbləğ idi. Odur ki oğlan məmnuniyyətlə razı oldu. Coni isə üç tin yuxarıda – polis məntəqəsinin qarşısında yeni ayaqqabısilmə yeri açdı.

Bir ildən sonra Coninin şəhərdə 20-yə yaxın ayaqqabısilmə məntəqəsi vardı. O artıq özü işləmirdi, yalnız işçilərə nəzarət edirdi.

Coni kiçik uğurlarla kifayətlənən adam deyildi. Texnikaya böyük marağı olan bu gənc indi də ayaqqabısilmə elektrik qurğusu üzərində işləməyə başladı. Mütəxəssislərin köməyi ilə o bu qurğunun ilk **modelini** yaratdı. Lakin qurğu müxtəlif ölçüdə və formada olan ayaqqabıların bütün hissələrini insan əli kimi təmizləyə bilmirdi. Onda Coni diş fırçaları düzəldən konstruktorları bu işə cəlb etdi. Nəhayət, avtomatik ayaqqabısilmə qurğusu hazır oldu. Coni onun satışı üçün idarələrlə, reklam şirkətləri ilə danışıqlar apardı. O, bankdan kredit götürüb ayaqqabısilmə aparatının kütləvi istehsalına başladı. İdarələr bu qurğunu həvəslə alıb binanın girişində qoyurdular ki, işçilər və qonaqlar ayaqqabılarını təmizləsinlər.

İllər keçdi. Artıq Coninin qurğuları dünyanın bir çox ölkələrində satılırdı.

Bir gün Coni 600 milyon dollarlıq **mülkiyyətini** sığortalamaq üçün bir şirkətə müraciət etdi. **Sığorta** agentləri öz təkliflərini göndərmək üçün ondan elektron ünvanını istədi. Coninin elektron poçtunun olmadığını eşidən sığortaçı təəccübünü gizlədə bilmədi:

– Çox maraqlıdır. Elektron ünvanınız olmadığı halda, belə nəhəng bir şirkət qurmusunuz. Gör indi elektron poçtunuz olsaydı, nə işlər görərdiniz!..

Coni isə heç əhvalını pozmadan dedi:

– Elektron poçtum olsaydı, indi “Maykrosoft”da süpürgəçi işləyirdim!..

Söz ehtiyatı

b Kontekstdən çıxış edərək “Söz boğçası”ndakı sözləri izahlarla uyğunlaşdırın.

1 sığorta	a mükəmməl, ən yaxşı
2 ideal	b kütləvi istehsal üçün nəzərdə tutulmuş məhsulun nümunəsi
3 kadr	c şəxsi əmlak – ev, bağ, maşın və s.
4 model	ç bədbəxt hadisəyə görə zərərin ödənilməsi
5 mülkiyyət	d hər hansı təşkilatın ixtisaslı əməkdaşı

c Mətnə altından xətt çəkilmiş cümləyə diqqət yetirin. “*Sağ əl*” ifadəsini cümlələrdə həqiqi və məcazi mənada işlədin.

Nə anladın?

ç Mətnin məzmununa aid suallara cavab verin.

1. Coninin ideali kim idi? Səbəbini izah edin.
2. Niyə Conini işə götürmədilər?
3. İşə qəbul olunmaması Conidə hansı hissləri oyatdı?
4. Coni ilk işinə necə başladı və ilk qazancı nə oldu?
5. Necə oldu ki, Coni böyük biznesmenə çevrildi?

Düşün və cavab ver

2 a Mətnin son cümləsindən çıxış edərək əsərin ideyasını müəyyən edin.

b Verilən fikirlərin düzgün, yanlış, yoxsa ehtimal olduğunu müəyyən edin.

1. Elektron ünvanın olmaması Coninin uğurunun başlanğıcı oldu.
2. Coni götürdüyü krediti çox qısa müddətdə geri qaytarmaq imkanı qazandı.
3. Coni işə qəbul edilsəydi, günlərin birində Bill Geyslə qarşılaşacaqdı.
4. Bir ilə ayaqqabısilmə məntəqələrinin sayını 40-a çatdıracaqdı.
5. Coni uğur qazanacağına inanmasa da, heç vaxt uğursuzluğa düşər olmadı.

Dinləmə 17

c “Geysin uğur taleyi” mətnini dinləyin. Mətnin məzmununa aid suallar tərtib edin.

ç Qeydləriniz əsasında aşağıdakı fikirlərin düzgünlüyünü sübut edin.

1. Bill Geys dünyanın ən varlı insanı kimi tanındıqdan 9 il sonra yalnız xeyriyyəçiliklə məşğul oldu.
2. 1970-ci ildə Bill Geys küçə hərəkətini nizamlamaq üçün proqram hazırladı.

d Təsəvvür edin ki, Coni “Maykrosoft” şirkətində işə qəbul edildi. Həmin hissədən başlayaraq mətni təxəyyülünüze uyğun nəql edin.

İsmin mənsubiyyətə görə dəyişməsi

- 3 a** Aşağıdakı dialoqda “poçt” sözünə artırılmış şəkilçilərə diqqət yetirin. Bu şəkilçilərin funksiyasını izah edin.

- Gör indi elektron **poçtunuz** olsaydı, nə işlər görərdiniz!..
– Elektron **poçtum** olsaydı, indi “Maykrosoft”da süpürgəçi işləyirdim!..

Yadda saxla

Mənsubiyyət şəkilçiləri əşyanın hansı şəxsə mənsub olduğunu bildirir.

Şəxs	Tək		Cəm	
	Şəkilçi	Nümunə	Şəkilçi	Nümunə
I şəxs	-im ⁴ (-m)	kitab-ım ana-m	-ımız ⁴ (-miz ⁴)	kitab-ımız ana-mız
II şəxs	-in ⁴ (-n)	kitab-ın ana-n	-iniz ⁴ (-niz ⁴)	kitab-ınız ana-nız
III şəxs	-i ⁴ (-si ⁴)	kitab-ı ana-sı	-i ⁴ (-si ⁴)	kitab-ı ana-sı

- b** Nöqtələrin yerinə uyğun şəxs əvəzlilikləri yazın.

- ... kəndimiz çox səfalıdır.
- ... rəfiqəm yeni binada yaşayır.
- ... dəftəri sinifdə qalmışdı.
- Axşam ... evinizin işığı yanmırdı.
- Sevinirəm ki, ... bu fikrin çox bəyənilməsi.
- ... sinifləri yarışın qalibi oldu.

- c** Nöqtələrin yerinə uyğun mənsubiyyət şəkilçiləri yazmaqla cümlələri köçürün.

- Məktəb... yeni təmirdən çıxıb. *(I şəxsin cəmi)*
- Otağın pəncərə... dənizə baxır. *(III şəxsin tək)*
- Ən böyük arzu... müəllim olmaqdır. *(I şəxsin tək)*
- Yeni ev... çox rahatdır. *(II şəxsin cəmi)*
- Qoy bu gün kitab... məndə qalsın. *(II şəxsin tək)*
- Yeni salınmış küçə... genişdir. *(III şəxsin cəmi)*

- ç** Hansı cümlələrdə mənsubiyyət şəkilçili sözün neçənci şəxsə aid olduğu dəqiq deyil?

- Cavabını** çox bəyəndilər.
- Səsi** aydın və məlahətli idi.
- Hekayələri** maraqlı idi.
- Dünəndən **yolunu** gözləyirik.

Sonuncu düym

Külək kiçik “Oster” təyyarəsini amansızcasına silkələyirdi. Amma Devi canını dişinə tutub səsinə çıxarmırdı. Atasının “Qorxursan?” sualına oğlan asta səslə: “Bir azca”, – deyər dilləndi.

– Qorxma, məni dinlə. Enmə zamanı təyyarədən yerə qədər məsafə altı **düym** olmalıdır. Nə az, nə çox, düz altı düym. Bir az yüksəkdən uçsan, enmə zamanı təyyarə yerə çırpılıb zədələnə bilər. Çox aşağıdan uçsan, kələ-kötür yerə düşüb çevrilə bilər, – deyər Ben oğluna izah etdi.

Bu da sonuncu düym! Ben mühərriki söndürdü, ayağını əyləcə basdı və təyyarə dayandı.

Köpəkbalığı **körfəzi** adlanan bu sularda akulalar çox olurdu. Ben burada telesirkətin sifarişi ilə sualtı çəkilişlər aparırdı.

Devi ətrafa göz gəzdirdi. Qarşıda mavi dalğalı sulardan, arxada isə göz işlədikcə uzanan qumlu-çınqıllı təpəciklərdən başqa heç nə yox idi. Uşağı qorxu bürüdü:

– Ata, bizim burada olduğumuzu kimsə bilir?

– Heç kəs.

– Bəs bizi tapa bilərlər?

– Yox. Quru ilə bura yol yoxdur. Təyyarədən bizim balaca maşını çətin ki görsünlər. **Mərcan riflərini** görürsən? Bu riflərə görə heç bir qayıq sahilə yaxınlaşmaz.

Devinin qorxduğunu görən Ben uşağı sakitləşdirdi:

– Qorxma, suyun altında yarım saatdan artıq qalmaram.

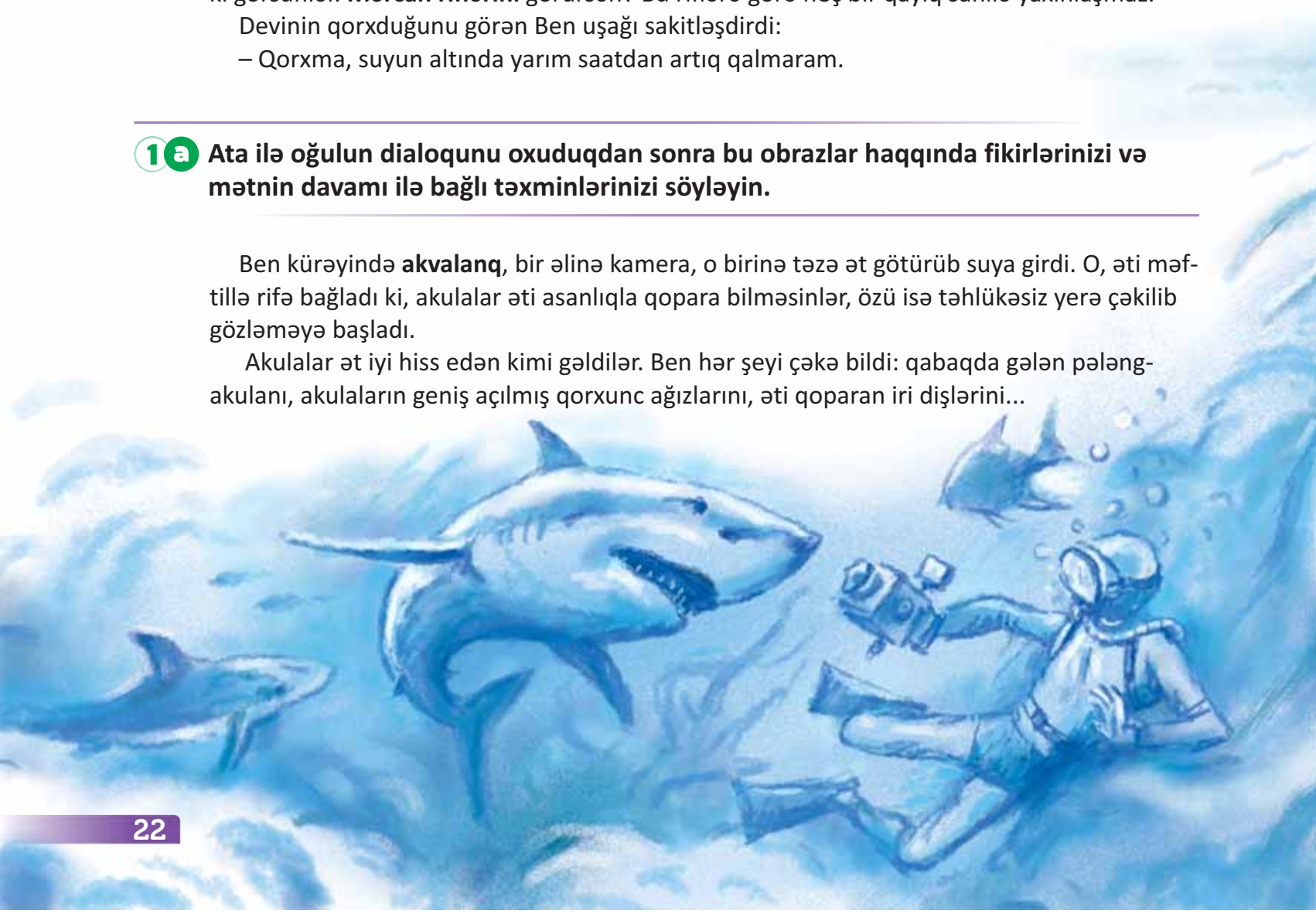
Söz boğçası

- düym
- körfəz
- mərcan
- rif
- akvalanç
- aerodrom

1a Ata ilə oğlun dialoqunu oxuduqdan sonra bu obrazlar haqqında fikirlərinizi və mətnin davamı ilə bağlı təxminlərinizi söyləyin.

Ben kürəyində **akvalanç**, bir əlinə kamera, o birinə təzə ət götürüb suya girdi. O, əti məf-tillə rifə bağladı ki, akulalar əti asanlıqla qopara bilməsinlər, özü isə təhlükəsiz yerə çəkilib gözləməyə başladı.

Akulalar ət iyi hiss edən kimi gəldilər. Ben hər şeyi çəkə bildi: qabaqda gələn pələng-akulanı, akulaların geniş açılmış qorxunc ağızlarını, əti qoparan iri dişlərini...

Birdən pələng-akula onun üstünə şığıdı. Qorxunc yırtıcı böyrü üstə çevrilərək hücumu hazırlayırdı. Ben kamera ilə akuladan qorunmağa çalışsa da, artıq gec idi. Yırtıcı dişlərini Benin qoluna sancdı. Sonra o biri qolundan yapışdı. Ben əllərini yelləməyə başladı. Suyun rəngi qıpqırmızı idi. Akulanın onun ayaqlarından yapışmaq istədiyini görəndə Ben yırtıcını var gücü ilə itələyib suyun üzünə çıxdı...

Ben özünə gələndə başı üstündə oğlunu, onun dəhşət dolu gözlərini gördü. Əlləri, ayaqları didik-didik idi. O anlayırdı ki, nə isə etmək lazımdır. Ona bir şey olsa, Devi bu qızmar səh-rada tək-tənha qalacaq. Uşağı vaxtında tapacaqlar, ya yox – məlum deyil.

Ben var gücü ilə dartıb köynəyinin qolunu cırdı və Deviyə uzatdı:

– Devi, qolumu yuxarıdan sarı... Möhkəm sıx... Bir az da... Afərin!

Benin təqəti kəsilirdi. O başa düşürdü ki, hər ikisinin həyatını xilas etmək üçün Devi hərəkətə keçməlidir. Amma necə?! Uşaq bunu bacaracaqmı? Özünü birtəhər topladı:

– Devi, ikimizin də həyatı səndən asılıdır. Məni diqqətlə dinlə, dediklərimi etməyə çalış. Sənə acıqlansam da, incimə. İndi isə o iri dəsmalı yerə sər. Mən özümü onun üstünə salaram, sən isə dəsmalı təyyarəyə tərəf dartarsan.

– Mən səni təyyarəyə qaldıra bilmərəm axı, – Devi kədərlə dedi.

– Özünü sınımadan heç vaxt nəyə qadir olduğunu bilməzsən, – Ben yumşaq səslə dedi.

– Sən təyyarəni necə sürəcəksən? Əlini tərpedə bilmirsən...

– Bu barədə düşünmə. Dizlərimlə idarə edəyəm. Sən durma, məni apar.

Devi dəsmalı darta-darta birtəhər Beni təyyarəyə yaxınlaşdırdı. Ben dedi:

– Devi, təyyarənin qarısının qabağına daş yığ. Dəsmalı belimə möhkəm bağla, təyyarəyə çıx, məni daşın üstü ilə dartıb təyyarəyə qaldıracaqsan.

Ben vəziyyətinin çox ağır olduğunu bilirdi. Lakin xilas olmaq üçün oğluna təyyarəni sürməyi öyrətmək lazım idi. Devi güc-bəla ilə atasını təyyarəyə qaldıra bildi.

– Devi, ayağını pedalin üstünə qoy... Yaxşı... Afərin! Qara açarı çevir... Əla!.. İndi o düyməni bas. Mühərrik işləyəndə qazın dəstəyini bir az da çək... Dayan. Təyyarəni küləyə qarşı çevir... Belə!..

Onlar artıq havaya qalxmışdılar. Ben bir şeydən qorxurdu: birdən huşunu itirər.

– Hansı tərəfə uçmalıyam? – Devi var gücü ilə qışqırdı.

– Sahilboyu uç. İstiqaməti dəyişmə. Heç nə etmək lazım deyil, maşın özü öz işini görəcək...

Onlar yerə yaxınlaşdırlar. Ben çox həyəcan keçirirdi. Bilirdi ki, təyyarəni endirmək onu sürməkdən qat-qat çətin bir işdir.

– Devi, **aerodromu** gözdən itirmə. Mühərriki söndür!.. Dəstəyi qabağa ver!.. İndi sola doğru endir!.. Afərin!.. Hər şey qaydasındadır. Sən bacaracaqsan, Devi!

Devi öz-özünə: “Bacarmalıyam!” – dedi. Təyyarənin enməsinə bir dəqiqə qalırdı.

– Altı düym, – deyə Ben qışqırdı. Ağrıdan və gərginlikdən onun sanki dili şişmişdi, gözlərindən yaş axırdı. Onları yerdən sonuncu düym ayırırdı. Ben: “Vaxtdır!” – deyə qışqırmaq istəyirdi, lakin Devini çaşdırmaqdan qorxaraq səsinə

çıxara bilmirdi. Son ölüm-dirim anında o, təyyarənin burnunun azca qalxdığını hiss etdi. Həyəcandan az qala Benin nəfəsi kəsiləcəkdi. Nəhayət, təyyarənin təkərləri yerə toxundu. Bu, sonuncu düym idi. Küləyin təsirindən təyyarə yerdə dövrə vurub dayandı. Ətrafa dərin sükut çökdü...

Ceyms Oldric

Söz ehtiyatı

b Kontekstdən çıxış edərək “Söz boğçası”ndakı sözlərin mənalarını təxmin edin. Bu sözləri aid olduğu ümumi mənə ilə uyğunlaşdırın.

1 düym	a dəniz heyvanı
2 körfəz	b qurğu, aparat
3 mərcan	c təpə
4 rif	ç ölçü vahidi
5 akvalanq	d meydança
6 aerodrom	e su hövzəsi

• Lüğətdən istifadə edərək sözlərin mənalarını dəqiqləşdirin.

Düşün və cavab ver

2 a Hansı fikirlər mətndə öz təsdiqini tapır? Seçiminizi nümunələrlə əsaslandırın.

- Devi ilk dəfə idi ki, atası ilə Köpəkbalığı körfəzinə gedirdi.
- Ben təcrübəli təyyarəçi idi.
- Ben xilas olacaqlarına əmin idi.
- Devi uşaq olsa da, bir çox çətinliklərin öhdəsindən gəlməyi bacardı.
- Əsərin müəllifi kiçik təyyarələrin idarə olunması ilə bağlı müəyyən bilgilərə malikdir.

b) Mətnə istinad etməklə cümlələri tamamlayın.

1. Akulalar qan iyini çox tez hiss edirlər, ona görə də Ben ... .
2. Ben huşunu itirməkdən çox qorxurdu, çünki ... .

Tamamladığınız cümlələrin tərkib hissələri arasındakı mənə əlaqəsini müəyyən edin.

- a) Səbəb – nəticə
- b) Nəticə – səbəb

c) Mətnə yaralanmış Ben oğluna deyir:

– *Devi, qolumu yuxarıdan sarı... Möhkəm sıx. Bir az da... Afərin!*

Əlavə bilgilərinizdən istifadə edərək atanın sözlərini izah edin.

ç) Sizcə, nə üçün müəllif əsərini “Sonuncu düym” adlandırıb?

Bu əsəri yazmaqla müəllif oxucuya hansı fikri çatdırmaq istəyib?

d) Mətnə altından xətt çəkilmiş hansı cümlə əsərin epigrafi ola bilər?**e) Aşağıdakı aforizmləri mətnin məzmunu və ideyası ilə əlaqələndirərək şərh edin.**

1. *Bizim şəxsiyyətimiz bağcadır, iradə onun bağbanıdır. (Vilyam Şekspir)*
2. *Ən böyük qələbə ümitsizlik üzərində qələbədir. (Bernanos)*

3 a) Bəzən insan çətin məqsədə çatmaq üçün bütün iradə və əzmini səfərbər edir, lakin yenə də uğur əldə edə bilmir. Belə insanla qarşılaşdıysanız, ona nə deyərdiniz?**ƏZMKAR ALPINİST**

Yeni Zelandiyada doğulmuş Edmund Hillari uşaq yaşlarından alpinizmə həvəs göstərirdi. Onun ən böyük arzusu dünyanın ən uca zirvəsi olan Everesti fəth etmək idi. Nəhayət, 1952-ci ildə o buna cəhd etdi, lakin cəhdi uğursuzluqla nəticələndi. Bu cəhddən bir neçə həftə sonra Hillari İngiltərə məktəblərindən birinə, şagirdlərlə görüşə dəvət olunmuşdu.

Bu görüşü zamanı Hillari şagirdlərə demişdi:

– Mənə qalib gəldiyi üçün Everest gözümdə böyüdü. Amma o da bir şeyi yaxşı yadında saxlamalıdır: indi içimdəki əzm daha da artıb. Heç bir məğlubiyyət məni hədəfimdən yayındıra bilməz.

Sonra əzmkar alpinist Everest dağının məktəb divarından asılmış şəklinə baxaraq ona meydan oxumuşdu:

– Ey Everest! Mənə ilk cəhdimdə qalib gəldin, amma sənəmlə mübarizəm bitməyib. Gözlə məni, yenə gələcəyəm və bu dəfə sən ayaqlarımın altında olacaqsan.

Bu çıxışından bir il sonra – 1953-cü il mayın 29-u saat 11:15-də Edmund Hillari indiyə kimi zirvəsini heç kimin görmədiyi Everestin ən uca nöqtəsində dayanmışdı.

- b** Sizcə, niyə Everesti fəth etmək Edmund Hillari üçün belə vacib idi?
- c** Alpinizm idman növü, onun çətinlikləri və təhlükələri haqqında bildiklərinizi danışın.
- ç** “Yeni zirvələri fəth etmək” ifadəsinin məcazi mənasını izah edin. Sizin qarşınızda yeni zirvələr varmı? Onları necə fəth etməyi düşünürsünüz?

Dinləmə 18

- d** “Zirvələr və onların fəthi” mətnini dinləyin. Suallara cavab verin.

1. Yer üzündə hündürlüyü 8000 metrədən çox olan neçə zirvə var?
2. Bu zirvələrin hamısını fəth edənlər haqqında nə danışa bilərsiniz?
3. Alpinistlər oksigen balonundan nə məqsədlə istifadə edirlər?
4. Everest zirvəsi harada yerləşir?
5. Everestdə hansı dəyişiklik müşahidə olunur?
6. Everesti fəth edənlər haqqında nə danışa bilərsiniz?

- 4 a** Oxuduğunuz və dinlədiyiniz mətnlərdən istifadə etməklə “Özünə qalib gəlmək” mövzusunda esseni tamamlayın. Verilmiş strukturadan və təlimatdan istifadə edin.

Problem (məsələ) →	Hədəfə doğru irəliləyən insan nə qədər əzmkar olsa da, bəzən məqsədinə nail ola bilmir. Buna uğursuzluq demək olarmı?
Fikir (münasibət) →	Fikrimcə, əsl uğur məqsədə çatmaq deyil, daim cəhd etmək, mübarizə aparmaqdır.
Arqumentlər (əsaslandırma) →	
Nəticə →	İnsan uğursuzluqla qarşılaşanda ruhdan düşməzsə, daha qətiyyətlə mübarizə apararsa, xarakteri möhkəmlənər, güclü şəxsiyyətə çevrilər. Əsas məsələ özünə qalib gəlməkdir.

Diqqət et Arqument

Esse yazarkən fikri əsaslandırmaq üçün arqumentlərdən istifadə olunur:

- Həyatdan, bədii əsərlərdən nümunələr gətirilir;
- Aforizm və atalar sözlərindən istifadə olunur;
- Görkəmli şəxslərin fikirlərindən sitat gətirilir;
- Elmi faktlara müraciət olunur və s.

İsmin şəxsə görə dəyişməsi

5 a Nöqtələrin yerinə uyğun şəxs şəkilçiləri artırıb yazın.

1. Müəllimin dediyinə görə, biz yaxşı şagirdlər... .
2. Sən çox təcrübəli həkim... .
3. Siz məsuliyyətli işçi... .
4. Mən səninlə həmişə dost... .
5. Sədəf bizimlə qonşu... .

Yadda saxla

İsmlər cümlədə xəbər vəzifəsində olanda **şəxs şəkilçiləri** qəbul edir. Buna görə də həmin şəkilçilərə **xəbərlik şəkilçisi** də deyilir:

Şəxs	Tək		Cəm	
	Şəkilçi	Nümunə	Şəkilçi	Nümunə
I şəxs	-am ²	rəssam-am şagird-əm	-ıq ⁴	rəssam-ıq şagird-ik
II şəxs	-san ²	rəssam-san şagird-sən	-sınız ⁴	rəssam-sınız şagird-siniz
III şəxs	-dir ⁴	rəssam-dir şagird-dir	-dir ⁴ (lar ²)	rəssam-dırlar şagird-dirlər

b Altından xətt çəkilmiş sözlərin hansı şəxsə aid olduğunu müəyyən edin.

1. Mənim böyük qardaşım əsgərdir.
2. Hamı bilir ki, ağıllı qızsan.
3. Bu işlərə özüm cavabdehəm, çünki təşkilatçıyam.
4. Gör neçə ildir, qonşusunuz.
5. Beşincilər içində ən qabaqcıl sinifik.
6. Onlar olimpiada iştirakçılarıdır.

c Biri fərqlidir:

1. a. dostum   b. sözüümüz   c. uşaqdır   d. evləri
2. a. məktubdur   b. rəssamsınız   c. bacıyam   d. məqsədiniz

ç Nöqtələrin yerinə uyğun şəxs şəkilçisi əlavə edin.

1. Arıfla birinci sinifdən dost... .   1-ci şəxsin cəmi
2. Həqiqətən də, bu uğura layiq... .   2-ci şəxsin cəmi
3. Məlum oldu ki, Elxanın bacısı... .   3-cü şəxsin tək

Ümumiləşdirici təkrar

1–4-cü tapşırıqlar aşağıdakı mətnlə bağlıdır.

QALIB QURBAĞA

Günlərin bir günü qurbağalar bir qalanın başına çıxmaq üçün yarış keçirirlər. Qala çox hündür olduğu üçün heç kim qurbağaların bu işi bacaracağına inanmırdı. Hətta bəziləri: “Əbəs yerə özünüzü yormayın. Bu siz bacaran iş deyil”, – deyə qışqırırdılar.

Çox keçmir ki, yorğun qurbağalar bir-bir geri çəkilərək yarışdan çıxmağa başlayırlar. Təkcə bir qurbağadan başqa...

O heç kimə fikir vermədən inadla dırmaşmaqda davam edir, qətiyyənlə ümidini itirmirdi. Çox keçmir ki, Qurbağa qalanın başına çatır. Hamı heyvətlə onu alqışlayır. Qalib Qurbağa yerə enəndə ətrafdakılar onun başına toplaşaraq suallar yağdırırlar:

– Buna necə nail oldun? Sən bu çətin işi necə bacardın?

Qurbağadan səs çıxmır. Suallar təkrarlanır. Yenə Qurbağa cavab vermir. Bilirsiniz, niyə?! Çünki Qurbağanın qulaqları eşitmirdi.

Əgər getdiyiniz yolun doğru olduğuna inanırsınızsa, geri çəkilməyin.

1 Mətnə hansı suala cavab yoxdur?

- Yarışın şərti nə idi?
- Yarışın çətinliyi nədə idi?
- Qurbağa neçə dəqiqəyə qalanın başına çatdı?
- Niyə Qurbağa heç kimə cavab vermirdi?

2 Bu mətnin təmsil olduğunu əsaslandıran fikirləri seçin.

- Kiçikhəcmli mətnidir.
- Mətnə heyvan obrazları şəxsləndirilib.
- Mətn nəsihətəməz sonluqla bitir.
- Mətnin baş qəhrəmanı müsbət obrazdır.

a. 1, 4   b. 2, 4   c. 2, 3   d. 3, 4

3 Mətnin sonluğuna hansı cümləni əlavə edərdiniz?

- Yaxşıya ümid edin, pisə hazır olun.
- Məsləhətli don gen olar.
- Adamın işi gərək əvvəldən düz gətirsin.
- Bəzən qulaqları tıxamaq uğura çatmağın ən yaxşı yoludur.

4 Cədvələ görə yanlış fikirləri müəyyən edin.

Fakt	Ehtimal
1. Qurbağanın qulaqları eşitmirdi.	3. Qurbağa ətrafdakıların dediyini eşitsəydi, ruhdan düşərdi, geri qayıdardı.
2. Ətrafdakıları dinləməyənlər həmişə uğur qazana bilərlər.	4. Qurbağa yarışı uğurla başa vurdu.

- a. 1, 4   b. 2, 4   c. 1, 3   d. 2, 3

5 Cümlələrin tərkibindəki nitq hissələrini cədvəl üzrə qruplaşdırın.

1. Nəhayət, Səmrə anası ilə sirkə getdi.
2. Doğrudur, Əli və dostu eyni binada yaşayırlar, amma gec-gec görüşürlər.
3. Təəssüf ki, nə yağış, nə də külək dayanırdı.
4. Bu film həm uşaqlar, həm də böyüklər üçün çox maraqlı idi.
5. Həqiqətən, tədbirin ən aktiv iştirakçıları sizsiniz.

Əsas nitq hissəsi	Köməkçi nitq hissəsi

6 Cümlələrdə fərqləndirilmiş sözlərin qrammatik xüsusiyyətlərini cədvəldə qeyd edin.

1. **Qonaqlarınız şəhərimizi** çox bəyəndilər.
2. Kiçikyaşlı **məktəblilərin** əllərindəki üçrəngli **bayrağımızdır**.
3. **Xalqımız** özünün ən böyük **arzusuna** çatdı.
4. Gənc **yazıcının hekayəsinin** qəhrəmanı bapbalaca **qızıdır**.

Söz	Tək / cəm	Mənsubiyyət	Hal	Xəbərlilik
Qonaqlarımız	cəm	I şəxs	adlıq hal	yoxdur

7 İsimlərə qoşulan şəkilçilərin funksiyalarını müəyyən edin.

yoldaşımındır, kitabınızdır, qələmlərim, torpaqlarımızda, məktublardandır

Nümunə

Yoldaşımındır – **-daş** – leksik şəkilçi; **-ım** – mənsubiyyət şəkilçisi (I şəxsin təki); **-ın** – yiyəlik hal şəkilçisi, **-dır** – şəxs şəkilçisi (III şəxsin təki).

1a Sizcə, insanlar hansı məqsədlərlə səyahət edirlər? Oxuduğunuz mətnləri xatırlayın və bu haqda danışın.

- Kəşf etmək arzusu;
- Macərə həvəsi;
- Nə işə sübut etmək istəyi;
- Yeni yerlər və insanlar görmək istəyi.

Balaca Qara Balıq

Biri var idi, biri yox idi, bir Balaca Qara Balıq var idi. O, anası ilə birlikdə kiçik bir arxda yaşayırdı. Ana və bala səhərdən axşama qədər birlikdə üzür və geri qayıdırdılar.

Son zamanlar Qara Balıq fikrə dalır, az danışdı. Bir gün o, anasına dedi:

– Anacan, mən artıq eyni yerdə yaşamaqdan, eyni yerləri görməkdən bezmişəm. Çoxdandır ki, fikirləşirəm, görəsən, arx harada qurtarır? Bilmək istəyirəm, başqa yerlərdə nə var, nə yox? Belə qərara gəlmişəm ki, özüm gedib arxın qurtaracağını tapım.

– Arxın nə əvvəli var, nə axırı. Elə gördüyün nə varsa, odur.

– Məncə, belə deyil, anacan. Hər şeyin bir əvvəli, axırı var. Məsələn, gecə gün batandan sonra başlayır, səhərə yaxın sona çatır.

Ana ilə balanın söhbətinə qonşuluqda yaşayan balıqlar da qoşuldu:

– Buraların nəyi pisdir?! Getmə, sonra peşman olarsan...

Nə qədər dil töksələr də, Balaca Qara Balığı fikrindən daşındıra bilmədilər. Onun qərarı qəti idi. Balaca Qara Balıq vidalaşib yola düzəldi.

***

Balaca Balıq bir xeyli üzüb gölməçəyə düşdü. Suda minlərlə çömçəquyruq gəzişirdi. Onlar

Balaca Balığı görən kimi onu məsxərəyə qoydular:

– Bunun görkəminə bax! Sən nə məxluqsan?!

– Mənim adım Balaca Balıqdır. Bəs siz?..

– Bizə “çömçəquyruq” deyirlər. Səhərdən axşamacan dünyanı gəzirik, amma özümüzdən, ata-anamızdan, bəcəklərdən başqa heç kəsi görmürük.

– Siz ki gölməçədən qırağa çıxmamısınız, dünyanı dolanmaqdan necə dəm vura bilərsiniz?

– Məgər gölməçədən başqa da dünya var?

– Bəs necə? Özünüz fikirləşin, yaşadığınız su haradan axır? Sudan kənarında nələr var?

– Suyun da kənarı olar? – çömçəquyruqlar gülüşdülər. – Bu nə danışır?
 Elə bu zaman Qurbağanın əcaib qurultusu Balaca Balığı diksindirdi:
 – Sən mənim uşaqlarımı yoldan çıxarma. Bir belə ömür sürmüşəm, bu gölməçədən savayı dünya görməmişəm.
 – Yüz il də ömür sürsən, yenə nadan olaraq qalacaqsan!
 Qurbağa hirsənib Balaca Qara Balığın üstünə cumdu. Balaca Balıq tez üzüb aradan çıxdı, gölməçədən çıxıb dərəyə axan suya düşdü.

***

Dərə ilə axan suyun kənarında iri Kərtənkələ daşa söykənib özünü günə verirdi. Balaca Qara Balıq ona dedi:

– Kərtənkələ qardaş, mən arxın qurtaracağını axtarıram. Yolda mənə deyiblər ki, qutan adlı bir quş var, özümü ondan qorumalıyam. Onun haqqında bir şey bilirsənsə, mənə de!
 – Hə, bu çox qorxunc quşdur. Onun boğazının altında kisə var. Balıqları udub kisəsində saxlayır, ac olduqca yeyir. Sənə bir xəncər verərəm. Qutanın əlinə keçsən, kisəni deşib canını qurtararsan.

Kərtənkələ Balaca Balığa bir xəncər verdi. Sonra sağollaşdı daşın arasındakı yarığa girdi.

***

Balaca Qara Balıq üzüb elə bir yerə çatdı ki, burada dərə enlənirdi. O, suyun çoxalmasından ləzzət alırdı. Xeyli üzəndən sonra çoxlu xırda balıq görüb onlara dedi:

– Uzaq yerdən gəlirəm. Arxın qurtardığı yeri mənə göstərə bilərsinizmi?

– Hansı arxın? Biz buna arx yox, çay deyirik.

Xırda balıqlardan bir neçəsi mızıldandı:

– Qutan olmasaydı, biz də sənənlə gedərdik...

– Mən tədbirimi görmüşəm. Qutanın çənginə düşsək, xilas yolunu bilirəm.

Xırda balıqlar da Qara Balığa qoşuldular. Bir xeyli üzmüşdülər ki, birdən başları üzərinə sanki bir örtük çəkildi. Hər yerə qaranlıq çökdü, qaçmağa imkan qalmadı. Balıqlar başa düşdülər ki, Qutanın kisəsinə düşüblər.

Balıqlar Qutana yalvarmağa başladılar. Balaca Balıq onların bu halına acıdı:

– Qorxaqlar! Elə xəyal edirsiniz ki, yalvarmaqla bu hiyləgər sizi buraxacaq?

Balaca Balığın sözləri Qutanı özündən çıxardı. O, xırda balıqlara dedi:

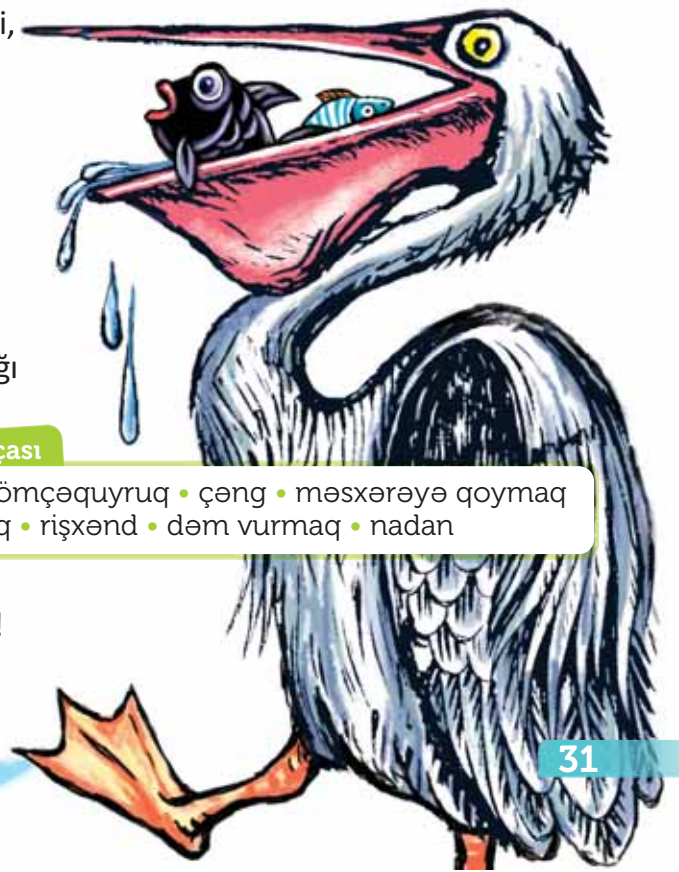
– Sizi bir şərtlə bağışlayaram. Bu boşboğaz balığı öldürün. Mən də sizi azad edim.

Xırda balıqlar azadlığa çıxmaq istəyi ilə Balaca Qara Balığa hücum etdilər. Balaca Balıq onlara dedi:

– İndi ki belədir, gəlin mən özümü ölüyü vurum. Görək Qutan sizi azad edəcəkmi?!

Söz boğçası

- arx • çömçəquyruq • çəng • məsxərəyə qoymaq
- məxluq • rişxənd • dem vurmaq • nadan

Balaca Balıq özünü ölülüyə vurdu. Xırda balıqlar Qutana dedilər:

– Hörmətli Qutan, biz Qara Balığı öldürdük.

Quş rişxəndlə gülərək dedi:

– Afərin! Bunun əvəzinə hamınızı diri-diri udacağam, qarnımda istədiyiniz qədər gəzərsiniz.

Xırda balıqlar macal tapmamış Qutan onları uddu. Qara Balıq isə cəld xəncərini çəkib quşun kisəsini yırtdı və suya atıldı. Xeyli üzdü, bir də ayıldı ki, suyun dibini görünür. Qarşından böyük balıq dəstəsi gəlirdi. Balaca Balıq onlardan birini saxlayıb soruşdu:

– Salam, mən uzaq yerlərdən gəlirəm. Deyin görüm bura haradır?

O dönüb Balaca Qara Balığa dedi:

– Qardaş, bizim dənizə xoş gəlibsən!

Səməd Behrənginin eyniadlı əsəri əsasında işlənmişdir.

Söz ehtiyatı

b İzahları oxuyun və aid olduğu sözü müəyyən edin. Mətnə əsasən sözlərin ardıcılığını müəyyənləşdirin.

- Okeanın qismən quru sahəsi ilə əhatə olunmuş hissəsi.
- Öz təbii yatağı ilə hərəkət edən fasiləsiz su axını.
- Mənbəyini bulaqdan, kanal və ya çaydan götürən kiçik su axını.
- Balaca göl, su yığılı.

Nə anladın?

2 a Əsərdə baş qəhrəmanın hansı canlı ilə görüşü təsvir olunmayıb?

- a. çömçəquyruqla   b. kərtənkələ ilə   c. nərə balığı ilə   d. qutanla

Düşün və cavab ver

b Verilən məlumatlardan istifadə edərək uyğun epizodları genişləndirib danışın.

QUTAN

Avropa və Asiyanın cənub ərazilərində, su hövzələrinin kənarında yaşayır.

•• 1,5-1,8 metr
•• balıq

Dimdiyinin altında genələ bilən dərin torba yerləşir.

ÇÖMÇƏQUYRUQ

Əsasən, gölməçələrdə yaşayır. Əvvəlcə kiçik qara nöqtə şəklində olur. Vaxt keçdikcə quyruğu inkişaf edir və vergülə bənzəyir.

•• 5 millimetr   Dünnyaya gəldikdən 14 həftə
•• bitkilər   sonra qurbağaya çevrilir.

KƏRTƏNKƏLƏ

İsti iqlimi olan ərazilərdə yaşayır. Müxtəlif formalarda və ölçülərdə olur.

•• 5 sm-3 m   Kərtənkələnin quyruğu qoparsa,
•• həşəratlar   yerində başqası əmələ gəlir.

- C** Sözlərin izahını oxuyun. Bu sözləri obrazların xarakteri, davranışları ilə əlaqələndirib münasibət bildirin.

*yeknəsəq – bir-birinə oxşayan, eyni tərzdə, eyni şəkildə olan; darıxdırıcı
mühafizəkar – köhnə qaydaları sevən adam, köhnəlik tərəfdarı; köhnəpərəst*

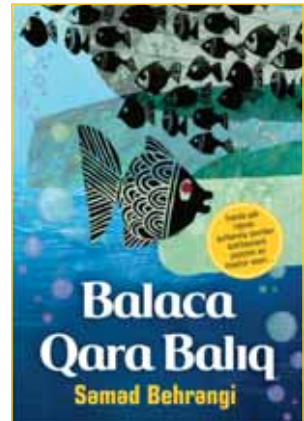
- Ç** **Müzakirə.** Ana ilə balanın söhbətində kimə haqq qazandırırırsınız? Fikrinizi əsaslandırın.

- 3 a** Balaca Qara Balığın xarakterindəki əsas xüsusiyyətlər haqqında danışın. Mətnə istinad etməklə fikrinizi əsaslandırın.

cəsür, özgüvənli, yenilikçi, qətiyyətli, uzaqqörən, nəzakətli

- b** Sizcə, hansı insanlar haqqında danışarkən onları “Balaca Qara Balıq” adlandırmaq olar?

- c** Kitabın üz qabığına çəkilmiş illüstrasiyanı obrazın xarakteri və mətnin məzmunu ilə əlaqələndirib şərh edin.

Yazı

- 4 a** Aşağıdakı plandan istifadə etməklə “Balaca Qara Balıq” əsərinin mövzusunə uyğun hekayə yazın və kitab hazırlayın.

GİRİŞ:

- Əsərin qəhrəmanı (yaşı, ailəsi, yaşadığı yer haqqında məlumat)
- Xarici görünüşü (bədi portreti) və xarakteri
- Həyat tərz, məşğuliyyəti (hobbisi)

ƏSAS HİSSƏ:

- Nə üçün səyahət etmək fikrinə düşdü?
- Böyüklərin və dostlarının onun fikrinə münasibəti
- Səyahət planı, hazırlıqlar
- Səyahət sərgüzəştləri (çətinliklər, təhlükələr)

SONLUQ:

- Səyahətin sonu
- Qəhrəmanın gəldiyi qənaətlər

- b** Yazdığınız əsərə illüstrasiya çəkin və üz qabığı hazırlayın. Kitaba annotasiya yazın.

- c** **Cütlərlə iş.** Bir-birinizin kitabını oxuyun və rəy bildirin.

Sifət

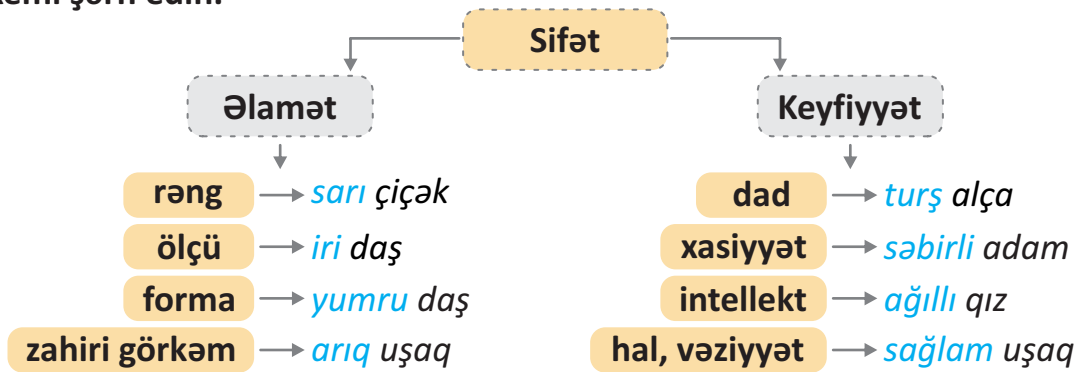
5 a Cümlələrdəki sifətləri seçib sualını müəyyən edin.

Nümunə

Doğru söz dəmiri dalər. (Doğru söz)

1. Dibçəkdəki gülləri böyük otağa daşdıq.
2. Dünyagörmüş baba onlara maraqlı nağıllar danışardı.
3. Qadın sınaııcı nəzərlərlə onu süzdü.
4. Ağillı düşmən nadan dostdan yaxşıdır.
5. Şagirdlər məktəbin geniş foyesində toplaşmışdılar.

b Sxemi şərh edin.

c "Böyük" sözü hansı cümlədə əlamət bildirir? Həmin cümlədə bu söz həqiqi, yoxsa məcazi mənada işlənmişdir?

- a. Bu xeyirxah insanın necə də böyük qəlbi var!
- b. Camaat kəndin mərkəzindəki böyük meydana toplaşmışdı.
- c. Nəsirəddin Tusi Şərfin ən böyük alimlərindən biridir.

ç Sifətləri söz birləşmələrinin tərkibində həqiqi və məcazi mənada işlədin.

şirin, geniş, gözəl, dərin, ağır

Nümunə

soyuq su, soyuq münasibət

d Uyğunluğu müəyyən edin.

1 tumturş	a Keyfiyyət normal dərəcədədir.
2 turştəhər	b Keyfiyyət normadan azdır.
3 turş	c Keyfiyyət normadan çoxdur.

e Sifətləri dərəcələrinə görə qruplaşdırın.

bozumtul, saf, bomboz, qapqara, ala-çiy, enli, uca, çox dadlı, kəmşirin, dümağ, zəif, açıq-göy

Adi dərəcə

Azaltma dərəcəsi

Çoxaltma dərəcəsi

Yadda saxla Sifətin yazılışı

Azaltma və çoxaltma dərəcəsində olan sifətlər bitişik, ayrı və ya defislə yazılır. Bəzi sifətlərin çoxaltma dərəcəsi **m, p, r, s** samitlərinin köməyi ilə düzəlir. Belə sifətlər **bitişik** yazılır:

qurquru, masmavi, tərtəmiz, yamyaşıl, ağappaq

Kəm, təhər sözlərinin və **düm** hissəciyinin iştirakı ilə yaranan sifətlər **bitişik** yazılır:

dümağ, kəmşirin, acıtəhər

Açıq, ala, tünd sözləri ilə düzələn sifətlər **defislə** yazılır:

açıq-sarı, tünd-göy, ala-yarımçıq

Tərkibində **ən, daha, çox, lap, zil** sözləri olan sifətlər **ayrı** yazılır:

ən ucuz, daha gözəl, çox ağıllı, lap yaxşı, zil qara

ə Sifətləri cümlələrdə uyğun dərəcələrdə işlədib yazın.

qısa → çoxaltma dərəcəsi

turş → çoxaltma dərəcəsi

qara → azaltma dərəcəsi

quru → azaltma dərəcəsi

f Uyğun samitlərdən istifadə etməklə sifətləri çoxaltma dərəcəsində işlədin.

duru, təmiz, doğru, balaca, qırmızı, düz, sağlam

g Azaltma və çoxaltma dərəcəsində verilmiş sifətlərin düzgün yazılışını müəyyən edin.

1. Açıq qırmızı lenti zilqara saçlarına xüsusi yaraşlıq verirdi.
2. Üst-üstə yığılmış qəzetlərin sarı təhər rəngi var idi.
3. Aşpaz ala çiy əti yenidən sobaya qoydu.
4. Ağ-appaq süfrə düm qırmızı naxışlarla bəzənmişdi.

Açıq, tünd sözləri rəng bildirməyən sözlərə qoşularaq mürəkkəb sifətlər yarada bilər. Belə sözlər dərəcə əlaməti bildirmir və bitişik yazılır:

açıqfikirli, açıqqəlbli, açıqürəkli, tündxasiyyət və s.

Ala sözü "böyük" mənasında isimlərə qoşulduqda yaranan mürəkkəb sözlər bitişik yazılır:

alagöz, alaqapı

ğ Aşağıdakı suallarla bağlı müzakirə keçirin və fikirlərinizi əsaslandırın.

- *Açıq-aşkar* və *açıq-yaşıl* sözlərinin qrammatik mənaları arasında hansı fərq var?
- *Zir-zibil* və *tərtəmiz* sözlərinin qrammatik mənaları arasında hansı fərq var?
- *Kəmşirin, kəm-kəsir* və *kəmsavad* sözlərinin qrammatik mənaları arasında hansı fərq var?

Səyahətnamə

- 1a** Məlumat vərəqini nəzərdən keçirin və Övliya Çələbi haqqında rəhbərlik mətni qurub danışın.

Övliya Çələbi

tədqiqatçı-səyyah, tarixçi, yazıçı

Doğum yeri: Türkiyə, İstanbul

Vəfat yeri: Misir

Təhsili: mədrəsə, saray məktəbi (Quran, xəttatlıq, musiqi, idman, xarici dillər)

Səyahət etdiyi yerlər: Avropa, Qafqaz, Misir və s.

Yaradıcılığı: 10 cildlik "Səyahətnamə" əsəri

1611 – 1682

- b** Qədim Misir haqqında nə bilirsiniz? Fironlar, mumiyalar, Misir piramidaları haqqında bildiklərinizi danışın.

Misirə səyahət

Atam mənə tarixə aid çoxlu kitab hədiyyə etmişdi. O kitablari oxuduqca gəzib-dolaşmaq istəyim artdı. Atam deyirdi ki, səyahət etmək üçün müxtəlif dilləri bilmək zəruridir. Qısa müddətdə dil öyrənməyə başladım. Səyahətə çıxmaq üçün tələsirdim. Dünyanı gəzmək istəyim gündən-günə artırdı.

Bir karvanın Misirə gedəcəyini eşitmişdim. Tez karvanbaşını tapıb onlarla getmək istədiyimi bildirdim.

– Çətin bir yola çıxırıq, tab gətirməzsən, – deyə karvanbaşı etiraz etdi.
– Nə olursa olsun, piramidaları görməliyəm.

Çox dil tökdükdən sonra karvanbaşını razı saldım...

Hava çox isti idi. Qumqumamdakı su da azalmışdı, amma biz hələ yolun başındaydıq. Karvanbaşidan soruşdum:

– Su bitərsə, nə edəcəyəm?

– Getdiyimiz yolda bir quyu olacaq. Amma ora axşama çatırıq. Qənaətlə işlətməyə çalış. Sənə heç kim su verməz. Çöl qanunudur bu!

Yolumuza davam etdik. Qarşıdan bir qara bulud sürətlə bizə yaxınlaşırdı. Həyəcanlandım:

– Bu nədir?

– Qum fırtınası, – deyə karvanbaşı gülümsədi.

– İndi nə edəcəyik?

– Gizlənəcəyik.

– Nə?! Harada? Səhrada gizlənmək üçün yer mi var?

– Dəvələrdən düşün, – deyə karvanbaşı qışqırdı.

Dəvələri quma yatırdıq, üz-gözümüzü sarıyıb onların yanında uzandıq. Çox keçmədi ki, külək başladı. Getdikcə şiddətlənən səhra küləyi qumu göyə sovurur, hər tərəfi tozdumana bürüyürdü. Nəfəs almaq olmurdu. Qum dənələri heyvanlara dəyib onları ürküdüdü.

Bir neçə saatdan sonra külək yavaş-yavaş sakitləşdi. Biz üstümüzə yığılmış qum tərəcəliyinin arasından silkələnib ayağa qalxdıq. Dəvələrin bir neçəsi ürküb qaçmışdı. Altı nəfərə üç miniyimiz var idi.

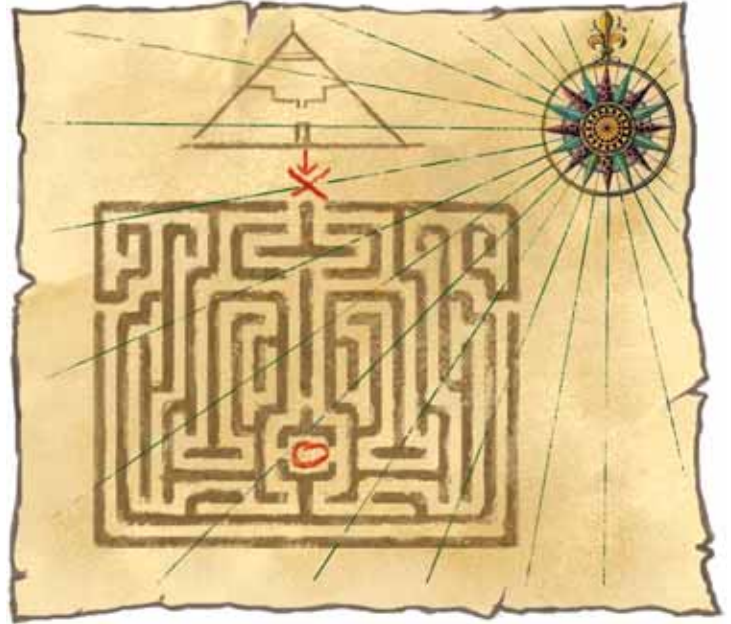
Bir xeyli yol getdik. Birdən təpələrin arxasında gizlənmiş bədəvilər bizə hücum etdilər. Onlar pulumuzu, dəvələrimizi, silahlarımızı əlimizdən aldılar. Çətin vəziyyətə düşmüşdük: dəvəsiz, silahsız səhrada nə edəcəkdik?

Bir xeyli piyada gedəndən sonra karvanbaşının nişan verdiyi quyuya çatdıq. Doyunca su içdik. Yaxınlıqdakı xurma ağaclarının altında bir dəvəçi əyləşmişdi. Dəvə kirayələmək istəyirdik, amma pulumuz yox idi. Mən ona yaxınlaşıb yanında oturdum. Bir xeyli söhbət etdik, tanış olduq. Misirə səfər etdiyimizi biləndə həyəcanlandı. Məni daxmasına apardı. Köhnə əşyalarının içindən bir xəritə çıxardı:

– Bu bir xəzinə xəritəsidir. Böyük piramidanın xəritəsi. Piramidanın içi labirint formasındadır. Otaqların qapısında tələ qurulub. Tələdən canını qurtara bilsən, digər otağa keçirsən. Xəzinə ən sonuncu otaqdadır.

Söz boğçası

- zəruri • labirint • minik
- bədəvi • simmetrik • tuluq

Elə bu vaxt karvanbaşı və digərləri də bize yaxınlaşdılar. Dəvəçi xəritəni mənə uzatdı:

– Xəritəni sizə verə bilərəm, amma bir şərtlə: tapdığınız xəzinəni mənimlə bölüşəcəksiniz. Əgər şərtimlə razılaşsanız, sizə bir neçə dəvə də verərəm. Bir də, xəritə bu cavan oğlanda qalacaq, – deyib əli ilə məni göstərdi.

Böyük piramidaya xəzinə ardınca getmək təhlükəli olsa da, başqa əlacımız qalmamışdı. Yola davam etmək üçün dəvələrə ehtiyacımız var idi.

Tuluqları su ilə doldurub dəvələrə yüklədik. “Yolçu yolda gərək” deyib yola çıxdıq. Dəstə üzvləri karvanbaşıya dedilər:

– Doğrudanmı xəzinəni tapsaq, dəvəçi ilə bölüşəcəyik?

Karvanbaşı onlara mənim anlamadığım dildə cavab verdi. Onların məndən nə isə gizlətdiklərini anladım. Bu adamlara inanmaq olarmı? Xəzinəni tapsaq, məni sağ buraxarlarmı? Onlara heç güvənmirdim. Bu düşüncələrlə xəritəni açıb diqqətlə baxdım. Xəritə iç-içə keçmiş yollardan və otaqlardan ibarət idi. İki yerə qatladım. Simmetrik idi. Ortadan cırıb yarısını cibimə qoydum.

Bir neçə gündən sonra Sina çölünə çatdıq. Uzaqdan təpəyə bənzər nə isə görünürdü. Yaxınlaşdıqca təpə böyüyür, piramidalar aydın sezilirdi.

Düşündüklərim başıma gəldi: dəstə üzvləri mənzilə çatdığımızı görəndə kimi mənə hücum etdilər. Xəritəni və dəvəni əlimdən aldılar. Məni səhrada qoyub piramidalara doğru getdilər.

Övliya Çələbinin “Səyahətnamə” əsəri əsasında işlənmişdir.

Söz ehtiyatı

- c** “*Simmetriya*” sözünü izah edin. Sizcə, Övliya Çələbi nə üçün xəritəni tən ortadan bölüb bir hissəsini gizlətdi?
- ç** Aşağıda verilmiş sözün izahına əsasən “*səyahətnamə*” sözünün mənasını təxmin edin və lüğət vasitəsilə dəqiqləşdirin.

Namə sözü məktub mənasında işlənir. Bu söz bir sıra başqa sözlərə artırılaraq əsər, sənəd adı yaradır: “*Şahnamə*”, “*İskəndərnəmə*”, *bəyannamə*, *etibarnamə*.

- d** Verilmiş sözlərin mənasını təxmin edin. Lüğət vasitəsilə dəqiqləşdirin.
dəvətnamə, nəsihətnamə, təşəkkürnamə, etibarnamə, vəsiyyətnamə, tələbnamə

Düşün və cavab ver

- 2 a** Sizcə, atası Övliya Çələbiyə nə üçün müxtəlif dilləri öyrənməyi tövsiyə etmişdi?
- b** Nə üçün Misirə səyahət zamanı minik vasitəsi kimi at deyil, dəvəyə üstünlük verilirdi?

Diqqət et Araşdırmaqla oxu

Səyahət haqqında əsərlər oxucuya müxtəlif ölkələr, onların təbiəti, yerli əhalisi, abidələri haqqında məlumat verir. Bu əsərləri daha dərinlən başa düşmək üçün mətdə rast gəlinən faktlar, yer və şəxs adları ilə bağlı araşdırma aparmaq lazım gəlir.

- c** Mətdə rast gəlinən faktlar və adlarla bağlı araşdırma aparıb təqdim edin.

- Qum fırtınası
- Bədəvilər
- Böyük piramida (*Xeops piramidası*)
- Sina çölü

- ç** Övliya Çələbi Misirə səyahət zamanı hansı təhlükələrlə qarşılaşdı? O daha hansı təhlükə ilə qarşılaşa bilərdi? İllüstrasiyaya və təxəyyülünüə əsasən bir epizod düşünüb mətni genişləndirin.

Dinləmə 19

- 3 a** Mətnin davamını dinləyin və sualları cavablandırın.

1. Piramidanın neçə qapısı var idi?
2. Çələbi nə üçün məhz piramidanın şimal qapısından içəri girmək istəyirdi?
3. O, piramidanın şimal qapısını necə müəyyən etdi?
4. Çələbi otaqlara keçmək üçün hansı sualları cavablandırdı?

- b** Mamır haqqında məlumatı və mətndən verilmiş cümlələri oxuyun. Sizcə, Çələbi nə üçün ağacın üzərində mamır axtarırdı? Bəs niyə tapa bilmədi?

*Tez xurma ağaclarının gövdəsinə baxdım.
Mamır axtarırdım. Amma sonra "Bu istidə
mamır nə gəzir?" – deyə düşündüm.*

Mamır – rütubətin çox olduğu yerlərdə, ağacların gövdəsində, divarlarda, torpaqda rast gəlinən bitki.

- c** Mətnə istinad etməklə aşağıdakı fikirləri şərh edin.

- Səmti müəyyən etmək üçün üfün cəhətlərini bilmək lazımdır.
- Qarışqalar yuvalarını ağacların, kolların cənub tərəfində qurur.

4 a İstanbul şəhəri haqqında məlumatlarla tanış olun və tapşırıqları yerinə yetirin.

İstanbul

Türkiyənin ən böyük şəhəridir. Bosfor boğazı və Mərmərə dənizi sahilində yerləşir. XV əsrə qədər "Konstantinopol" adlandırılmışdır.

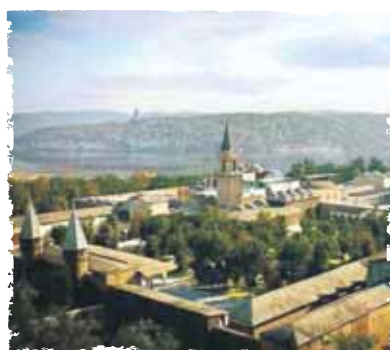
Əhalisinin sayına görə Avropada birinci, dünyada altıncı şəhərdir.

İqlimi, əsasən, mülayimdir.

GÖRMƏLİ YERLƏRİ

AYASOFİYA (VI əsr, məscid)

TOPQAPI (XV əsr, muzey)

DOLMABAĞÇA
(XIX əsr, muzey)

QALATA QÜLLƏSİ
(VI əsr, muzey)

Uzunluğu 1560 metr olan **Bosfor körpüsü**. Köprü İstanbulun Avropa və Asiya hissələrini birləşdirir.

TÜRK MƏTBƏXİ

İSKƏNDƏR DÖNƏRİ

TÜRK PAXLAVASI

MƏKLUBƏ

TÜRK QƏHVƏSİ

Mətbəxində dəniz məhsulları, müxtəlif kabablar, xəmir yeməkləri, şirniyyatlar əsas yer tutur.

b Reklam vərəqindən müvafiq faktları oxuyaraq İstanbul haqqında fikirləri əsaslandırın.

- Dünyanın ən qədim şəhərlərindən biridir.
- Qitələrarası şəhərdir.
- Zəngin mətbəxi var.

c Yuxarıdakı nümunədən istifadə edərək turistlər üçün Azərbaycanın şəhərləri haqqında reklam vərəqi hazırlayın.

I qrup: Bakı   II qrup: Şuşa   III qrup: Naxçıvan   IV qrup: Şəki

Say

5 a Verilmiş sayları miqdar və sıra saylarına ayırın.

yüz iyirmi, xeyli, onuncu, yüzlərlə, otuz, 12-ci, doxsan beşinci, bir çox, az, IX, yüz qırx birinci, 263, üç-dörd, VIII, onlarca, bir neçə

b Verilmiş mətndən sayları seçib sözlə ifadə edərək yazın.

Nümunə 2 – iki

Dərsliyimiz 2 hissədən ibarətdir. Hər hissə 1 yarımil üçün nəzərdə tutulmuşdur. I yarımildə biz mənəvi dəyərlərimiz, ana təbiət, sözlərin mənşəyi haqqında maraqlı mətnlərlə tanış olduq. Bu hissə 4 bölmədən ibarətdir. Mənim ən çox xoşuma gələn mətn 1-ci bölmənin 4-cü fəslində verilmiş "Sözün qüdrəti" mətni oldu. Bu mətn dərslinin 18-ci səhifəsində verilmişdir. Hazırda biz dərslinin II hissəsi ilə tanış oluruq.

c Cümlələrdə sayları müəyyən edin. Hansı söz varlığın dəqiq sayını ifadə edir?

1. Az sözün incitək mənası solmaz,
Çox sözün kərpictək qiyməti olmaz. (N.Gəncəvi)
2. Bu lüğətdə beş min sözün izahı verilib.

Yadda saxla Miqdar sayının növləri

Miqdar saylarının üç növü var:

1. **Müəyyən miqdar sayları** əşyanın konkret miqdarını bildirir və *neçə? nə qədər?* suallarına cavab verir. Məsələn: *dörd, yeddi, iyirmi iki* və s.
2. **Qeyri-müəyyən miqdar sayları** əşyanın dəqiq olmayan miqdarını bildirir və *nə qədər?* sualına cavab verir. Məsələn: *beş-altı, 10-15, az, çox, xeyli, bir qədər, bir çox, bir az, bir sıra, onlarla, minlərcə, bir-iki* və s.
3. **Kəsr sayları** ya tamın (bütövün) hissəsini, ya da tam və hissəni bildirir və *nə qədər?* sualına cavab verir. Məsələn: *beşdə üç, iki tam onda beş* və s.

ç Cümlələrdə işlənmiş sayları seçin və miqdar sayının hansı növünə aid olduğunu müəyyən edin.

1. Kəşfiyyatçılar on gün mühasirədə qaldılar.
2. Beş-altı uşaq toplaşdı futbol oynayır.
3. Arzu çantasından iki qələm çıxardı.
4. Rəsul dairənin dördüdə birini rənglədi.
5. Minlərlə igid vətən uğrunda döyüşə getdi.
6. Səma konfetləri bölüşdürüb üçdə bir hissəsini özünə götürdü.

Yadda saxla Sayların söz və rəqəmlə yazılışı

Yazıda bir çox saylar həm söz, həm də rəqəmlə ifadə oluna bilər.

Sıra sayları sözlə ifadə olunarkən müəyyən miqdar sayına **-inci⁴** şəkilçisi artırılır: *dördüncü, on üçüncü*.

Bu saylar ərəb rəqəmləri ilə ifadə olunduqda **-inci⁴** şəkilçisinin birinci hecası ixtisar olunur. Bu zaman rəqəmlə şəkilçi arasında defis işarəsi qoyulur: *4-cü, 13-cü*.

Sıra sayları Roma rəqəmləri ilə ifadə olunduqda şəkilçidən istifadə olunmur: *IV, XIII*.

Müəyyən miqdar sayları sözlə, rəqəmlərlə, eləcə də həm söz, həm də rəqəmlə ifadə oluna bilər: *üç min → 3000 → 3 min*.

Qeyri-müəyyən miqdar saylarının bir çoxu yalnız sözlə ifadə olunur: *az, xeyli, çoxlu, bir neçə, yüzlərcə, milyonlarla*. Bu sayların bəziləri həm söz, həm də rəqəmlə ifadə oluna bilər: *dörd-beş → 4-5; əlli-altmış → 50-60*.

Kəsr sayları da söz və rəqəmlə ifadə oluna bilər. Sözlə yazılarkən kəsrin məxrəcini bildirən sözə **-da²** şəkilçisi artırılır: *üçdə iki*.

Rəqəmlə ifadə olunan kəsr saylarında maili xətt və vergül işarələrindən istifadə olunur: *1/4 (dörddə bir); 5,3 (beş tam onda üç)*.

d Sayları Roma rəqəmləri ilə ifadə edərək söz birləşmələrini yazın.

1. İyirmi birinci əsr
2. Üçüncü Şah Abbas
3. Kral on dördüncü Lüdovik
4. İkinci Qarabağ müharibəsi

e Verilmiş sayları sözlə ifadə edib yazın.

7/10 11,3 1,63 5-6 XIX 0,37 1/10

ə Hansı sırada verilmiş saylar eyni mənanı ifadə edir?

- a. ikidə bir, bir tam onda iki, 1,5, 1/2
- b. 0,25, dörddə bir, 1/4, sıfır tam yüzdə iyirmi beş
- c. 3/4, üç tam onda dörd, 1,75, bir tam yüzdə yetmiş beş
- d. sıfır tam onda dörd, 0/4, beşdə iki, 5,2

f Sayların yazılışında buraxılmış səhvləri düzəltməklə cümlələri köçürün.

1. Səbirə 5-inci sinifdə oxuyur.
2. Dörddə üç sayını 4/3 kimi ifadə etmək olar.
3. XXI-ci əsr 3-üncü minilliyin ilk əsridir.
4. Məktəbin akt zalına 100-lərlə şagird toplaşmışdı.

QADIN SƏYYAHLAR

1 a Böyüyəndə hansı peşəyə yiyələnmək istərdiniz?

- Bu haqda sinifdə sorğu keçirin.
- Sorğunun nəticələri əsasında diaqram qurun.
- Diaqramda oğlan və qızların seçimini ayrıca göstərin.

b Bəzən peşə seçimindən söhbət düşəndə “kişi peşəsi”, “qadın peşəsi” ifadələri işlədilir. Buna münasibətinizi bildirin.

2 a Mətnin adını oxuyun. İllüstrasiyalara baxın. Sizcə, mətndə söhbət hansı mərcdən gedir?

Bir mərcin tarixçəsi

Boston restoranlarının birində iki dost süf-rə arxasında söhbət edirdi. Onlar adaş idilər: velosiped zavodunun direktoru Albert Poup və həkim Albert Rider. Dostlar arasında başlanan mübahisə get-gedə qızıışırdı. Mister Poup dostu ilə razılaşırdı:

– Mister Rider, məncə, siz qadınların əqli və fiziki imkanlarını düzgün qiymətləndirmirsiniz. Müasir qadınlar cəmiyyətdə kifayət qədər fəaldırlar. Baxın, kişilər kimi onlar da artıq velosiped sürürlər, hətta öz velosiped klublarını yaradıblar.

– Əzizim, onlar velosiped sürə bilərlər. Ancaq deyin görüm, hansı qadın Stivensin rekordunu təkrarlaya bilər? On min dollardan mərc gəlirəm ki, heç bir qadın velosipedlə dünya ətrafına dövrə vura bilməz.

– Stivensin rekordundan 10 il keçib. Zəmanə dəyişib... Bilirsiniz, mən bir qadın tanıyıram. Məncə, o sizin mərcinizi qəbul edər.

Albert Poup tanışı Enni Koeni nəzərdə tuturdu. 24 yaşlı bu xanım qəzetdə reklam şöbəsində çalışırdı. Poup istehsal etdiyi velosipedlərin reklamını həmin qəzetdə verirdi. Ona görə də Enni ilə tez-tez ünsiyyətdə olurdu. Miss Koenin işgüzarlığı, insanları inandırmaq və məqsədinə çatmaq bacarığı Poupu heyran edirdi.

Növbəti gün Poup Enni ilə görüşüb onu məsələdən agah etdi. Gənc qadın əvvəlcə bu təklifi təəccüblə qarşıladı:

– Siz zarafat edirsiniz? Mən heç velosiped sürməyi də bacarmıram. Özü də, üç uşaq anasıyam. Yox, yox, bu iş mənlilik deyil...

– Miss Koen, yaxşı fikirləşin, söhbət on min dollardan gedir.

Enni üçün bu, fantastik məbləğ idi. Mərçi udsaydı, bu pula yeni ev alar, uşaqlarını yaxşı məktəbə qoyardı. Bir də ki, dünya səyahətinə çıxmaq çox cəlbedici fikir idi.

Üç gündən sonra mərc kəsənlər arasında yazılı müqavilə bağlandı:

1. Xanım Enni Koen 15 ayda velosipedlə dünyanı dövr etməlidir.
2. Bunu təsdiq etmək üçün olduğu hər bir ölkədə yerli Amerika səfirinin imzası ilə bir kağız almalıdır.
3. Xanım Koen bu şərtlərə əməl edərsə, mister Albert Rider ona 10000 dollar məbləğində mükafat ödəməlidir.
4. Lakin əvvəlcədən Enni Koene heç bir pul ödənilməyəcək.

Müqavilənin sonuncu bəndi Enniyə çox məyus etdi. Axı dünya səyahəti böyük xərc tələb edirdi. Gənc qadının isə heç yaxşı velosiped almağa belə pulu çatmırdı. Lakin qarşı tərəf müqavilənin bu bəndini dəyişmək fikrində deyildi:

– İstəmirsinizsə, razılaşmaya bilərsiniz. Biz məcbur etmirik...

Bir başqası, bəlkə də, ruhdan düşərdi. Amma Enni belələrindən deyildi. Müqaviləni imzalayıb bir nüsxəsini cibinə qoydu, digərini isə Albert Riderə uzatdı:

– On min dolları hazırlayın. On beş aydan sonra görüşərik.

***

İlk növbədə pul tapmaq lazım idi. Enni şirkətlərə üz tutdu. Onları inandırmağa çalışdı ki, səyahət boyu keçdiyi bütün ölkələrdə şirkətin reklamını təşkil edəcək. Amma bu cılız bədənli xanıma inanmırdılar, istehza ilə gülümsəyib uğurlu səyahət arzu edirdilər. Nəhayət, mineral su istehsal edən “Londonderri” şirkəti reklam kampaniyası qarşılığında 100 dollar ödəməyə razılıq verdi. Müqavilənin şərtlərinə görə, Enni bu şirkətin loqosunu velosipedin üzərinə yapışdırdı və öz soyadını brendin adına dəyişdi. Həmin gündən Enni Koen “Enni Londonderri” adlandı.

Qazandığı məbləğ ilkin yol xərclərinə bəs edirdi. Beləliklə, bir yay səhəri Enni uşaqlarının üzündən öpüb velosipedinə mindi və Çikaqoya üz tutdu. Özü ilə bir dəst dəyişək geyim və hər ehtimala qarşı revolver götürmüşdü.

Enni gündə 13-15 km yol qət edirdi. Bu minvalla o, Çikaqoya üç aya çatdı. Çox yorğun idi, 9 kq arıqlamışdı. Aydın idi ki, bu sürətlə səyahəti vaxtında bitirmək mümkün olmayacaq.

O, ucuz Çikaqo hotellərinin birində dincəlməyə qərar verdi. Otağında oturub vəziyyətinin nə qədər acınacaqlı olduğunu düşünürdü: “Bəlkə, geri qayıdım? Yox! Heç vaxt!”

Velosipedi dəyişmək lazım idi. Bu velosipedin təkərləri tez-tez boşalır, zənciri yerindən çıxırdı. Bundan başqa, əynindəki qadın geyimi lap bezdirmişdi: köynəyinin hündür yaxalığı boynunu yara eləmişdi, uzun ətəyinin aşağısı zəncirə dolaşmaqdan cırıq-cırıq olmuşdu. “Aman Allah! Bu qədər pulu haradan tapacağam?!” – Enni əlləri ilə başını tutub gözlərini yumdu.

Birdən qapı döyüldü. İçəri yaraşlıq bir gənc daxil oldu:

– Bağışlayın, siz Enni Londonderrisiniz?

– Bəli. Bəs siz...

– Mənim adım Maykldır. **“Sterlinq”** velosiped zavodunu təmsil edirəm. Bizim sizə işgüzar təklifimiz var. İstərdik ki, səyahətinizə “Sterlinq” markasından olan velosipedlə davam edəsiniz. Şirkətimiz istədiyiniz modeli sizə hədiyyə etməyə hazırdır. Yolboyu velosipedlərimizi reklam etsəniz, əlavə olaraq 500 dollar ödəyə bilərik.

Sonra oğlan uzun-uzadı “Sterlinq” kompaniyasının velosipedlərini tərifləməyə başladı. Amma Enni artıq onu eşitmirdi. Onun sevincdən başı hərlənirdi.

“Sterlinq”lə müqavilə bağlayıb pulunu alan kimi Enni kişi geyimləri satılan mağazaya getdi...

Ertəsi gün bütün qəzetlərdə kişi geyimində velosiped sürən Enninin şəkli dərc olundu. Ona heyran olanlar da var idi, qınayanlar da. Ətrafında yaranan səs-küy Enni daha da məşhurlaşdırırdı. Şəhərlərdə insanlar yolboyu düzülüb onu qarşılayırdılar. Hətta məşhur adamlar onunla şəkil çəkdirmək, avtoqraf almaq üçün qaldığı hotelə gəlir, görüş üçün növbəyə dururdular. Müxtəlif şirkətlər reklam olunmaq üçün Enni ilə müqavilə bağlamağa can atırdı. Səyahəti boyu o, 60-dan çox reklam müqaviləsi bağladı. Bununla da yol xərcliyi və əlavə 5000 dollar qazandı.

***

– Mister Rider, miss Londonderrri qəbul otağında sizi gözləyir.

– Deyin, gəlsin.

Enni qıvrıq addımlarla içəri daxil olub soyuq tərzdə salamlaşdı. Əlindəki qovluğunu masanın üstə qoyub açdı. Müxtəlif ölkələrdə Amerika səfirliklərindən alınmış şəhadətnamələri masanın üstünə düzdü.

– Buna ehtiyac yoxdur. Mən sizin səyahəti qəzetlər vasitəsilə izləyirdim.

Bunu deyib Albert Rider otağın küncündəki seyfə tərəf yönəldi.

Ülkər Nurullayeva

Söz boğçası

- adaş • müqavilə
- şəhadətnamə
- kompaniya • loqo
- brend • revolver
- seyf • kompaniya
- nüsxə • reklam

Söz ehtiyatı

b Nöqtələrin yerinə “Söz boğçası”ndan uyğun gələn sözü müəyyən edin.

1. Bu ad getdikcə məşhur idman geyim ... çevrilmişdi.
2. Köynəyinin üzərində çalışdığı şirkətin ... təsvir edilmişdi.
3. Rəsul doğum ... şirkətə təqdim etdi.
4. Rəqib komanda bu oyunda məşhur idman ayaqqabı brendini ... edirdi.

c Sözlərin izahını oxuyun. Hansı qaydaya əsasən bu sözlər eyni cür tələffüz olunur?

kompaniya – şirkət;

kampaniya – müəyyən məqsədlə keçirilən silsilə tədbirlər.

Düşün və cavab ver

3 a Mətnə istinad etməklə Enninin xarakteri haqqında danışın.

cəsur, qətiyyətli, tədbirli, ağıllı, fərasətli

- Baş qəhrəmanın xarakterini mətnin ideyası ilə əlaqələndirin.

b Mətnə müvafiq epizodları nəql etməklə baş qəhrəmanın keçirdiyi hisslər haqqında danışın.

c Sizcə, Enninin qələbəyə gedən yolunu belə enişli-yoxuşlu təsvir etməkdə müəllifin məqsədi nədir? Mətnə aşağıdakı fikirlərə uyğun epizodları nəql edin. Bu epizodlar sizdə hansı hissləri yaratdı?

- Bəxti üzünə gülmüşdü.
- Əli hər yerdən üzülmüşdü.

ç Mətnin son cümləsini bir daha oxuyun.

Bunu deyib Albert Rider otağın küncündəki seyfə tərəf yönəldi.

- Sizcə, müəllif nə üçün mətni məhz bu cümlə ilə bitirir?
- Cümlədəki hansı söz növbəti epizodu təxmin etməyə kömək edir?

d Sizcə, “Bir mərcin tarixçəsi” bədii, yoxsa qeyri-bədii mətnidir? Aşağıdakı məlumatları oxuyun və fikrinizi əsaslandırın.

Bədii mətn

1. Müəllifin əsas məqsədi obrazın daxili aləmini açmaq, oxucunu müəyyən mənəvi dəyərlər haqqında düşündürməkdir.
2. Hadisələrin və obrazların təsvirində müəllif, əsasən, öz təxəyyülünə əsaslanır.
3. Mətnə dialoqlara, obrazın düşüncələrinə geniş yer verilir.
4. Mətn, adətən, rəssamın çəkdiyi illüstrasiyalarla müşayiət olunur.

Qeyri-bədii mətn

1. Müəllifin əsas məqsədi oxucuya həqiqətə uyğun, dəqiq məlumat vermək, müəyyən məsələyə aydınlıq gətirməkdir.
2. Məzmunu real faktlar, tarixi hadisələr, mühakimələr üzərində qurulur.
3. Mətnə hadisələrin dəqiq tarixi, yeri, real şəxslərin adları göstərilir.
4. Mətn, adətən, tarixi sənədlərin şəkilləri və fotolarla müşayiət olunur.

Diqqət et Tarixi həqiqət və bədii təxəyyül

Bəzi bədii mətnlərin mövzusu real tarixi hadisələr, həyatda yaşamış şəxslərin taleyi üzərində qurulur. Bununla belə, həmin əsərlərdə müəllifin məqsədi tarixi həqiqəti göstərmək deyil. Müəllif həmin mövzudan istifadə edərək öz düşüncələrini oxucusuna çatdırır, onu hadisələrdən və insanların həyatından nəticə çıxarmağa dəvət edir.

e Aşağıdakı faktların “Bir mərcin tarixçəsi” mətnindəki məlumatlara uyğunluğunu müəyyənləşdirin. Yeni məlumatları qeyd edin.

Enni Koen 1870-ci ildə Latviyada, yəhudi ailəsində doğulub. 1875-ci ildə onun ailəsi Amerikaya, Boston şəhərinə köçüb. Bir müddət qəzetlərdə reklam agentliyi vəzifəsində işləyib. 1894-cü il iyunun 27-də Albert adlı bir şəxslə mərcə gələrək velosipedlə dünya səyahətinə çıxıb. 1895-ci il sentyabrın 12-də səyahətini bitirib və mərci udub. Beləliklə, velosipedlə dünya səyahəti etmiş ilk qadın kimi tarixin yaddaşında qalıb.

Tomas Stivens velosipedlə dünya ətrafına dövrə vurmuş ilk şəxsdir. Onun bu səyahəti 1884-cü ilin aprelindən 1886-cı ilin dekabrına qədər davam etmişdir.

Albert Poup 1843-cü ildə Bostonda doğulub. 1877-ci ildə həmin şəhərdə ilk velosiped şirkəti açıb. Sonralar bu şirkət motosiklet və avtomobil də istehsal edib. Albert Poup 1909-cu ildə vəfat edib.

“Sterling” velosiped kompaniyası – XIX əsrin sonlarında Çikaqoda fəaliyyət göstərmiş velosiped zavodu.

Yazı

4a Enni Londonderrinin səyahəti haqqında aşağıdakı məlumatları oxuyun. Əldə etdiyiniz məlumatlar əsasında bu şəxs haqqında qeyri-bədii mətn yazın.

- Səyahət zamanı Enni bir neçə dəfə qarət edilib.
- Fransa sərhədində velosipedi müsadirə olunub.
- Velosipedlə qəza keçirib və biləyini sındırıb.
- Səyahətini müqavilədə göstərilən vaxtdan iki həftə tez bitirib.

Feil

5a Cümlələrdəki feilləri seçin, hansı zamana və şəxsə aid olduğunu müəyyən edin.

Nümunə *Rəqibimizi yaxşı **tanıyırıq**. (indiki zaman, I şəxsin cəmi)*

1. Keçən il burada nərgiz əkmişəm.
2. Siz divar qəzeti hazırladınız?
3. Neçə gündür ki, bu xəbəri gözləyirik.
4. Dost dar gündə tanınar.
5. Birincilər ön sırada əyləşəcəklər.
6. Əminəm ki, müzakirəyə ciddi hazırlaşacaqsan.

Yadda saxla Feilin zamana görə dəyişməsi

Hərəkətin hansı zamanda baş verdiyini bildirmək üçün feilə müxtəlif şəkilçilər artırılır.

Hərəkət **indiki zamanda** baş verirsə, **-ir⁴** şəkilçisindən istifadə olunur: *qaçır, durur, gəlir, görür*.

Keçmiş zamanı bildirmək üçün **-di⁴, -miş⁴, -ib⁴** şəkilçilərindən istifadə olunur: *gəldi, gəlib, gəlmişdir*.

Gələcək zamanın şəkilçiləri ikivariantlı şəkilçilərdir: **-acaq², -ar²**: *baxacaq, görəcək, baxar, görər*.

Saitlə bitən sözlə saitlə başlayan şəkilçi arasında **y** samiti işlənir: *istəyir, oxuyacaq, deyib*. Buna **bitişdirici samit** deyilir.

Yadda saxla Feilin şəxsə görə dəyişməsi

Hərəkətin hansı şəxs tərəfindən icra olunduğunu bildirmək üçün feillərə şəxs şəkilçiləri artırılır. Şəxs şəkilçiləri sözə zaman şəkilçilərindən sonra qoşulur: *yazıram, oxudum, gedəcəksən, gələrsiniz, vurdular, deyəcəyik, tapşırıdığ və s.*

b Cümlələrdə feillərin zamanını və hansı şəxsə aid olduğunu müəyyən edin.

1. Sabah yeni kitabları rəflərə düzərəm. (*gələcək zaman, I şəxsin təki*)
2. Mən dərslərimi çoxdan hazırlamışam.
3. Çox vacib məsələ haqqında danışacağım.
4. Uşaqlar məktəbin həyatində ağac əkirlər.

c Feilləri zamana və şəxsə görə dəyişib cümlədə işlədin.

- danışmaq → *indiki zaman, II şəxsin cəmi*
sevinmək → *keçmiş zaman, I şəxsin təki*
düşünmək → *gələcək zaman, III şəxsin cəmi*
qorumaq → *indiki zaman, I şəxsin cəmi*
axtarmaq → *keçmiş zaman, II şəxsin təki*

- ç** Fərqləndirilmiş sözlərə sual verin. Hansı cümlədə bu sözlər feil kimi işlənmişdir?
1. Kuryerin gətirdiyi **bağlama** müdirə çatmalı idi.
  2. Qızım, pəncərələri **bağlama**.
  3. Bu **çəkmə** çox bahalıdır.
  4. Çalış xətləri əyri **çəkmə**.

Yadda saxla Feilin inkar forması

Hərəkətin icra olunmadığını bildirmək üçün feillərə **-ma²** şəkilçisi artırılır:
aldım / alm^adım; bildim / bilm^adim

Feil **-ır⁴, -ar²** şəkilçiləri ilə işlənəndə **-ma²** şəkilçisinin saiti düşür:
bilir / bil^mir; bilərəm / bil^mərəm

- d** Feilləri müxtəlif zamanlarda inkar formasında işlədin.

görüşmək, çıxmaq, yoxlamaq, hazırlamaq

- *indiki zaman, 1-ci şəxsin təki*
- *gələcək zaman, 2-ci şəxsin cəmi*
- *gələcək zaman, 3-cü şəxsin təki*
- *keçmiş zaman, 2-ci şəxsin cəmi*

- e** “Danışmayacağıq” feili haqqında fikirlərdən hansı yanlıştır?

- a. I şəxsin cəmindədir.
- b. Təsdiq formasındadır.
- c. Gələcək zamanda işlənmişdir.
- d. Tərkibində bitişdirici samit var.

- ə** Feillərin kökünü müəyyən edin. Hansı nitq hissəsindən yarandığını qeyd edin.

duzla(maq), çoxal(maq), bozar(maq), uzaqlaş(maq)

- f** Uyğunluğu müəyyən edərək mürəkkəb feillər yaradın. Onları orfoqrafik normalara uyğun yazın.

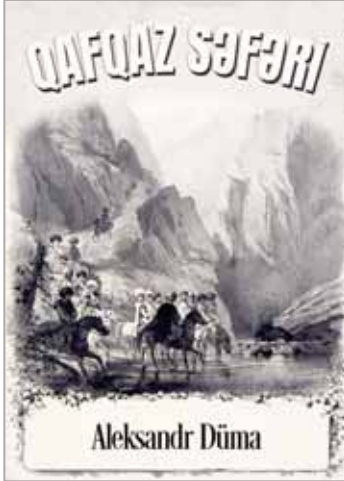
<i>dəyib</i>	<i>biçmək</i>
<i>atılıb</i>	<i>getmək</i>
<i>keçib</i>	<i>dolaşmaq</i>
<i>ölçüb</i>	<i>düşmək</i>

- g** Verilmiş sözlərə “olmaq”, “etmək” sözlərindən uyğun gələnini artırmaqla mürəkkəb feillər düzəldin.

xahiş, nail, and-aman, cəhd, mane, muğayət, mübahisə, göz-qulaq

Azərbaycan səyyahların gözü ilə

- 1 a Səyahət etdiyiniz yerlərdə diqqətinizi daha çox nələr cəlb edir?
- b Kitabın üz qabığına baxın və annotasiyasını oxuyun. Aşağıdakı suallara cavab verin.

Aleksandr Düma dünya şöhrətli fransız yazıçısıdır. O, “Qraf Monte Kristo”, “Üç müşketyor”, “Dəmir maskalı adam”, “Qara zanbaq” kimi məşhur əsərlərin müəllifidir.

Səyahət etməyi çox sevən A.Düma XIX əsrin ortalarında Azərbaycana gəlmiş, ərazimiz, tariximiz, xalqımız, adət-ənənələrimiz, tanınmış şəxsiyyətlərimiz haqqında öz təəssüratlarını qələmə almışdır.

“Qafqaz səfəri” kitabına yazıçı-səyyahın yol qeydlərinin Azərbaycanla bağlı olan hissələri daxil edilmişdir. Görəsən, bu səyahət yazığının yaddaşında hansı izləri qoymuşdur? Düma Azərbaycanı necə təsvir etmişdir?

1. Aleksandr Düma kimdir?
2. A.Düma hansı əsərlərin müəllifidir?
3. Annotasiyadakı hansı cümlələr sizdə kitabı mütaliə etmək istəyi yaratdı?
4. Sizcə, Azərbaycan xalqının hansı adət-ənənələri, yeməkləri əcnəbi səyyahın diqqətini cəlb edə bilər?

Qafqaz səfəri

1858-ci ilin ortalarından 1859-cu ilin əvvəllərinə kimi Rusiya və Qafqaza səyahət etmişəm. Səfər zamanı rəssam dostum Jan-Pyer Moynə məni müşayiət edirdi.

Azərbaycanla ilk tanışlığımız Dərbənddən başladı. Dərbənddən sonra Qubaya getdik. Qubadan baxanda Qafqaz dağlarının ən uca zirvələri, həmçinin başıqarlı, əzəmətli Şahdağ zirvəsi açıq-aydın görünürdü.

Şəhərdə 10 minə yaxın ailə yaşayır. Qubada ticarətin əsas hissəsini qadınların toxuduğu xalçalar və mahir silah ustalarının hazırladıkları xəncərlər təşkil edir.

Qubadan çıxıb Bakıya üz tutduq. Yol üstündə Sumqayıt adlanan bir yerdə tərəkəmə düşərgəsi ilə rastlaşdıq. Dincəlmək üçün fasilə vermək qərarına gəldik. İtlərin hürüşməsi çoxdan bizim gəlişimizi düşərgədəkilərə xəbər vermişdi. Düşərgə əhli bizi gülərlə qarşıladı. Biz onlara müraciət etdik:

– Sizin yaxınlığınızda düşərgə sala bilərmi?

Qafqaz paltarı geyinmiş
Düma

– Harada istəsəniz, orada da yerləşə bilərsiniz. Düzənlik hamıya məxsusdur, kim istəsə, istifadə edə bilər.

– Bəs düşərgənizə baxa bilərsinizmi?

– Əlbəttə, buyurun, gözümlə üstündə yeriniz var, – deyərək bizi içəri dəvət etdilər.

Biz yaxınlıqdakı köç yerinə tərəf irəlilədik. Orada yaşayanlar şam yeməyi üçün çörək bişirirdilər. Bu əməliyyat çox cəld icra olunurdu: xəmirədən yumruq boyda bir tikə qoparıb yumrulayırdılar. Onu nazik hamar ağaclarla yayırdılar. Daha sonra təbii oxşayan dəmir tənəkənin altına yanan kömür yığıb qızdırır, nazik yayılmış xəmiri onun üstünə qoyub bişirirdilər. Xəmirin bir üzünü bişirdikdən sonra çevirirdilər ki, o biri üzünü də bişirsin. Bişmiş çörəkləri tənəkədən götürüb bir-birinin üstünə yığırdılar. Onları isti-isti yeyəndə ağızda xırçıldayır. Bu, bir növ, biz tərəflərin kənd şənliklərində bişirilən kökələrə oxşayır.

Bir neçə adam ocaq qırağında dövrə vurub oturmuşdu. Bizim yaxınlaşdığımızı görəndə kimi onlardan biri yerindən qalxdı. O, əlində duz-çörəklə bizə tərəf gəldi. Biz duz-çörəyi qəbul etdik və onlar kimi ocağın ətrafında dövrə vurub oturduq.

Onlardan biri quzu ətindən bir parça kəsib xırda-xırda tikələrə böldü və çörək bişirdikləri dəmirin üstünə düzdü. Ət tüstülənməyə, cızılamağa başladı. Beş dəqiqədən sonra o artıq bişmişdi. Bizi işarə ilə başa saldılar ki, bunu bizim üçün hazırlayıblar. Biz tikələrdən götürüb çörək arasına qoyduq və ləzzətlə yedik.

Qonaqlıq bitdikdən sonra biz ev sahiblərinin əlini sıxaraq onlardan ayrıldıq. Onlar bizim üçün yola çörək qoydular. Tərəkmələrin adətinə görə, qonağa təkcə şam yeməyi vermək kifayət deyil. Onlar qonağı sabahkı günün naharı üçün də hər şeylə təmin edirlər.

Bakı istiqamətində yolumuza davam etdik. Növbəti tərəyə qalxanda qarşıda Bakı şəhəri görüldü.

Odun əbədi yandığı yer – Atəşgah Bakıdan iyirmi altı verstlik məsafədədir. Bura atəşpərəstlərin müqəddəs məbədi sayılır.

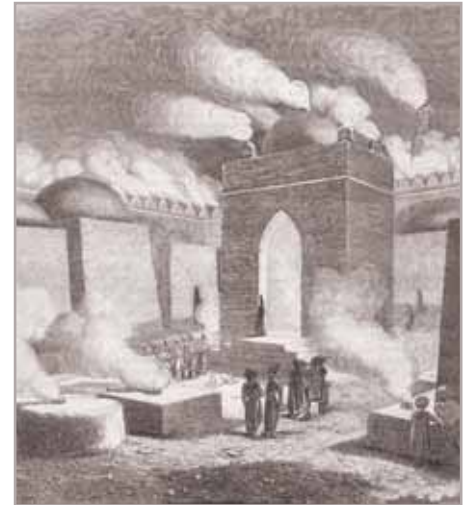
Bakıda ticarətin əsasını ipək, xalça, şəkər, zəfəran və neft alveri təşkil edir. İl ərzində on altı-on səkkiz min funt zəfəran istehsal olunur. Zəfəranın girvənkəsi səkkiz, on iki, hətta on dörd franka da satılır. Onu küncüd yağı ilə qarışdırır, hamar, yastı kökələr hazırlayırlar. Səfərə çıxanda bunları götürmək faydalıdır.

***

Bakıdan Şamaxıya, oradan da Nuxaya* səfər etdik.

Nuxa yaddaşımda ekzotik yeməyi ilə qaldı. Bizim Parisin küçələrində qızardılmış kartof satanlar kimi Nuxa küçələrində də dükanların arasında gəzən şişlik ustaları var. Şişliyin elə gözəl ətri var ki... Bu ətir burnuma dəyəndə özümü saxlaya bilmirdim, tox olsam da, gərək bir neçə tikə yeyəydim.

*Nuxa – indiki Şəki şəhəri

Moyne, 1858-ci il, Atəşgah

Ey Nuxadan keçən səyyahlar, təmiz havada doyunca şişlik yeyin. Qafqazda adam şişliyə etinasız yanaşır, o qədər iştaha ilə yemir. Ancaq sizin əlinizə belə fürsət düşsə, məsləhətim budur ki, ondan istifadə edin və doyunca yeyin. Oh! Əgər bu saat, bu sətirləri yazdığım zaman yanımda bir boşqab Nuxa şişliyindən olsaydı, heç bilirsiniz, necə bayram edərdim!? Heyif ki, yoxdur.

Yeni şeylər öyrənmək üçün səyahət edirəm və haradasa dadlı bir yeməyə rast gələndə bir gün çap etdirəcəyim kulinariya kitabını zənginləşdirmək üçün həmin an yeməyin reseptini istəyirəm. Ona görə də şişliyin reseptini istədim.

Qlossari

Ekzotika – əsrarəngiz, qeyri-adi görünən adət, hadisə, varlıq, mənzərə və s.

ŞİŞLİYİN RESEPTİ

Tərkibi: qoyun əti, baş soğan, sirkə, duz, istiot

Hazırlanması: Əti qoz boyda hissələrə bölüb qaba yığırsınız. Üzərinə soğan doğrayıb sirkə və bolluca duz, istiot əlavə edirsiniz. 15 dəqiqə saxlayırsınız. Sonra ocaq qalayıb köz salırsınız. Ət parçalarını dəmir və ya taxta şişə keçirirsiniz və şişləri ət bişənədək közün üzərində çevirirsiniz.

Əgər ət parçalarını bütün gecə saxlasanız və bişmiş parçaların üzərinə sumaq səpsəniz, şişlik daha da yaxşı alınacaq.

Söz boğçası

- tənəke
- verst
- funt
- frank

Azərbaycan xalqı igidliyi, qonaqpərvərliyi, yüksək mədəniyyəti ilə məni valeh etdi. Əgər yolunuz bura düşsə, azərbaycanlılar ilə ticarət etmiş olsanız, əmin olun ki, sizə heç bir sənəd imzalamaq lazım deyil. Azərbaycanlının bir sözü kifayətdir, çünki o, verdiyi sözə sadıqdır. Yenidən Azərbaycana qayıtmaq ümidi ilə vidalaşıram...

Aleksandr Düma

Söz ehtiyatı

C Mətnə çörəyin bişirilmə səhnəsini bir daha oxuyun. Aşağıdakı izahlara əsasən A.Dümanın təsvir etdiyi əşyaların adını müəyyən edin.

1. Üzərində nə isə bişirmək üçün ortası qabarıq, dairəşəkilli dəmir lövhə.
2. Xəmir yaymaq üçün işlədilən ortası yoğun, ucları getdikcə nazikləşən taxta mil.
3. Sonradan yaymaq, yastılamaq üçün yumru hala salınmış xəmir parçası.

Ç A.Dümanın təsvirinə əsasən düşərgədəkilərin bişirdiyi çörək növünün adını təxmin edin.

d “Duz-çörək kəsmək” ifadəsinin mənasını təxmin edin. Sizcə, qonağı duz-çörəklə qarşılamaq azərbaycanlıların hansı xüsusiyyətini göstərir?

Düşün və cavab ver

- 2 a** A.Dümanın Azərbaycana səfərinin marşrutunu xəritədə göstərin.
- b** Bu mətndən XIX əsrdə Azərbaycan haqqında hansı məlumatları əldə etdiniz?
- c** Şəklə və plana əsasən A.Dümanın Xurşidbanu Natəvanla görüşünü təsvir edərək mətnin müvafiq hissəsini genişləndirin.

- Dümanın Xurşidbanu Natəvan və onun həyat yoldaşı knyaz Xasay Usmiyevlə tanışlığı;
- Onlar arasında səmimi dostluq münasibətlərinin yaranması;
- Dümanın şairlə şahmat oynaması;
- Dümanın məğlub olması.

- Rəsmdəki hansı detal Düma və Natəvanın görüşünün Bakıda olduğunu göstərir?

- ç** **Müzakirə.** Mətnə istinad edərək “Səyahət xalqlar arasında mədəni əlaqələri inkişaf etdirir” fikrini əsaslandırın.

- 3 a** Siz Dümanın yerində olsaydınız, “Böyük kulinariya lüğəti” kitabında hansı Azərbaycan yeməyi haqqında məlumat verərdiniz? Seçiminizi izah edin.

Yazı

- b** **Təqdimat.** Azərbaycanın milli yeməkləri haqqında araşdırma aparın. Həmin yeməyin reseptini və hazırlanması haqqında təlimat yazın.

I qrup: Döşəməplov

I qrup: Səbzıqovurma

II qrup: Yarpaq dolması

II qrup: Düşbərə

RESEPT

Resept hər hansı yemək növünün hazırlanması haqqında təlimatdır.

Resept aşağıdakı ardıcılıqla yazılır:

1. Hazırlanan yemək üçün lazım olan ərzaqların siyahısı verilir.
2. Yeməyin hazırlanması ardıcılıqla izah edilir.
3. Yeməyin bişirilmə müddəti və dərəcəsi qeyd olunur.

4 a Fərqləndirilmiş sözlərin qrammatik mənasını müəyyənləşdirin.

- Bu sözlər hansı suala cavab verir?
  - Hansı nitq hissəsi ilə bağlıdır?
1. **Gecəyarısı** güclü yağış başladı.
  2. Bu hadisədən sonra **çox** dəyişmişdi.
  3. Qonaqlar ev yiyəsi ilə salamlayıb **içəri** keçdilər.
  4. Babam gənclik illərini **həsrətlə** xatırlayırdı.

Yadda saxla Zərfin məna növləri

Zərf cümlədə, əsasən, feilə aid olan, onu müxtəlif cəhətdən izah edən nitq hissəsidir.

Zərfin mənaca dörd növü vardır:

1. **Tərzi-hərəkət zərfi** hərəkətin necə icra olunduğunu bildirir, *necə? nə cür?* suallarından birinə cavab verir. Məsələn: *cəld qaçmaq, həvəslə danışmaq.*
2. **Zaman zərfi** hərəkətin icra olunduğu vaxtı bildirir, *nə vaxt? nə zaman?* suallarından birinə cavab verir. Məsələn: *gəc gəlmək, gəc-tez öyrənmək.*
3. **Yer zərfi** hərəkətin icra olunduğu yeri bildirir, *haraya? harada? haradan?* suallarından birinə cavab verir. Məsələn: *içəri keçmək, geri dönmək.*
4. **Kəmiyyət zərfi** hərəkətin kəmiyyətini bildirir, *nə qədər?* sualına cavab verir. Məsələn: *xeyli çalışmaq, az-maz anlamaq.*

b Cümlələrdə zərfləri seçin, aid olduğu feillə birlikdə yazın, növünü müəyyən edin.

1. Qrup üzvləri birlikdə divar qəzeti hazırladılar.
2. Uşaqlar günorta çayın kənarına endilər.
3. O, dediyi sözləri çoxdan unutmuşdu.
4. İrəlidə onları bir neçə adam gözləyirdi.
5. Bu il məhsuldarlıq birə-beş artmışdı.

c Müvafiq zərflər əlavə edərək cümlələri genişləndirin.

1. Müəllim mövzunu izah etdi. (tərzi-hərəkət zərfi)
2. Məktəbimizdə esse yazı müsabiqəsi keçiriləcək. (zaman zərfi)
3. Teymur kirşə ilə sürüşürdü. (yer zərfi)
4. Dinləyicilər şairin çıxışını alqışladılar. (kəmiyyət zərfi)

5 a Cümlələrdə “gözəl” sözünün qrammatik mənasını müəyyən edin.

- Qarşımızda gözəl mənzərə açıldı.
- Natiq fikirlərini gözəl ifadə edirdi.

Yadda saxla Zərfin digər nitq hissələri ilə ortaq xüsusiyyətləri

Dilimizdə bəzi sözlər var ki, cümlədəki yerindən asılı olaraq həm zərf, həm də digər nitq hissəsi (isim, sifət, say) kimi işləyə bilər.

Biz həyəcanla səhəri gözləyirdik. → nəyi? → *isim*

Səhər hava soyuq idi. → nə vaxt? → *zərf*

Yaxşı iş üz ağardar. → hansı iş? → *sifət*

Lalə ingiliscə yaxşı danışdı. → necə danışdı? → *zərf*

Az adam tapılar ki, bunu bilməsin. → nə qədər adam? → *say*

Sürəyyə həmişə az danışardı. → nə qədər danışardı? → *zərf*

b Fərqləndirilmiş sözlər hansı nitq hissəsidir?

1. *Gecə* şəhərə çatdıq.
2. Yayda *gecə* gündüzdən qısa olur.
3. *Doğru* cavabları seçib dəftərinizə yazın.
4. Hamıdan *doğru* danışmağı xahiş edirəm.
5. Bu məsələni həll etmək üçün *xeyli* düşündüm.
6. Teatr salonunda *xeyli* tamaşaçı var idi.

Yadda saxla Zərfin quruluşca növləri

Zərf quruluşca *sadə*, *düzəltmə* və *mürəkkəb* olur.

Sadə zərflər yalnız bir kökdən ibarət olur: *irəli*, *səhər*, *aşağı* və s.

Düzəltmə zərflər kökdən və leksik şəkilçidən ibarət olur: *dostyana*, *cəsarətlə*, *ucadan* və s.

Mürəkkəb zərflər iki sözün birləşməsindən yaranır: *başdan-başa*, *üzbəüz*, *bu gün* və s.

c Cümlələrdəki zərfləri seçib quruluşca növünü müəyyən edin.

1. Seymur müəllim şagirdinin uğuruna ürəkdən sevinirdi.
2. Oxucular yazıçının yeni əsərlərini səbirsizliklə gözləyirdilər.
3. Sabir baba asta-asta üzüyuxarı qalxırdı.
4. Qapı birdən taybatay açıldı.
5. Alıcılar malları geri qaytarırdılar.

ç Aşağıdakı sözləri cümlələrdə müxtəlif nitq hissələri kimi işlədin.

aydın, *çox*, *səhər*, *düz*

Ümumiləşdirici təkrar

1–4-cü tapşırıqlar aşağıdakı mətnlə bağlıdır.

72 GÜNƏ DÜNYA SƏYAHƏTİ

XIX əsrin sonlarında İngiltərə qəzetlərinin birində qadınlarla kişilərin müqayisəsinə həsr olunmuş məqalə çıxır. Müəllif sübut etməyə çalışırdı ki, qadınların ictimai həyatda heç bir rolu yoxdur, onlar yalnız ev işləri ilə məşğul ola bilirlər. Bu məqaləni oxuyan 16 yaşlı Elizabet Ceyn qəzetin redaktoruna sərt məktub yazır. Redaktor qızın cəsarətli məktubundan o qədər təsirlənir ki, ona iş təklif edir. Beləliklə, gənc qız Nelli Blay təxəllüsü ilə məqalələr yazmağa başlayır.

Jurnalistika sahəsində Nellinin öz dəst-xəti var idi. O, dəqiq informasiya hazırlamaq üçün özünü təhlükəyə atmaqdan çəkinmirdi. Belə ki, haqqında yazmaq istədiyi hadisənin iştirakçısına çevrilirdi. Məsələn, bir xəstəxana haqqında məqalə yazmaq üçün Nelli özünü xəstəliyə vurub bir neçə gün həmin xəstəxanada qalmışdı. Beləcə, orada xəstələrin pis şəraitini üzə çıxaran kəskin yazı ilə qəzətdə çıxış etmişdi. Nelli Blayın hər yazısı cəmiyyətdə sensasiya doğururdu. Hamı onu “Ledi Sensasiya” adlandırırdı.

Jül Vernin “Səksən gün dünya ətrafında” əsərindən ilham alan Nelli 1889-cu il oktyabrın 14-də dünya səyahətinə çıxdı. Məqsədi dünya rekordunu yeniləmək və qadınların bacarığına dair stereotip düşüncələri dəyişmək idi. Nelli Blay məqsədinə çatdı. Səyahətini 72 gün 6 saata başa vurdu. Hətta səyahəti dövründə Jül Vernlə görüşüb müsahibə almağa da vaxt tapmışdı.

Bu hadisə haqqında Jül Vern Nellinin əməkdaşlıq etdiyi qəzetin redaktoruna teleqram göndərmişdi: “Nelli Blayın uğuruna şübhəm yox idi. O, əzmkarlığını göstərdi. Afərin!”.

Nelli bu səyahəti haqqında “72 günə dünya səyahəti” adlı kitab da yazmışdır.

1 Uyğunluğu müəyyən edin.

1 sensasiya	a	Yazıçı və ya jurnalistin müəllif imzası kimi istifadə etdiyi uydurma ad.
2 stereotip	b	Qeyri-adi, gözlənilməz, böyük təsir oyadan hadisə.
3 təxəllüs	c	Şüurlarda kök salmış təsəvvürlər, davranış qaydaları.

2 Mətnə haqqında danışılan jurnalistin əsl adı nə idi?

- a. Nelli Blay   b. Ledi Sensasiya   c. Elizabet Ceyn   d. Jül Vern

3 Mətnə əsasən cümlələri tamamlayın.

- Nelli qəzetin redaktoruna sərt məktub yazdı, çünki ... .
- Qəzet redaktoru Nelliyə iş təklifi etdi, çünki ... .
- Hamı Nellini “Ledi Sensasiya” adlandırırdı, çünki ... .

4 Nellinin dünya səyahətinə çıxmaqda məqsədi nə idi?

- a. Yeni yerlər kəşf etmək
- b. Macərəlarla dolu həyat yaşamaq
- c. Nə isə sübut etmək
- d. Ticarətlə məşğul olmaq

5 Sifətləri cümlələrdə uyğun dərəcələrdə işlədib yazın.

- duru → çoxaltma dərəcəsi
- göy → çoxaltma dərəcəsi
- acı → azaltma dərəcəsi
- yarımçıq → azaltma dərəcəsi

6 Cümlədəki sayların növünü və onların yazılışında buraxılmış səhvləri müəyyən edin.

- 1. Masanın ətrafına oniki dənə stul düzdük.
- 2. İkidə bir sayını 2/1 kimi ifadə etmək olar.
- 3. IX-cu siniflər arasında bilik yarışması keçiriləcək.
- 4. Oxumaq istədiyim 10-larla kitab var.

7 Feilləri zamana və şəxsə görə dəyişib cümlədə işlədin.

- çatmaq → *indiki zaman, I şəxsin cəmi*
- istəmək → *keçmiş zaman, II şəxsin təki*
- qorumaq → *gələcək zaman, III şəxsin cəmi*

8 “Ayrılmayacaqsınız” feili haqqında fikirlərdən hansı yanlıştır?

- a. İnkâr formasındadır.
- b. I şəxsin cəmindədir.
- c. Gələcək zamanda işlənmişdir.
- d. Tərkibində bitişdirici samit var.

9 Hansı cümlədə yer zərfi işlənmişdir?

- a. Dünən dənizdə fırtına qopmuşdu.
- b. O bu sözləri ucadan dedi.
- c. Oğuz velosipedi üzüsağı sürdü.
- d. O, Ceyhunla təkbətək danışmaq istəyirdi.
- e. Leylanın təklifini məmnuniyyətlə qəbul etdim.

10 Zərfləri quruluşca növünə görə qruplaşdırın.

günorta, hərdən, gec, səhərəyaxın, tez-tez, ora, daxilən, axşam, üzüyuxarı, birə-beş

- 1 a** Fiziki tərbiyə dərslərində nə edirsiniz? Sizcə, bu dərslər nə üçün vacibdir?
- b** İnsanın bədən orqanları barədə nə bilirsiniz? Onların funksiyalarını necə izah edərsiniz?
- c** **Qruplarla iş.** Mətni oxuyun. Əlavə biliklərinizdən istifadə etməklə hər bir hissə ilə bağlı təqdimat hazırlayın.

Fiziki məşqlər və insan orqanizmi

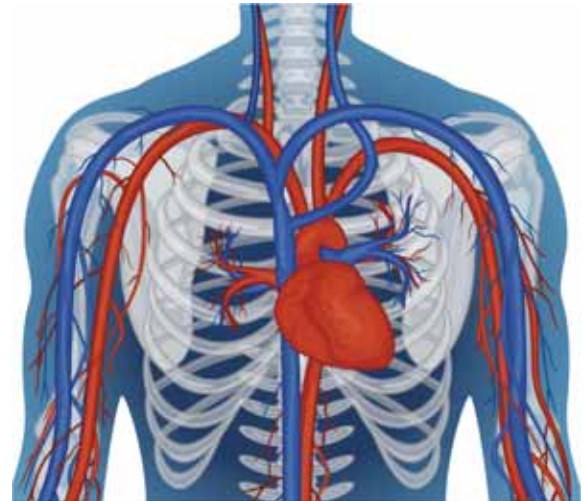
İnsanın bədənində hər bir orqanın öz funksiyası var. İnsan o zaman sağlam olur ki, orqanlar öz funksiyasını mükəmməl yerinə yetirir. Bunun əsas şərtlərindən biri mün-təzəm şəkildə idmanla məşğul olmaqdır. Siz idmançı olmaya bilərsiniz, lakin hər gün müəyyən idman hərəkətləri etmək sağlamlıq üçün vacibdir. İdman hər cür xəstəliyə qarşı immuniteti gücləndirir, enerjini artırır, işgörmə qabiliyyətinə, fəallığa müsbət təsir göstərir.

1. Bədən tərbiyəsi və qan-damar sistemi

Qan-damar sisteminin mərkəzi orqanı ürək-dir. Ona orqanizmin “mühərrik”i də deyirlər. Ürək əzələləri daim işləyərək qanın damarlar-la axınını təmin edir. Qan isə öz növbəsində orqan və toxumalara qida maddələri və oksigen daşıyır. Bunun nəticəsində orqanlar öz funksiyasını yerinə yetirir.

Məlumdur ki, təbiətdə bir şey hərəkətsiz qalarsa, müəyyən müddətdən sonra çürüyər, pas atar. Ürək də istisna deyil. Onun daim fəaliyyətdə olması üçün insan hərəkət etməlidir.

İnsan uzun müddət hərəkətsiz qalanda ürək əzələləri sütləşir, bədənə qan zəif dövr edir, beləliklə, orqanizm zəifləyir. Əksinə, idmanla məşğul olduqda ürək əzələlərinin fəallığı artır, bədənə qan təzyiqi normallaşır, ürək döyüntüləri sabitləşir.

- ç** Nə üçün məndə ürək “mühərrik”ə bənzədilir?
İdman hərəkətləri ürəyin fəaliyyətinə necə təsir göstərir?

2. Hərəkət və mədə-bağırsaq sistemi

Mədə və bağırsaqlar başlıca həzm orqanlarıdır. Onların vəzifəsi qidanı həzm etmək, həzm olunmuş qidanı qana sormaq və qalıq hissəsini bədənə xaric etməkdir. Bu prosesi asanlaşdıran vasitələrdən biri də idmandır. İdman maddələr mübadiləsini yaxşılaşdırır, piylənmə və artıq çəkinin qarşısını alır.

Oturaq həyat keçirən insan iştahasız olur, çünki bədənə həzm prosesi zəif gedir. İdmanla məşğul olarkən insan enerji sərf edir. Onun yerini doldurmaq üçün qidaya ehtiyac yaranır. Ona görə də fiziki məşqlər insanın iştahasını artırır. Bu halda həzm orqanları qidanı yaxşı mənimsəyir, qaraciyər və böyrəklərin işi fəallaşır.

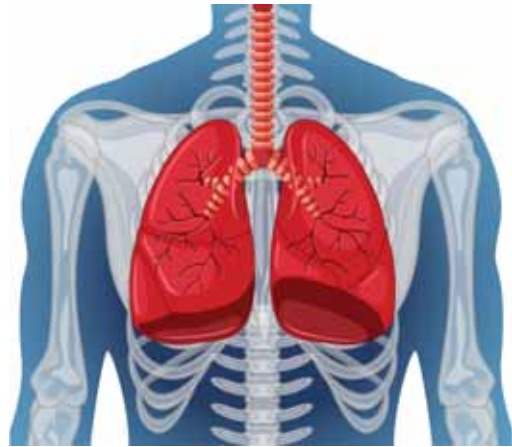
- d** Təbiət fənni üzrə biliklərinizdən istifadə etməklə oxuduğunuz hissəni genişləndirin:

- Həzm prosesi nə deməkdir? Bu prosesdə hansı orqanlar iştirak edir?
- Fiziki məşqlər həzm prosesinə necə təsir edir?

3. Fiziki məşqlər və tənəffüs sistemi

Bütün canlılar nəfəs alır və verir, yəni tənəffüs edirlər. Bu proses tənəffüs orqanları: burun və ağız boşluğu, nəfəs borusu və ağciyərlər vasitəsilə baş verir. Tənəffüs sistemi qan-damar sistemi ilə sıx bağlıdır. Belə ki, insan nəfəs alarkən ağciyərlərə daxil olan oksigen qana keçir və bütün orqanizmə – hər bir hüceyrəyə çatdırılır. Oksigen isə orqanizmi enerji ilə təmin edən çox vacib maddədir.

İdmanla məşğul olan insan daha çox nəfəs alır. Beləliklə, ağciyər daha aktiv işləyir, onun tutumu artır, fəaliyyəti güclənir. Bədənə oksigenin miqdarı artır. Bu isə bütün orqanların oksigenlə daha çox təmin olunmasına gətirib çıxarır. İdman tənəffüsünü aradan qaldırır, insanı gümrah edir.

- e** İdman tənəffüs prosesini necə gücləndirir?
- ə** “Tənəffüs” sözünün başqa hansı mənası var? Bu sözü müxtəlif mənalarda cümlələrdə işlədin. Sizcə, “tənəffüs” çoxmənalı sözdür, yoxsa omonim?

4. Hərəkət və sümük-əzələ sistemi

Sümük və əzələ sisteminə sümüklər, sümük birləşmələri və əzələlər aiddir. Skelet və əzələlər hərəkət funksiyasını yerinə yetirir. Onlar olmasa, nəinki qaça, tullana, heç ayaq üstə də dura bilmərik.

Skeleti təşkil edən sümüklər həm də daxili orqanları qoruyur.

İdmanla məşğul olan insanlarda əzələlərin həcmi artır, onlar daha elastik və möhkəm olur. Hətta yeni əzələ hüceyrələri də yaranır. Bütün bunların nəticəsində insan daha cəld və çevik hərəkət edir.

Əzələ sistemi inkişaf etdiyinə görə idmanla məşğul olanlar daha gözəl atletik bədən quruluşuna malik olurlar.

- f** İnsan orqanizminin fəaliyyətində sümük və əzələ sisteminin hansı rolu var? Fiziki tərbiyə sümük və əzələlərə necə təsir göstərir?

5. İdman və xarakter

Fiziki tərbiyə və idman insanı güclü və çevik edir. Bu isə şəxsin özünəinamını artırır. Fiziki cəhətdən aktiv adamlar daha həyatsevər olurlar.

İdmanla müntəzəm məşğul olanlar daim öz qarşılarına yeni məqsədlər qoyurlar: daha sürətli qaçmaq, daha hündür maneəni aşmaq, daha ağır çəki qaldırmaq və s. Bu isə insanda məqsədyönlülük, özünə qalib gəlmək bacarığı yaradır. İdman yarışlarında birinci olmaq həvəsi onlarda kollektivçilik, liderlik keyfiyyətləri formalaşdırır.

Fiziki sağlamlıq əqli və mənəvi keyfiyyətlərin inkişafına yol açır. İnsan gümrah olanda yeni bilik və bacarıqları daha tez mənimsəyir. Belə insan daha zəhmətkeş, səbirli, dözümlü, mübariz olur.

Beləliklə, idman insanda güclü xarakterin formalaşmasına kömək edir. Bu isə onun cəmiyyətdə mövqeyinə təsir edir.

- g** Aşağıda sadalanan keyfiyyətlərin formalaşmasında fiziki tərbiyə və idmanın rolunu öz sözlərinizlə izah edin.

- səbir və dözümlülük
- zəhmətkeşlik və mübarizlik
- kollektivçilik və liderlik
- atletik xarici görünüş
- özgüvənlik və məqsədyönlülük

2 a Tanış olduğunuz mövzu ilə bağlı daha nələri bilmək istərdiniz?

- Suallarınızı dəftərinizdə qeyd edin.
- Həmin suallar əsasında təbiət və fiziki tərbiyə fənləri üzrə müəllimlərinizlə **“İdman və sağlamlıq” mövzusunda mətbuat konfransı** keçirin.

Qlossari

Mətbuat konfransı – hər hansı mövzu ilə bağlı məlumat vermək üçün müvafiq sahə üzrə mütəxəssisin jurnalistlərlə görüşü.

Təlimat

Mətbuat konfransını necə təşkil etməli?

- Müəllimlərinizdən xahiş edin ki, konfrans üçün 15-20 dəqiqə vaxt ayırsınlar. Konfransın mövzusu haqqında onlara məlumat verin.
- Konfransı aparmaq üçün aranızdan birini aparıcı təyin edin.
- Sualları aranızda bölüşün. Konfransın təqribi ssenarisini tərtib edin.
- Hər bir sualınıza “ayaq verin”: sualdan əvvəl mövzu ilə bağlı ümumi fikir bildirin. Məsələn: “Biz öyrənmişik ki, idmanın bütün bədən orqanları üçün faydası var. Bəs hansı idman hərəkətləri sümük-əzələ sistemini daha çox inkişaf etdirir?”
- Mətbuat konfransının videosunu çəkin.

b Məndən əldə etdiyiniz məlumatları və konfransın materiallarını ümumiləşdirib mövzu üzrə təqdimatlar keçirin.

Yazı

3 a Təlimata uyğun olaraq **“İdman və sağlamlıq” mövzusunda poster (plakat)** hazırlayın.

1. Təbliğ etmək istədiyiniz ideyanı dəqiq müəyyən edin.
2. Həmin ideyanı yığcam ifadə edən şüar fikirləşin.
(Bu cümlə 5 sözdən artıq olmamalıdır.)
3. İdeyanı açıqlayan 4-5 söz birləşməsi yazın.
4. Şüar və açıqlamalar üçün cəlbedici şrift seçin.
5. Posterin ideyasına uyğun şəkil(lər) tapın və ya çəkin.
6. Posterinizin məzmununu və dizaynını müzakirə edin.

Qlossari

Poster – reklam, təbliğat məqsədilə tərtib olunmuş plakat.

Təbliğat – bir ideyanı insanlar arasında yayma, çağırış etmə.

Şrift – müəyyən ölçü və biçimdə olan hərflər.

Dizayn – mətn və şəkillərin səhifədə yüksək zövqlə yerləşdirilməsi, bədii tərtibat.

Təsriflənməyən feillər. Məsdər

4 a Cümlələrdə fərqləndirilmiş hansı feil şəxsə görə dəyişir?

Mən *oxuyub anladım*.

Sən *oxuyub anladın*.

Biz *oxuyub anladıq*.

Siz *oxuyub anladınız*.

Yadda saxla Təsriflənməyən feillərin qrammatik xüsusiyyətləri

Şəxsə görə dəyişən feillər təsriflənən (dəyişən) feillər adlanır. Lakin elə feillər də var ki, şəxsə görə dəyişmir. Şəxsə görə dəyişməyən feillərə **təsriflənməyən feillər** deyilir. Bu cür feillər başqa nitq hissələrinin də qrammatik xüsusiyyətlərinə malik olur. Məsələn:

Öyrənmək (nə?) *heç vaxt gec deyil.*

Yetişmiş (hansı?) *meyvələri dərdim.*

Gedəndə (nə vaxt?) *dostu ilə qarşılaşdı.*

Təsriflənməyən feillər çox zaman söz birləşmələri yaradır:

Mətni dinləyərkən açar sözləri qeyd edin.

b Nöqtələrin yerinə təsriflənməyən feillər artırın.

Həmin sözlər hansı suala cavab verir?

qayıdanda, məsləhətləşmək, qalib gələn, gedən

1. Yaylağa ... yol sıx meşəlikdən keçirdi.
2. Biz evə ... yağış yağırdı.
3. Bir vacib məsələ barədə sizinlə ... istəyirəm.
4. ... komandaya mükafat veriləcək.

Yadda saxla Məsdər

Məsdər hərəkətin adını bildirir. Məsələn: *yazmaq, bilmək*. Lüğətlərdə feillər məsdər formasında verilir. Məsdər həm feilin, həm də ismin xüsusiyyətlərini daşıyır:

- Hərəkət bildirir: *baxmaq, gülmək*
- Təsdiq və inkarda olur: *bilmək – bilməmək*
- Hallanır: *oxumağ, oxumağı*
- Mənsubiyyətə görə dəyişir: *oxumağım, oxumağın*
- III şəxs xəbərlik şəkilçisi (-dır⁴) qəbul edir: *Məqsədim yaxşı oxumaqdır.*
- Qoşmalarla işlənə bilir: *oxumaq üçün*

c Feilləri məsdər formasında yazın.

fərəhləndi, gözləyəcək, yaranmışdır, bağlayaram, toplamış, inanırsınız, yazarsan

ç Məsdərləri ismin müvafiq halında işlətməklə cümlələri tamamlayın.

1. Uzaq səmada ulduzlar ... başlayırdı. (*parıldamaq*)
2. Açıq havada ... faydası çoxdur. (*gəzmək*)
3. Sevinc bağçadakı güllərə ... zövq alırdı. (*qulluq etmək*)
4. Bu məsələ haqqında ... özünə borc bilirdi. (*danışmaq*)
5. Belə ... çox haqlı idi. (*cavab vermək*)
6. ... çox vaxt tələb edəcək. (*hazırlaşmaq*)

d Cümlələrdəki məsdərlər neçənci şəxsə aid mənsubiyyət şəkilçiləri qəbul edib?

1. Sınıf nümayəndəsi **seçilməyim** məni sevindirmişdi. (*1-ci şəxsin təki*)
2. Mənim sözlərimə fikir verməməyi xətrimə dəymişdi.
3. Mağazada kitab seçməyimiz xeyli vaxt apardı.
4. Ad günündə iştirak etməyiniz məni çox sevindirdi.
5. Bu cür qəmli oxumağın hamını kövrəltdi.

e Məsdərləri müvafiq **mənsubiyyət şəkilçisi** ilə işlətməklə cümlələri tamamlayın.

1. Hər gün dərsə ... müəllimi narahat edirdi. (*gəcikmək, 3-cü şəxsin təki*)
2. İstehza ilə ... aydın hiss olundu. (*gülmək, 2-ci şəxsin təki*)
3. Divarları ... axsama qədər çəkəcək. (*boyamaq, 1-ci şəxsin cəmi*)
4. Ürəkdən ... gözlərinizdən bəllidir. (*sevinmək, 2-ci şəxsin cəmi*)
5. Sevimli fincanının ... bacımı məyus etmişdi. (*qırılmaq, 3-cü şəxsin təki*)

ə Cümlələrdəki məsdərləri seçib feilə və ismə aid xüsusiyyətlərini müəyyən edin.

Nümunə

Həkim qazlı içkiləri ıçməməyi məsləhət gördü.

Feilə aid xüsusiyyəti: İnkarda işlənib.

İsmə aid xüsusiyyəti: Nəyi? sualına cavab verir. Təsirlik haldadır.

1. Atamın susmağı razılıq əlaməti idi.
2. Bağda işləməkdən xoşum gəlir.
3. Meyvə-tərəvəz yeməməyi onun səhhətində problemlər yaratmışdı.
4. Sabah istirahət etməyə vaxtımız çox olacaq.
5. Əsəri yazmaqda məqsədiniz nədir?

f Verilmiş grammatik formaya uyğun olaraq məsdərləri cümlədə işlədin.

gəzmək – *təsdiqdə, təsirlik halda*
 işləmək – *təsdiqdə, çıxışlıq halda*
 təkrarlamaq – *təsdiqdə, yerlik halda*

öyrənmək – *inkarda, yönlük halda*
 qalmaq – *inkarda, adlıq halda*
 danışmaq – *inkarda, yiyəlik halda*

- 1 a** Paralimpiya idman yarışları haqqında nə bilirsiniz?
Bu yarışlar adi idman yarışlarından nə ilə fərqlənir?
- b** Aşağıdakı mətnin yarımbaşlıqlarını oxuyun, şəkillərə diqqət yetirin.
Sizcə, bu mətn nə haqqındadır? Bədii mətndir, yoxsa qeyri-bədii?

Çempion ola bilərəm?

Uşaq yaşlarında arzusu hüquqşünas olmaq idi. Amma qardaşının cüdo məşqlərini izlədikcə onda idmana maraq yarandı. Valideynlərinə “məni də idmana yazdırın” desə də, aldığı cavablar belə olub: “Yox! Olmaz!” Ancaq bu gün o artıq Paralimpiya çempionudur. Söhbət “Tokio – 2020” Yay Paralimpiya oyunlarında ölkəmizə qızıl medal qazandıran Azərbaycan paracüdoçusu Şəhanə Hacıyevadan gedir.

Şəhanənin inadkarlığı

Şəhanə 2000-ci ildə Sumqayıt şəhərində anadan olub, əslən Cəbrayıl rayonundandır.

8 yaşlı Şəhanənin idmana gedən yolu “yox”larla və “olmaz”larla başladı. Amma o, təkidlə idmanla məşğul olmaq, məşqə getmək istədiyini bildirdi. Ata-anasını birtəhər razı saldı. Əvvəlcə valideynləri bunun müvəqqəti həvəs olduğunu düşünürdülər. Amma çox ısrarlı olduğunu görəndə razılaşmalı oldular. Beləliklə, Şəhanə məşqlərə başladı. Elə ilk məşq günü oğlanlara qalib gəldi. O, qısa müddətdə idmana marağının keçici həvəs olmadığını sübut etdi.

Həkim: “Bu problemin həlli yoxdur”

Şəhanənin anadangəlmə görmə problemi var idi. Zaman keçdikcə baş ağrıları artırdı, lövhədə hərfləri qarışıq görürdü, sözləri səhv yazırdı. Onu müayinə edən həkimlər deyirdilər ki, bu problemin həlli yoxdur, görmə qabiliyyəti getdikcə zəifləyəcək. Hətta Şəhanə bir müddət məşqlərini dayandıрмаğa məcbur oldu. Lakin həkimlər bildirdilər ki, idmanın mənfi təsiri yoxdur və Şəhanə yoluna davam etdi. O, yeniyetmələr arasında cüdo üzrə Avropa kuboku yarışlarında dəfələrlə qalib gəldi.

“Artıq idmanlıq deyiləm”

Şəhanənin görmə problemi artır, gözlük də kömək etmirdi. Üstəlik, yarışlardan birində çiyindən ağır zədə aldı. Həkimlər onu əməliyyat etdilər. Bundan sonra valideynləri, müəllimi, hətta Şəhanə özü belə, tərəddüd etməyə başladı. Düşündü ki, bir tərəfdən gözləri, digər tərəfdən aldığı zədələr ona idmanda uğur qazanmağa imkan verməyəcək. Bu fikir ona rahatlıq vermirdi: “Mən artıq idmanlıq deyiləm”.

Olimpiyadan Paralimpiyaya

Şəhanənin məşqçisi ona paralimpiya cüdosuna keçməyi təklif edir. Şəhanə əvvəlcə razılaşmır, ancaq çox düşündükdən sonra paralimpiyanı seçir.

Şəhanə üçün çətin dövr başlayır, o hətta depressiyaya düşür. Amma sonra yenə məşqlərə başlayır. Şəhanənin inadkarlığını görən məşqçi inanır ki, belə möhkəm iradə ilə sona qədər getmək olar.

Qısa müddət məşq etməsinə baxmayaraq, Şəhanə dünya çempionatında ikinci yeri tutur. Daha sonra müxtəlif yarışlara qatılır və bütün rəqiblərini məğlub edir. Sonuncu və ən mühüm qələbəsinə isə 2021-ci ildə “Tokio – 2020” Yay Paralimpiya oyunlarında nail olur. Şəhanənin qələbəyə inamı qızıl medal alması ilə nəticələnir.

Söz boğçası

- hüquqşünas • israrlı
- depressiya • dəf etmək

“Onlar mənə inanırdılar..”

Gözlərində zəiflik aşkar olunandan sonra idmana davam edən Şəhanəyə “Gözləri zəifdir, bacarmayacaq” deyənlər çox olub. Şəhanə bu fikirlərlə necə mübarizə aparması haqqında bunları deyir: “Bilirdim ki, məndə bu problem var. Davam etməli idim və edirdim. Ancaq ətrafdan gözümün zəifliyini əsas gətirib bacarmayacağımla bağlı çox söz eşidirdim. Valideynlərimlə, müəllimimlə danışdım, deyirdilər ki, fikir vermə, elələri çox olacaq. Onlar mənə inanırdılar, dəstək olurdular. Bu da məndə qələbəyə inam yaradırdı. İnsanın özü iradəli, güclü olmalıdır. Amma valideynlərimin, müəllimimin dəstəyi olmasa, çətinlikləri dəf edə bilməzdim. Ona görə deyirəm ki, bu nailiyyət tək mənim yox, həm də ailəmin, müəllimimindir. Nailiyyətlərim artdıqca “bacarar” deyənlər də təbrik etdi, “bacarmaz” deyənlər də”.

Aygün Asımqızının müsahibəsi əsasında

Söz ehtiyatı

c Mətnin girişində altından xətt çəkilmiş “yazdırın” sözü hansı cümlədə məndəki mənasında işlənib?

1. Tənəffüsdən sonra müəllim uşaqlara imla yazdırdı.
2. Ana Nərminin yaxşı şəkillər çəkdiyini görüb onu rəsm dərnəyinə yazdırdı.

ç Aşağıda verilmiş sözlərin izahını oxuyun. Nümunələr əsasında cümlələri tamamlayın.

Stres – əsəb gərginliyi, psixoloji sarsıntı.

Depressiya – stres nəticəsində yaranan ruh düşkünlüyü, ətraf aləmə marağın itməsi.

Nümunə

*Şəhanə yarışlara qatıla bilmədiyi üçün stres keçirirdi.
Həyatındakı çətinliklərdən Şəhanə depressiyaya düşür.*

- a. Topu boş qapıya yönəldə bilməyən futbolçu ...
- b. Uzun müddət səhvini unuda bilməyən futbolçu ...

Nə anladın?

d Məndə hansı suallara cavab var?

1. Şəhanənin valideynləri onun idmançı olması ilə niyə razılaşdılar?
2. Şəhanə hansı yarışda çiyindən zədə aldı?
3. Şəhanə nə üçün depressiyaya düşdü?
4. “Tokio – 2020” Yay Paralimpiya oyunları niyə 2021-ci ildə keçirildi?

Düşün və cavab ver

e Məndə altından xətt çəkilmiş cümləyə diqqət edin. Sizcə, nə üçün Şəhanə Paralimpiya oyunlarına qatılmaq istəmirdi?

ə Mətnin tərkib hissələri ilə bağlı suallara cavab verin.

- *Giriş hissədə* hansı məlumatlar Şəhanənin taleyinə maraqlıdır?
- *Əsas hissə* hansı yarımbaşlıqlardan ibarətdir? Məzmunun asan qavranılmasında bu yarımbaşlıqların rolu nədən ibarətdir?
- Mətnin *sonluğunda* müəllif Şəhanənin həyat uğuru ilə bağlı hansı fikri vurğulayır?

2 a Debat

I qrup: Qızların əlbəyaxa döyüş növləri ilə məşğul olması məqsədəuyğun deyil.

II qrup: Qızlar da əlbəyaxa döyüş növləri ilə məşğul ola bilərlər.

Yazı

b “Çempion ola bilərəm?” mətninin qəhrəmanına məktub yazın. Bir-birinizin məktubunu oxuyun və münasibət bildirin.

3 a Məndən ad və rəqəmlərlə bağlı məlumatları açar sözlər şəklində qeyd edin.

Nümunə

1960. Roma. 23 ölkə. 400 idmançı

Paralimpiyanın tarixindən

Paralimpiya oyunları fiziki məhdudiyəti olan insanlar üçün (eşitmə qüsuru olanlardan başqa) beynəlxalq idman yarışlarıdır. Bu oyunlar Beynəlxalq Olimpiya oyunları ilə eyni ildə, eyni ölkədə keçirilir.

Dünya Paralimpiya Hərəkatının təşəbbüskarı Böyük Britaniya-da Stok Mandevil xəstəxanasının cərrahı Lüdviq Quttman sayılır. O, müharibə zamanı döyüslərdə yaralanmış əsgərlərin müalicəsi ilə məşğul idi. Quttman hesab edirdi ki, idman yarışları əlil olmuş insanların həyatını yaxşılaşdırmaq üçün ən yaxşı vasitədir. Onun təşəbbüsü ilə 1948-ci ildə ilk dəfə fiziki məhdudiyətli idmançılar arasında Böyük Britaniyanın 1-ci milli yarışları keçirildi.

O dövrdə bu yarışlar “Stok Mandevil oyunları” adlanırdı. Böyük Britaniyada bu oyunlar hər il keçirilirdi. 1952-ci ildə holland komandasının oyunlara qatılması ilə Stok Mandevil oyunları beynəlxalq status aldı. 1960-cı ildə Romada keçirilən Stok Mandevil oyunlarında artıq 23 ölkədən 400 idmançı iştirak edirdi.

“Paralimpiya oyunları” adı isə ilk dəfə 1964-cü ildə Tokioda keçirilən yarışlarda səsləndi. “Paralimpiya” sözü “Olimpiyanın yanında” kimi izah olunur. Bu söz yunan dilindəki “para” (yanında, paralel) və “Olimp” (Yunanıstanda dağ adı) sözlərinin birləşməsindən yaranmışdır, “Olimpiya oyunları ilə paralel olaraq keçirilən” mənasını ifadə edir. Rəsmi olaraq bu ad 1988-ci ildə Avstriyada keçirilən Qış Olimpiya oyunlarında təsdiq edilib.

Söz boğçası

- təşəbbüs
- status

Beləliklə, fiziki məhdudiyətli insanların müalicəsi məqsədilə başlanan Paralimpiya oyunları sonradan yüksək səviyyəli idman hadisəsinə çevrildi.

b Götürdüyünüz qeydləri aşağıdakı başlıqlar üzrə qruplaşdırıb mətnin planını tərtib edin.

- Lüdviq Quttmanın təşəbbüsü
- Milli yarışlardan beynəlxalq oyunlara
- “Paralimpiya” adının yaranması və təsdiqi

c Plan və qeydlər əsasında mətni nəql edin.

Diqqət et

Qeydgötürmə

Mətni daha yaxşı anlamaq və yadda saxlamaq üçün qeydlər götürmək tövsiyə olunur. **Ad və rəqəmlərin** çox olduğu mətnləri oxuyarkən qeyd götürməyin xüsusi əhəmiyyəti var. Bu məqsədlə həmin sözləri və rəqəmləri seçib yazmaq lazımdır.

Təsriflənməyən feillər. Feili sifət və feili bağlama

- 4 a** Cümlələrdə *hansı?* sualına cavab verən sözləri seçin. Onların hansı nitq hissəsinə aid olduğunu müəyyənləşdirin.
1. Uçan quşların səsi bir-birinə qarışmışdı.
  2. Fit çalınanda yarışan idmançılar sıraya düzüldülər.
  3. Dünən baxdığım film çox maraqlı idi.

Yadda saxla Feili sifət

Feilin təsriflənməyən formalarından biri də **feili sifətdir**. O həm feilin, həm də sifətin xüsusiyyətlərini daşıyır.

- Hərəkət bildirir: *yazan şagird, bacardığım iş*
- Təsdiq və inkarda olur: *bildiyin məsələ – bilmədiyin məsələ*
- Əsasən, *hansı?* sualına cavab verir: *sınımış fincan*

- b** Cümlələrdə feili sifətləri seçin. Feilə və sifətə aid xüsusiyyətləri müəyyənləşdirin.
1. Dünən gördüyün hadisəni bizə də danış.
  2. Pambıqla yüklənmiş maşınlar sürətlə hərəkət edirdi.
  3. O içməli sudan bir stəkan mənə ver.
  4. Hələ görüləsi işimiz çoxdur.

- c** 1-ci sütunda altından xətt çəkilmiş şəkilçilərdən istifadə edərək 2-ci sütunda verilmiş nümunəni tamamlayın.

<i>qaçan oğlan</i>	<i>gəz... uşaqlar</i>
<i>yetişmiş meyvə</i>	<i>soyu... çay</i>
<i>baxdığımız film</i>	<i>oxu... kitab</i>
<i>həll edilməli problem</i>	<i>kəsil... ağac</i>
<i>gediləcək yol</i>	<i>veril... cavab</i>

- ç** Hansı cümlədə feili sifət kontekstə uyğun olaraq inkarda işlənməlidir?
1. Sürüdən ayrılan qoyunu qurd yeyər.
  2. Atılan ox geri qayıtmaz.
  3. Gec gələn qonaq öz kisəsindən yeyər.
  4. Zəhmət çəkən adam rahatlığın qədrini bilməz.
- d** Fərqləndirilmiş sözlərdən hansının feili sifət olduğunu müəyyən edin.
- a. *İmzalanacaq* sənədlərin sayı çoxdur.
  - b. Yaxın günlərdə sülh müqaviləsi *imzalanacaq*.

Yadda saxla Feili sifət və feildən düzəlmiş sifət

Feili sifətlə feildən düzəlmiş sifəti fərqləndirmək lazımdır.

Düzəltmə sifət – inkarlıq şəkilçisini qəbul etmir: *qaçağan at*

Feili sifət – inkarda da işlənir: *qaçan at – qaçmayan at*

e İnkarda işlətməklə feili sifəti feildən düzələn sifətdən fərqləndirin.

solmuş gül, solğun çiçək, qorxaq insan, qorxmuş uşaq, ağlağan qız, ağlayan körpə

5 a Aşağıdakı cümlələrdə hansı sözlər hərəkətin zamanını bildirir? Həmin sözlərin qrammatik xüsusiyyətlərini müqayisə edin.

1. Təyyarə səmada görünəndə hamı çox sevindi.
2. Səhər bütün yollar buz bağlamışdı.

Yadda saxla Feili bağlama

Feilin təsriflənməyən formalarından biri olan **feili bağlama** həm feilin, həm də zərfin xüsusiyyətlərini daşıyır.

- Hərəkət bildirir: *yazanda, güləndə*
- Təsdiq və inkarda olur: *biləndə – bilməyəndə*
- Hərəkət bildirən sözlə bağlı olur, onun tərzini, zamanını, səbəbini bildirir.

Necə? nə vaxt? niyə? suallarına cavab verir.

Ana övladının uğurlarını gördükcə (nə vaxt? – zaman) fərəhlənirdi.

Həkim gülümsəyərək (necə? – tərz) soruşdu.

Uşaq qorxub (niyə? – səbəb) ağladı.

b Feili bağlamaları seçin. Hansı məna (zaman, tərz, səbəb) bildirdiyini müəyyən edin.

1. Evə gələndə bu haqda söhbət edərik.
2. Düşmən məğlub olub geri çəkildi.
3. Lalə düşünmədən cavab verdi.
4. Axşam düşəndə hava sərinləşir.
5. Səni görəncə keçmiş günlər yadıma düşür.

c Nöqtələrin yerinə mötərizədəki şəkilçilərdən uyğun gələnini artırın.

1. Elxan ona rişxəndlə gül... (-üb, -əndə) dedi.
2. İrəli get... (-mədən, -dikcə) daha gözəl mənzərələr görürdük.
3. O dayan... (-ınca, -madan) yol gedirdi.
4. Tahir mağazadan çıx... (-anda, -araq) Cəmilə rast gəldi.

İdmançı xarakteri

- 1a** Sevdiyiniz və daim izlədiyiniz idmançı varmı? Onun həyatı, xarakteri haqqında nə bilirsiniz?
- b** Yarışlara qatılmağı sevirsinizmi? Məğlub olanda nə edirsiniz?

İDMANDA UDUZANDA NƏ EDƏK?

Əvvəla, onu bilmək vacibdir ki, hər kəs nədəsə uduzur və idmanda hansısa yarışı uduzmaq normaldır. Mənim idman karyeramda uduzduğum yarışlar çox olub. Məktəbdə oxuyanda heç də həmişə qalib gəlmirdim. Amma iştirak etməyi sevirdim və həmişə növbəti yarışda daha yaxşı nəticə göstərmək üçün var gücümle çalışırdım.

İlk böyük yarışma 12 yaşında çıxdım və ikinci oldum. Mən dilxor olmuşdum. Dilxor olmaq da normaldır; bu o deməkdir ki, sən, həqiqətən, əlindən gələni etmək istəyirsən. Deməli, bunun üçün potensialın var.

Yadda saxla, qalib gəlməməyimiz heç də həmişə uğursuzluq deyil. Qarşına hədəflər qoymaq daha vacibdir. Yarışdan və ya məşqdən əvvəl mən məşqçimlə oturub məqsədlərimi yazıram. Nə qədər qaçmaq istədiyimi və ya necə yarışacağımı dəqiqləşdirirəm. **Yarışda neçənci yer tutduğumun heç bir fərqi yoxdur.** Məşqçimlə birlikdə qoyduğum məqsədə çatmışamsa, bu artıq böyük nailiyyətdir. Əgər diqqətini hədəflərinə yönəltsən, getdikcə nəticəni yaxşılaşdıracaqsan.

Bir məsələni də bilməlisən. Qələbə bir göz qırpımında qazanılır. Sən çox çalışmalısən, məşq zamanı xüsusilə xoşlamadığın hərəkətləri daha çox təkrar etməlisən. Məsələn, mən qaçanda çoxlu dövrələr etməliyəm. Bu, bəzən çox darıxdırıcı olur. Amma bilirəm ki, bunlar mənim daha sürətli qaçmağım üçün vacibdir. Əsl məğlubiyət məşqlərdə və yarışlarda bacardığından az əmək sərf etməkdir, çünki bu zaman özünü aldatmış olursan.

Bunu da unutma: idmandan zövq almağa çalış, çünki zövq almadığın işdə qalib ola bilməzsən!

Söz boğçası

- karyera
- potensial
- hədəf

*Kelli Holms (Cemma Elvin Hansın
"Balacalardan böyük suallar" kitabından)*

Düşün və cavab ver

- c** Bu mətni yazmaqda müəllifin əsas məqsədi nədir? Fikrinizi əsaslandırın.
- həyatında baş vermiş hadisəni nəql etmək
  - rast gəldiyi varlığı təsvir etmək
  - mövzu ilə bağlı fikir yürütmək
  - faktlara əsaslanaraq elmi məsələyə aydınlıq gətirmək

Diqqət et Mühakimə

Mühakimə – müəyyən məsələ ilə bağlı irəli sürülən fikirdir.

Bəzi mətnlərdə müəllif problemlə bağlı öz mövqeyini, baxışını ifadə edir, yəni mühakimələr yürüdür. Belə mətnlərə mühakimə xarakterli mətn deyilir.

- ç** Müəllif mətnin başlığında qoyulan suala necə cavab verir?
Bu sualla bağlı onun fikirlərini öz sözlərinizlə ifadə edin.
- d** Müəllifin fikirləri ilə razısınız mı? Bəs siz bu suala necə cavab verərdiniz?
- e** Mətnə göy rənglə verilmiş cümlələri oxuyun. Bu fikirlər arasındakı uyğunsuzluğu şərh edin.
- 2a** Kelli Holmsun mühakimələrinə əsasən müəllif haqqında nə deyə bilərsiniz?
O kimdir, nə ilə məşğul olur? Aşağıda müəllif haqqında yazılanları oxuyun.
Bu mətn parçasını Kelli Holmsun fikirləri ilə əlaqələndirin.

Kelli Holms 1970-ci ildə İngiltərədə anadan olub. 12 yaşından yüngül atletika ilə məşğul olmağa başlayıb. 13 yaşında 1500 metr məsafəyə qaçış üzrə Böyük Britaniya çempionu olub. Bir çox beynəlxalq yarışlarda iştirak edib, lakin uzun müddət qalib ola bilməyib. Yalnız 2004-cü ildə (34 yaşında) Afinada keçirilən Olimpiya oyunlarında həm 800 metr, həm də 1500 metr məsafəyə qaçış üzrə çempion olub.

- b** Kelli Holms idmana gəlişindən neçə il sonra beynəlxalq yarışlarda ciddi uğur qazanıb?
Bu fakt onun yazdığı mətndəki hansı fikri təsdiq edir?

MƏŞHUR ÇEMPIONLARDAN SİTATLAR

☐ Aşağıda məşhur çempionlar haqqında qısa məlumatlar və onların idman haqqında söylədiyi fikirlər təqdim olunur.

Mətnləri oxuyun. Ən çox xoşunuza gələn üç sitatı seçin və seçiminizi əsaslandırın.

Pele

1940-cı ildə Braziliyanın kiçik bir şəhərində kasıb ailədə doğulub. Əsl adı Edson du Nasimentudur. 18 yaşında dünyanın ən yaxşı gənc futbolçusu titulu qazanıb. Onun iştirakı ilə Braziliya komandası 3 dəfə dünya çempionatlarının qalibi olub. Beynəlxalq Olimpiya Komitəsi, eləcə də bir çox nüfuzlu təşkilatlar Peleni XX əsrin ən yaxşı idmançısı elan edib.

“*Dünyada futbol oynamaq istəyən hər bir uşaq Peleyə oxşamağa çalışır. Mən onlara yalnız əsl futbolçunun deyil, həm də əsl insanın necə olduğunu göstərməliyəm. Ağır təsadüfi olmur. Bu, gərgin əməyin, təlimin və məşğul olduğun işə sonsuz sevginin nəticəsidir. Qələbəyə nə qədər çətin nail olursansa, bir o qədər xoşbəxt olursan.*”

Məhəmməd Əli

Əsl adı Kassius Kleydir. 1942-ci ildə ABŞ-də rəssam ailəsində anadan olub. 12 yaşından boksla məşğul olmağa başlayıb. İlk böyük qələbəsi 1960-cı ildə Olimpiya oyunlarında olub. 4 il sonra Kassius ağır çəkiddə dünya çempionu titulu qazanıb və həmin il İslamı qəbul edərək Məhəmməd Əli adlanmağa başlayıb. Dünya idman tarixində dərin iz qoymuş Məhəmməd Əli həm də görkəmli ictimai xadim, məharətli natiq olub, Amerikada irqi ayrı-seçkiliyə qarşı mübarizə aparıb.

“*İdmanda ən böyük mübarizə çempionluq uğrunda tənbelliyə qarşı apardığın mübarizədir. Çempionluq məşq zalında yaranmır. Onu yaradan daxilindəki məqsəd, istək və arzudur.*”

Maykl Cordan

1963-cü ildə Nyu-Yorkda doğulub. Uşaqlıqda müxtəlif idman növləri: beysbol, Amerika futbolu ilə məşğul olub və uğurlar qazanıb. 9-cu sinifdə basketbolla məşğul olmağa başlayıb. İkiqat Olimpiya çempionu, 6 dəfə ən nüfuzlu Milli Basketbol Assosiasiyası çempionatının qalibi olub. İdman karyerası boyu 1072 oyunda iştirak edib, komandasına 32292 xal qazandırılıb.

*Məqsədə doğru yolda həmişə maneələr olacaq. Qarşınıza divar da çıxsın, onun üstündən atlanın, yanından keçin, lazım gəlsə, yarıb keçin, amma geri durmayın.
Mən 300 oyunu uduzmuşam, 9000 dəfə atdığım top səbətə düşməyib. Amma hər dəfə məğlubiyyətə sinə gərmişəm. Həyatın gözəlliyi məhz bundadır.*

Lionel Messi

1987-ci ildə Argentinada anadan olub. Futbol oyna-
mağa 5 yaşından başlayıb. Dəfələrlə beynəlxalq
kuboklara sahib olub. 2009-cu ildə özünün ilk “Qızıl
top”-unu alıb və dünyada “İlin oyunçusu” elan olunub.
Bundan sonra daha 7 dəfə “Qızıl top” mükafatını
qazanıb. Bir çox göstəricilərdə dünya rekordunu əldə
edib. Tarixin ən yaxşı futbolçularından biri hesab
olunur. 2022-ci ildə Argentina yığması tərkibində dün-
ya çempionu olub.

*Mən məğlubiyyəti qəbul edə bilərəm, amma məğlubiyyətə görə ruhdan düşməyi qəbul edə bilmərəm.
Çoxları elə düşünür ki, mənim istedadım anadangəlmədir. Onlar mənim nə qədər məşq etdiyimi görsəydilər, belə düşünməzdilər.*

Yazı

- 3a** Əldə etdiyiniz məlumatlar əsasında “Çempionluq xarakterdir” mövzusunda mühakimə xarakterli mətn yazın. Fikirlərinizi əsaslandırmaq üçün sitatlardan istifadə edin və məşhur idmançıların həyatından faktlara istinad edin.

Əvəzliyin məna növləri

4 a Nöqtələrin yerinə uyğun şəxs əvəzliləri əlavə edib cümlələri oxuyun. Seçiminizi əsaslandırın.

1. ... istirahət günü dostlarımla görüşəcəyəm.
2. Tədbirdə ... də iştirak etməliyik.
3. ... bu barədə nə düşünürsünüz?

b Aşağıdakı cümlələrə hansı şəxs əvəzlilərini əlavə etmək olar?

1. Yadda saxla, qalib gəlməməyimiz heç də həmişə uğursuzluq deyil.
2. Qaçış sürətini bilmək istəyirsən?
3. Yarışda neçənci yer tutmağımın heç bir fərqi yoxdur.
4. Bütün gücünüzü ortaya qoysanız, sonda uğur qazanacağıq.
5. Həqiqətən, qələbə üçün əlindən gələni etməyə çalışırdı.

c İşarə əvəzlilərini seçin, onların nəyə işarə etdiyini müəyyənləşdirin.

1. a. Keçən həftə kitabxanamızda tanınmış yazıçı ilə görüş oldu.
b. Son dövrdə belə tədbirlər tez-tez keçirilir.
2. a. V^a sinfində oxuyan uşaqların çoxu dərslərindən əla qiymətlər alır.
b. O sinfin şagirdləri çalışqan və bacarıqlıdırlar.
3. a. Mükafat alanların siyahısında mənim də adım var.
b. Atam bu xəbəri eşidəndə çox sevinəcək.

ç Fərqləndirilmiş sözlərin əvəzinə sual əvəzliyi işlətməklə sual cümlələri yaradın.

1. Onlar *bizi* şənliyə dəvət etmək istəyirlər.
2. Qatar *bir azdan* yola düşür.
3. *İkinci* sırada boş yer var.
4. Yarışda *məşhur* idmançılar iştirak edəcəklər.
5. *Sinfimizə* yeni şagird gəldi.
6. Rəşad *yaxşı* dostdur.
7. *Kitab* bilik mənbəyidir.

d Hansı cümlədə dəqiq bilinməyən, qeyri-müəyyən şəxs haqqında danışılır?

1. Dünən o, məktəbin divarına elan vurub.
2. Dünən birisi məktəbin divarına elan vurub.

Yadda saxla Qeyri-müəyyən əvəzlilər

Qeyri-müəyyən varlıqları bildirən əvəzlilərə qeyri-müəyyən əvəzlilər deyilir. Qeyri-müəyyən əvəzlilər *kim? nə?* suallarına cavab verir.

Kimsə qapını döyür.

Hamı bu fikirlə razılaşdı.

Tərkibində **heç** sözü olan və inkar mənası ifadə edən əvəzlilər də qeyri-müəyyən əvəzlilər sayılır:

*Onun təklifini **heç kim** dəstəkləmədi.*

e Nöqtələrin yerinə uyğun qeyri-müəyyən əvəzlilər işlətməklə cümlələri oxuyun.

biri, heç nə, kimi, heç kəs

1. O ... başa düşməmişdi.
2. ... bilmədi ki, bu sözləri kim deyib.
3. ... mənim sualıma cavab versin.
4. ... kitab oxuyur, ... televizora baxırdı.

ə Cümlələrdən birində fərqləndirilmiş söz *hansı?* sualına cavab verir:

1. **Hər** otaqda təzə mebel vardı.
2. **Hərə** bir tərəfdə oturub dərs oxuyurdu.

Yadda saxla Təyini əvəzlilər

Cümlədə ismə aid olub onu ümumi şəkildə təyin edən əvəzlilərə təyini əvəzlilər deyilir. Təyini əvəzlilər bunlardır: **öz, hər, bütün, filan.**

Təyini əvəzlilər *necə? hansı?* suallarına cavab verir.

*Mən **hər** gün tezdən dururam.*

*Biz **bütün** dərslərə yaxşı hazırlaşmalıyıq.*

Öz təyini əvəzliyindən sonra gələn söz həmişə mənsubiyyət şəkilçisi qəbul edir:

*Meyvaləri **öz** bağımızdan dərmişəm.*

f Hansı cümlədə təyini əvəzlilər işlənmişdir?

- a. Kitabxanaya nə vaxt gedək?
- b. Bu yerlərin təbiəti gözəldir.
- c. Hər kəs öz arşını ilə ölçür.
- d. Onlar evə gec qayıtdılar.
- e. İçəridə kimsə var.

1 a Marafon qaçışı haqqında bildiklərinizi danışın.

- “Marafon” sözünün mənşəyi haqqında nə bilirsiniz?
- Marafon yarışında hansı məsafəyə qaçırırlar?

Marafon: Afinadan Bakıya

Marafon uzun məsafəyə qaçışı nəzərdə tutan yüngül atletika növüdür. Bu növ üzrə yarışlar ilk dəfə 1896-cı ildə I Olimpiya oyunlarında (Afina) keçirilib. İndi də Marafon yarışları Olimpiya oyunlarının ayrılmaz hissəsidir. Lakin bununla yanaşı, dünyanın müxtəlif şəhərlərində hər il ənənəvi Marafon yarışları keçirilir. Bu yarışlara xeyli idmançı və idman həvəskarı qatılır. Məsələn, 2005-ci ildə Hamburqda keçirilən Marafon qaçışlarında 17 mindən çox adam iştirak etmişdi. İştirakçıların bir çoxu bu yarışlara qalib olmaq üçün deyil, öz güclərini sınamaq üçün qatılırlar. Axı 40-42 km məsafəni sona qədər qaçmaq üçün böyük fiziki güc və dözümlülük tələb olunur.

Bir vaxtlar elə düşünürdülər ki, qadınlar Marafon qaçışında iştirak edə bilməzlər, çünki onların buna fiziki gücü çatmaz. Lakin 1967-ci ildə Boston Marafonunda Ketrin Svitzer adlı bir qadın bu **stereotipi qırdı**. O, yarışa qatılaraq məsafəni sonadək keçdi. Yeddi il sonra isə Nyu-York Marafonunun qalibi oldu. Bundan ruhlanan başqa qadınlar da Marafon yarışlarında iştirak etməyə başladılar. Nəhayət, bir neçə il sonra rəsmi olaraq qadınların Marafon yarışlarında iştirakına icazə verildi. Beləliklə, Ketrin Svitzer tarixin yaddaşında qadın Marafonunun pioneri kimi qaldı. Hazırda Olimpiya oyunlarında kişi və qadın idmançıların Marafon yarışları ayrı-ayrılıqda keçirilir.

Bu, maraqlıdır

Ketrin Svitzer Boston Marafonuna qatılmaq üçün “K.Svitzer” soyadı ilə qeydiyyatdan keçdi. Ona görə də təşkilatçılar yarış iştirakçıları arasında qadın olduğundan xəbər tutmadılar. Lakin Ketrin idmançılar arasında görünəndə yarışın meneceri qaçış zolağına çıxdı, “Rədd ol mənim Marafonumdan!” – deyərək qadını itələyib zolaqdan çıxarmağa çalışdı. Ancaq bu cəsur qadına hörmət və simpatiya ilə yanaşan kişi marafonçular menecərə mane olub onun özünü zolaqdan kənarlaşdırdılar.

Klassik marafon yarışlarında qaçış məsafəsi təxminən 40-42 km olsa da, bu gün 10 km-dən çox məsafəyə istənilən qaçışa da marafon deyilir. Artıq idmanda yarımmarafon, ultramarafon, dördüdə bir marafon kimi terminlər yaranmışdır.

Ölkəmizdə 2016-cı ildən etibarən keçirilən Bakı Marafonu dəniz sahilində yerləşən Dövlət Bayrağı meydanından Bakı Olimpiya stadionuna qədər 21 km məsafəni əhatə edir. Ona görə də bu idman tədbirini yarımmarafon da adlandırırlar.

Bakı Marafonunda hər il minlərlə insan iştirak edir.

Marafonun iştirakçıları arasında tanınmış ictimai-siyasi xadimlər, mədəniyyət və incəsənət adamları, tələbələr də olur. Azərbaycanın müxtəlif bölgələrinin sakinləri, eləcə də ölkəmizdə yaşayıb çalışan əcnəbilər, xarici ölkələrin nümayəndələri marafonda iştirak üçün müraciət edirlər.

Yarış qalıblarının təltifetmə mərasimi Bakı Olimpiya stadionunda olur. Marafon günü burada hər kəs üçün açıq olan əyləncə zonaları təşkil edilir. Stadiona iştirakçılar və seyrçilər üçün müxtəlif konsert, şənlik və oyunlar keçirilir.

Bakı Marafonunda bir sıra texnoloji yeniliklər tətbiq olunur. Belə ki, iştirakçıların qaçış nömrələrinin üzərinə xüsusi çip yerləşdirilir. Bu, idmançının marşrut boyu göstəricilərini izləməyə, finiş xəttini keçərkən göstərdiyi nəticəni görməyə imkan verir.

Bakı Marafonu “Küləyə qalib gəl” şüarı altında təşkil olunur. Onun əsas məqsədi idmanı, sağlam həyat tərzi təbliğ etmək, insanları xeyirxah məqsədlə bir araya gətirməkdir.

Söz boğçası

- pioner • menecer • simpatiya
- xadim • zona • çip

Söz ehtiyatı

b Kontekstdən çıxış edərək *stereotipi qırmaq* ifadəsini izah edin.

c “Telepatiya” sözünü xatırlayın. Onun mənasını izah edin.

Aşağıdakı məlumatlardan çıxış edərək *antipatiya* və *simpatiya* sözlərini izah edin.

- *anti* – yunan dilində *qarşı*, *əks*
- *patiya* – yunan dilində *duyğu*, *məhəbbət*
- *simpatiya* və *antipatiya* əksmənalı sözlərdir.

- ç Aşağıdakı sözlərin mənasından çıxış edərək **ultramarafon** terminini izah edin. Sizcə, ultramarafon qaçışında məsafə 42 km-dən çoxdur, yoxsa az?

ultramikroskopik – həddən artıq kiçik, gözlə görünməyən
ultramüasir – ifrat dərəcədə müasir

- d Aşağıdakı cümlədə **marafon** sözü məcazi mənada işlənmişdir. Kontekstdən çıxış edərək bu mənəni izah edin.

Rəqs marafonu səhərdən axşama qədər davam etdi.

- **Marafon** sözünü başqa cümlədə məcazi mənada işlədin.

Nə anladın?

- 2 a Doğru, yoxsa yanlış?

1. İlk müasir Olimpiya oyunları Afinada keçirilib.
2. Hər il keçirilən Marafon yarışlarında yalnız peşəkar idmançılar iştirak edirlər.
3. 1967-ci il Boston Marafon yarışının qalibi qadın oldu.
4. Müasir dövrdə keçirilən Olimpiya oyunlarında kişilərin Marafon yarışına qadınlar qatıla bilməzlər.
5. Bakı Marafonunda yalnız Azərbaycan vətəndaşları iştirak edirlər.
6. Bakı Marafonunda qaçışın finiş xətti Olimpiya stadionundadır.

Düşün və cavab ver

- b “*Marafon: Afinadan Bakıya*” mətnini iki hissəyə bölsəydiniz, 2-ci hissəni hansı abzasdan başlayardınız? Fikrinizi əsaslandırın.

- c Mətnin abzaslarını yarımbaşlıqlarla adlandırın.

- ç Mətndəki haşiyə ilə bağlı sualları cavablandırın.

- Sizcə, haşiyədə verilən mətn bədiidir, yoxsa qeyri-bədi? Fikrinizi əsaslandırın.
- Müəllif nə üçün bu məlumatı haşiyədə verib?
- Müəllif haşiyəni “Bu, maraqlıdır” adlandırıb. Bəs siz haşiyədəki mətni hansı başlıqla adlandırardınız?

Diqqət et Haşiyə

Mətnlərdə bəzən varlıq, hadisə və ya problemlə bağlı əlavə məlumat haşiyədə verilir, yəni dizaynına görə əsas mətndən seçilir. Bunun müxtəlif səbəbləri var: oxucunun diqqətini çəkmək, əsas mətnin axıcılığını, məntiqli ardıcılığını pozmamaq və s.

- d Haşiyədə verilmiş məlumatlardan çıxış edərək aşağıdakı fikri əsaslandırın.

“Svitzer” soyadını həm kişilər, həm də qadınlar daşıya bilərlər.

3 a 2022-ci il Bakı Marafonundan hazırlanmış reportajı oxuyun. Əsas məlumatları qeyd edin.

Glossari

Reportaj – hər hansı hadisə, tədbir haqqında yazılı və ya şifahi məlumat. Reportajın müəllifi hadisənin şahidi və ya iştirakçısı olur.

KÜLƏYƏ QALIB GƏLƏNLƏR

Bu gün ənənəvi olaraq “Küləyə qalib gəl” şüarı altında Bakı Marafonu keçirildi.

Bakı Marafonu hər il daha çox iştirakçı sayı ilə diqqət çəkir. Builki yarışda 16 yaşdan yuxarı hər kəs: şəhər sakinləri, qonaqlar – 20 mindən çox insan qeydiyyatdan keçib. Yarışa bir sıra ölkələrdən də iştirakçılar gəlib.

Ötən illərdən fərqli olaraq Bakı Marafonunun həm start nöqtəsi, həm də finiši Dövlət Bayrağı meydanında oldu. Marşrut 21 kilometr məsafəni əhatə etdi. Marafonun mükafatlandırma mərasimi iki kateqoriyada oldu. Kişi və qadın iştirakçılar ilk 3 yer uğrunda mübarizə apardılar.

Bu ilki Marafonda qadınlar arasında qalib ukraynalı Valentina Veretskaya oldu.

Jurnalist: Valentina, sizi təbrik edirik!

Valentina: Çox sağ olun. Marafonda qalib gəldiyim üçün çox sevinirəm.

Jurnalist: Əvvəlki Bakı Marafonlarında iştirak etmisiniz?

Valentina: Xeyr, Bakı Marafonunda ilk dəfə iştirak edirəm. Şəhərinizə yə-nə gəlmək istərdim. Bu yarışın təşkilatçılarna təşəkkür edirəm.

Jurnalist: Qaçışla çoxdan məşğul olursunuz?

Valentina: Bu idman növü ilə peşəkar səviyyədə məşğulam. Müxtəlif marafonlarda iştirak etmişəm və qalib olmuşam.

Belə yarışlar insanlarda idmana marağı artırır, sağlamlığı möhkəmləndirir. Yarış iştirakçıları qeyd etdilər ki, bu marafon bayram kimi keçir, hamı özünü sınamaq istəyir. Marafon bitsə də, təəssüratları bitməz. Çünki məhz bu marafonda hər kəs “ola bilməz”ləri bacarır! Finiş xətti hər kəsin uğur hekayəsinin başladığı nöqtədir!

Yazı

b Şahidi və ya iştirakçısı olduğunuz hər hansı tədbir (ekskursiya, görüş, konsert, tamaşa və s.) haqqında yazılı reportaj hazırlayın. Aşağıdakı təlimata əməl edin.

Reportajı necə hazırlamalı?

- Mətni adlandırmaq üçün cəlbedici başlıq düşünün.
- **Girişdə** hadisə haqqında ümumi məlumat verin.
- **Əsas hissədə 1)** ən vacib faktları qeyd edin, **2)** şahid və ya iştirakçılardan müsahibə alın, **3)** onların maraqlı fikirlərini reportaja daxil edin.
- **Sonluqda** hadisənin nəticəsini göstərin və ona münasibət bildirin.
- Hadisənin mühüm məqamlarını əks etdirən cəlbedici fotosəkillər çəkin.

İsimpləşmə və sifətləşmə

- 4 a** *Tox* və *ac* sözləri hansı suala cavab verir? Bu sözlər hansı nitq hissəsinə aiddir? Aşağıdakı cümlədə həmin sözlər hansı suala cavab verir?

Toxun acdan xəbəri olmaz.

- Az* və *çox* sözləri hansı suala cavab verir? Bu sözlər hansı nitq hissəsinə aiddir? Aşağıdakı cümlədə həmin sözlər hansı suala cavab verir?

Aza qane olmayan çoxdan da qalar.

Yadda saxla İsimpləşmə

Bəzən cümlələrdə sifətlər, saylar və feili sifətlər isim kimi işlənə bilər: *kim? nə?* suallarına cavab verir, hal, mənsubiyyət, cəm şəkilçiləri qəbul edir. Buna isimpləşmə deyilir. Məsələn:

1. *Pis (nə?) olmasa, yaxşının (nəyin?) qədri bilinməz.*
2. *Beşincilər (kim?) yarışda qalib gəldilər.*
3. *Tələsən (kim?) təndirə düşər.*

Belə sözlər ismin qrammatik xüsusiyyətlərini qəbul etsə də, sifət, say və feili sifət olaraq qalır.

- b** Cümlələrdə isimpləşmiş sözləri müəyyən edin.

1. Qurunun oduna yaş da yanar.
2. Çoxları bu xəbəri səbirsizliklə gözləyirdi.
3. Növbəti oyunda sən qaralarla oynayacaqsan.
4. Sülh milyonların arzusudur.
5. İgid ölər, adı qalar.

- c** Cümlələrdə isimpləşmiş sifətləri seçin və onların ismə aid qrammatik xüsusiyyətlərini müəyyən edin.

Nümunə

igidin – kimin? sualına cavab verir, yiyəlik haldadır.

1. İgidin adını eşit, üzünü görmə.
2. İkinci mərhələdə cəsurlar müxtəlif sınaqlardan keçdilər.
3. Qocadan demək, cavandan əmək.
4. Hamı qəhrəmanları alqışladı.
5. Tənbələ iş buyur, o sənə nağıl danışsın.

- ç** Atalar sözlərində isimpləşmiş feili sifətləri müəyyən edin.

1. İşləməyən dişləməz.
2. Cəfa çəkməyən səfa görməz.
3. Çox gəzən çox bilər.

d *Hansı?* sualına cavab verən ismi müəyyən edin.

- məktəbdən gələndə
- bürünc medal
- yaşıl şar
- gülün ətri

Yadda saxla Sifətləşmə

Bəzi isimlər söz birləşməsi və cümlə daxilində varlığın əlamətini ifadə edə bilər. Buna ismin sifətləşməsi deyilir. Məsələn: *daş (necə?) hasar, Yun (necə?) corab, dari (necə?) çanta* və s.

Belə sözlər sifətin sualına cavab versə də, isim hesab olunur.

e Verilmiş cümlələrdə hansı sözlər sifətləşib?

- Bu qızıl saatdan cəmi 50 ədəd istehsal olunub.
- Ev uca daş hasarla əhatə olunmuşdur.
- Muzeydə qədim dövrlərə aid gümüş bilərzik vardı.
- Bu zavodda beton konstruksiyalar hazırlanır.

ə Aşağıdakı isimləri cümlələrdə elə işlədin ki,

- necə?* və ya *hansı?* sualına cavab versin;
- nə?* sualına cavab versin.

ipək, taxta, dəmir, polad

Nümunə

- Köynək pambıq parçadan tikilmişdi.*
- Axşama qədər xeyli pambıq yığdıq.*

f Göy rənglə verilmiş sözləri Kerrol diaqramının müvafiq xanaları ilə uyğunlaşdırın.

1. <i>buz</i> heykəl	5. <i>qoca</i> nəsihəti
2. <i>gümrah</i> uşaq	6. <i>bənövşəyi</i> köynək
3. <i>büllur</i> güldən	7. <i>pəncərə</i> şüşəsi
4. <i>kitab</i> səhifəsi	8. <i>soyuğun</i> təsiri

	<i>isim</i>	<i>sifət</i>
<i>Kim? nə? sualına cavab verir.</i>		
<i>Necə? hansı? sualına cavab verir.</i>		

Ümumiləşdirici təkrar

1–3-cü tapşırıqlar aşağıdakı mətnlə bağlıdır.

VİTAMİNLƏR VƏ QİDALANMA

Hər bir qidanın tərkibində bədənimizin ehtiyac duyduğu fərqli vitaminlər var. Vitaminlər orqanizmdə toxumaların yenilənməsinə, böyüməsinə kömək edir. “Vitamin” sözü latın mənşəli *vita* (həyat) və *amin* (maddə adı) sözlərinin birləşməsindən yaranmışdır. Vitaminlər latın əlifbasının hərfləri ilə (A, B, C, D və s.) işarə edilir.

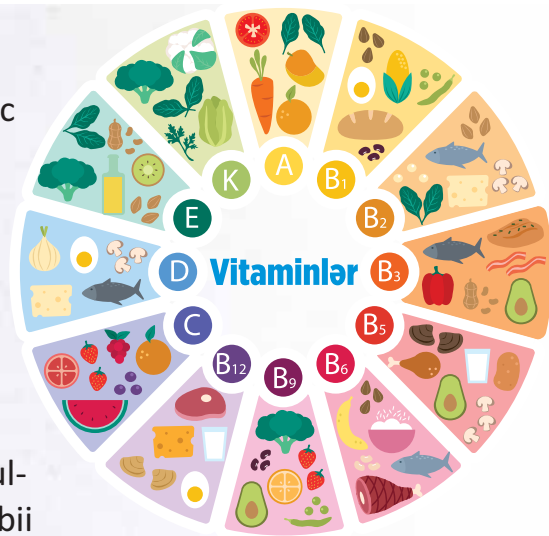
Vitaminlər təbii və süni olur. Təbii vitaminlər təbiətdən alınan qidalarda – ət, süd, bitki məhsullarında, süni vitaminlər isə dərmanlarda olur. Təbii qidaların hərəsi müəyyən bir vitaminlə daha zəngindir.

Bəzi vitaminlər temperatura və işığa həssasdır. Məsələn, tərəvəzləri sərin yerdə saxlamaq lazımdır ki, tərkibindəki vitaminlər məhv olmasın.

Hər bir vitaminin insan sağlamlığı üçün müəyyən faydası var. Məsələn, A vitamini görmə üçün vacibdir, B vitamini ürəyin yaxşı işləməsinə kömək edir, D vitamini sümükləri möhkəmləndirir. C vitamini isə orqanizmdə immuniteti gücləndirir, xəstəliklərin qarşısını alır.

İnsan kifayət qədər vitamin qəbul etmədikdə orqanizmin funksiyası pozulur. Amma onların həddindən artıq qəbulu da xəstəliklərə səbəb ola bilər.

İnternet materialları əsasında

1 Mətnə hansı suala cavab yoxdur?

- Vitaminlərin insan orqanizmi üçün hansı faydaları var?
- Hansı vitamin insan üçün daha vacibdir?
- Təbii vitaminlər hansı qidalarda olur?
- “Vitamin” sözü hansı sözlərdən yaranmışdır?

2 Mətnə A, B, C, D vitaminləri haqqında belə bir məlumat yoxdur:

- Latın əlifbasının hərfləri ilə işarə olunur.
- Hər biri insan orqanizmi üçün faydalıdır.
- C vitamini immuniteti gücləndirir.
- Portağal və limon C vitamini ilə zəngindir.

3 Düzgün və yanlış fikirləri müəyyənləşdirin.

1. Vitaminlər yalnız meyvə və tərəvəzlərdə olur.
2. Xəstəliklər zamanı C vitaminini çox qəbul etmək lazımdır.
3. Nə qədər çox vitamin qəbul etsək, orqanizm bir o qədər sağlam olar.
4. Vitamin çatışmazlığı xəstəliklərə səbəb ola bilər.

4 Verilmiş şəkilçiləri nöqtələrin yerinə qoyub feili sifət düzəldin.

-diyi, -miş, -əcəyi, -an

1. Füzuli aeroportuna çat... təyyarəmiz yavaş-yavaş aşağı enməyə başladı.
2. Məktəbin yerləş... ikimərtəbəli binanın ətrafında meyvə ağacları var.
3. Yenəcə rənglən... döşəmə güzgü kimi parıldayırdı.
4. Ana bişir... yeməklər üçün ərzaq aldı.

5 Verilmiş feilləri məsdər, feili sifət və feili bağlama kimi cümlələrdə işlədin.

başla, gəl, ye

6 Cümlələrdəki təsriflənməyən feilləri seçib qrammatik xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirin.

1. Hava qaralanda evə çatdıq.
2. Aysel dənizi seyr etməkdən doymurdu.
3. Verdiyən sözə əməl etməlisən.
4. Səid sual verməyə fürsət axtarırdı.

7 Cümlələrdə işlənmiş əvəzlilikləri seçin. Onların məna növünü müəyyənləşdirin.

1. Hamı bir yerə toplaşib gözləməyə başladı.
2. Esseni necə yazım?
3. Belə qəhrəmanlarla fəxr edirik.
4. Hər ağac meyvəsi ilə tanınar.
5. O, dostuna kömək etməyə çalışırdı.

8 Cümlələrdə sifətləşən sözləri müəyyən edin.

1. Körpü polad dayaqqlar üzərində qurulmuşdu.
2. Arxeoloji qazıntılar zamanı tapılan metal əşyalar muzeyə verildi.
3. Fəhlələr rezin əlcəkləri geyib işə başladılar.
4. Pambıq geyimlər insan bədənində ağırlıq yaratmır.

9 Aşağıdakı sözləri isimləşmiş söz kimi cümlələrdə işlədin.

birinci, gənc, qırmızı, çox

1a Qədim zamanlarda xalqın yaşayış tərzini, adət-ənənələri və tarixi haqqında bilgiler necə toplanır? Bu haqda bildiklərinizi danışın.

Qədim türklərdə qadınlar

Əcdadlarımız olan qədim türklər hər zaman qorxmaz, igid xalq kimi tanınmışlar. Onlar böyük dövlətlər yaratmış, imperiyalar qurmuş, öz güclərini dünyaya bəyan etmişlər. Bu möhtəşəm tarixdə türk qadınlarının öz yeri, öz hünəri olub.

Aslanın erkəyi, dişisi olmaz. Dastan və nağılların qadın qəhrəmanları at çapmağı, qılınc oynatmağı, ox atmağı bacarır, düşməne qarşı silahlanıb savaşırlar. Buna “Kitabi-Dədə Qorqud”dakı qadın obrazları misal ola bilər.

Tarixi mənbələrdə də bununla bağlı bilgilərə rast gəlinir. Məsələn, Roma qoşunlarının Azərbaycana hücumu zamanı (e. ə. 65-ci il) qadınlar da silahlanıb yadellilərə qarşı döyüşmüşlər. Bu məlumat o dövrə aid tarixi mənbələrdə də öz əksini tapır.

Qadınların qorunması. Türklərin adətinə görə, müharibə vaxtı qadınları düşməndən qorumaq vacib şərt idi. Bu məqsədlə qalalar tikilər və döyüşdən qabaq qız-gəlinləri orada yerləşdirərmişlər. Qədim türklərin yaşadığı ərazilərdə, eləcə də Azərbaycanda qız qalalarının olması buna bariz nümunədir.

Türklər düşmən tərəfin qadınlarına da mərhəmətlə yanaşırdılar. Adətə görə, müharibə vaxtı düşmənin qız-gəlinlərinə, ağbirçək analarına əl qaldırmazdılar.

Anaya məhəbbət. Qədim türklər “Ana haqqı – Tanrı haqqı” deyib anaya böyük ehtiram göstərirdilər. Ata yurduna gələn övlad əvvəlcə anasına təzim edib əlindən öpər, sonra atası ilə görüşərdi.

“Kitabi-Dədə Qorqud”da deyilir ki, bir gün Oğuz elinin bəylərbəyi Salur Qazan ova gedir. Düşmənlər xəbər tutub Oğuz elinə hücum çəkirlər. Qazan xanın evini, yurdunu **yağmalayır**, xəzinəsini ələ keçirirlər. Doğmalarını əsir aparırlar. Qazan xan düşmənlə qarşı-qarşıya gələndə ona deyir:

Ay Şöklü Məlik!

Qızıl taclı uca evlərimi götürüb gəlmisən, sənə kölgəlik olsun!

Qiyətli xəzinəmi, bol gümüşümü götürmüşsən, sənə xərclik olsun!

Qırx igidlə oğlum Uruzu gətirib gəlmisən, sənə qulun olsun!

Tövlə-tövlə şahənə atlarımı gətirib gəlmisən, sənə miniyin olsun!

Qatar-qatar dəvələrimi gətirib gəlmisən, sənə yükünü daşsın.

Qoca anamı gətirmisən, ay kafir, anamı ver mənə!

Savaşmadan-vuruşmadan qayıdım geri, dönüb gedim!

Baki. Qız qalası (XII əsr)

Monqolustan.
Qədim türklərə aid
daş kitabə (VII əsr)

Dövlət idarəçiliyində qadınların rolu.

Qədim türk qadınları dövlət işlərində **söz sahibi olublar**. Monqolustanda tapılan VII əsrə aid daş kitabələrdə dövlət işlərini bilən xatunlardan* bəhs edilir. Bu abidələrdə vacib qərarlar “xaqan və xatun buyurur” sözləri ilə başlayır.

Başqa ölkələrdən gələn elçilərin qəbulu zamanı xatun xaqanın yanında olar, öz fikrini bildirəmiş. X əsr ərəb səyyahı İbn Fadlan yazır: “Türklərin adətinə görə, ziyafətlərdə xatun hökmdarın sol tərəfində oturur, görüşləri dinləyir və fikirlərini söyləyirdi”.

Dövlətin idarə edilməsində xidmətləri olan və el arasında sayılıb-seçilən qadınların şərəfinə türbələr, məscidlər tikilmiş. Məsələn,

Əmir Teymurun nəslindən olan Cahan şah öz xanımı Mümtaz Mahal Banu bəyimın şərəfinə türbə tikdirmişdi. Hindistanda yerləşən və Tac Mahal adlanan bu türbə dünya memarlığının şah əsəridir.

Hindistan. Tac Mahal (XVII əsr)

Söz boğçası

- əcdad
- xaqan
- kitabə
- türbə
- təzim etmək
- bəylərbəyi

* Türk xalqlarında hökmdar xanımının və şahzadə qızların titulu. Mənbələrdə “xatun” sözü ilə yanaşı, **banu**, **bəyim**, **xanım** sözləri də işlənib.

Söz ehtiyatı

b Aşağıdakı izah “Söz boğçası”ndakı hansı sözə aiddir?

Daş üzərində oyma üsulu ilə yazılmış mətn. Belə mətnlər əksərən qədim dövrə aid olan qəbirdaşlarının üzərində yazılıb.

c Mətnə fərqləndirilmiş “yağmalamaq” sözünə yaxınmənalı olan sözləri seçin.

soymaq, qurmaq, qarət etmək, saxlamaq, talamaq, hədələmək

ç Kontekstdən çıxış edərək “Söz sahibi olmaq” ifadəsinin mənasını izah edin.

Düşün və cavab ver

2 a Mətnə nədən bəhs olunur? Fikrinizi əsaslandırın.

- a. Qədim türk dövlətlərinin idarəçilik sistemindən
- b. Qədim türk toplumunda qadınların fəal rolu və nüfuzundan
- c. Qədim türklərin yaşayış tərzindən, adət-ənənələrindən

- b** Mətn müəllifinin mövzu ilə bağlı yürütdüyü mühakimələri oxuyun. Öz fikirlərini əsaslandırmaq üçün o hansı arqumentlərdən istifadə edir?

Mühakimə	Arqument
Qədim türk qadınları kişilərlə birlikdə çiyin-çiyinə döyüşmüşlər.	<i>“Kitabi-Dədə Qorqud”da qadın obrazları Qədim Roma yazılı abidələri</i>
Müharibələr zamanı türklər ilk növbədə öz qadınlarını düşməndən qoruyurdular.	
Türk qadınları dövlətin idarə olunmasında iştirak edirdilər.	
Türklər ananı müqəddəs hesab edirlər.	
Türklər görkəmli qadınların adlarını əbədləşdirirdilər.	

Dinləmə 20

- c** “Kitabi-Dədə Qorqud”dan “Qanlı Qoca oğlu Qanturalı” boyunu dinləyin.
- ç** Selcan xatunun timsalında qədim dövrdə qadının ailə və cəmiyyətdə rolu ilə bağlı mühakimələr yürüdü və uyğun epizodlardan arqument gətirərək fikirlərinizi əsaslandırın.

Yazı

- 3 a** Məlumat vərəqlərini oxuyun. Verilmiş mühakimələri əsaslandırın məlumatlar seçməklə esse yazın.

Giriş hissə: → Mövzunun açıqlanması: qədim dövrdə türklərin dövlət idarəçiliyində qadınların rolu

Əsas hissə: → Mühakimələr:

- 1) Müsəlman dünyasında ilk hökmdar qadın türk olub.
- 2) Hökmdar yaşca kiçik olanda dövləti onun anası idarə edərmiş.
- 3) Xaqanların xanımları dövlət idarəçiliyində yaxından iştirak etmiş, xaqanın verdiyi qərarlara təsir göstərə bilməmişlər.
- 4) Hökmdar qadınlar ictimai-siyasi həyatda qadınların fəal iştirakına şərait yaradırdılar.

Sonluq: → Nəticə: Göründüyü kimi, türk dünyasında ....

MÖMİNƏ XATUN (XII əsr)

Həyat yoldaşı: Atabəylər dövlətinin banisi Şəmsəddin Eldəniz

Xidmətləri: Atabəy Şəmsəddinin yaxın məsləhətçisi olub.

Atabəylər dövlətinin idarə olunmasında fəal iştirak etmiş, el arasında xeyriyyəçi kimi tanınmışdır.

Əlavə məlumat: O, at minməkdə, qılınc tutmaqda mahir olub.

Ölümündən sonra məzarının üstündə tikilmiş türbə bu gün də memarlıq sənətinin incilərindən sayılır.

RAZİYƏ SULTAN (XIII əsr)

İdarə etdiyi dövlət: Hindistanda yaradılan Dehli müsəlman türk dövləti

Hakimiyyət dövrü: 1236 – 1240

Əlavə məlumat:

- Müsəlman dünyasında ilk hökmdar qadın olmuşdur.
- Şair kimi də tanınmışdır.

Dövlətin qanunlarına görə hökmdardan sonra taxta hökmdarın oğlu çıxmalı idi. Lakin Raziyə bəyim mərədliyinə, cəsarətinə və iti ağına güvənən atası taxtını oğullarına deyil, öz qızına həvalə etmişdi.

CƏLALİYYƏ XATUN (XIII əsr)

Atası: Atabəy Məhəmməd Cahan Pəhləvan

Hakimlik etdiyi yer: Naxçıvan

Hakimlik etdiyi vaxt: 50 il

Əlavə məlumat:

- Öz sarayında dövlət işlərinə qadınları da cəlb edib.
- Deyilənə görə, Atabəylərin varidatı Əlincə qalasında saxlanılmış.

Düşmənlər xəzinəni ələ keçirmək üçün hücum planı hazırlayıblar. Bundan xəbər tutan Cəlaliyyə bütün ləl-cəvahiratı əhaliyə paylayıb. İşğalçılar Əlincəyə daxil olsalar da, heç nə tapmayıb geri çəkiliblər. Əyanlar xəzinəni geri qaytarmaq istəsələr də, Cəlaliyyə razı olmayıb.

TACLI BƏYİM (XVI əsr)

Həyat yoldaşı: Şah İsmayıl Xətai

İdarə etdiyi dövlət: Səfəvilər

Əlavə məlumat:

- Şah İsmayılın vəfatından sonra oğlu Təhmasibin yerinə Səfəvilər dövlətini idarə edib.
- Dövləti ustalıqla xarici hücumlardan qoruya bilib.
- Vəsiyyətinə görə bütün varidatını xeyriyyə qurumlarına bağışlamışdı.

Söz birləşmələri

- 4 a Şəkillərdə gördüyünüz topları elə adlandırın ki, bir-birindən fərqləndirmək mümkün olsun.

- b Sxemi şərh edin.

Nitq vahidi	Xüsusiyyətlər	Nümunə
Söz	Anlayış ifadə edir, məna bildirir.	top
Söz birləşməsi	Mənanı konkretləşdirir.	futbol topu
Cümlə	Anlayışla bağlı bitmiş fikir bildirir.	Top qapıdan keçdi.

- c Hansı cümlədə söz birləşməsi, hansında mürəkkəb söz işlənmişdir? Fərqi izah edin.

1. Boşqaba yemək qoyuldu. 2. Bu boş qaba su doldurun.

- ç Hər bir sırada söz birləşmələrini müəyyənləşdirin. (Durğu işarələri buraxılmışdır.)

1. Günəş işığı	2. Hansı dadlıdır	3. Rəngbərəng	4. Peşəkar sənətkardır
1. Dəvə karvanı	2. Hava istidir	3. Quş səsi gəlir	4. Daşkəsən
1. Kəndə çatdıq	2. İrəlidedir	3. İncəsənət	4. Abadlaşan küçələr
1. Üçbucaq	2. Geniş park	3. Otaq genişdir	4. Ev haradadır

Yadda saxla

Söz birləşməsi leksik mənası olan iki və daha artıq sözün birləşməsindən əmələ gəlir, anlayışları daha konkret ifadə edir. Məsələn:

Söz: *xalça*   Söz birləşməsi: *muzeydəki xalça*

"Xalça" sözü anlayışı ümumi şəkildə adlandırır. "Muzeydəki xalça" söz birləşməsi isə anlayışı daha konkret, dəqiq ifadə edir. Yəni mağazadakı və ya evdəki xalça deyil, məhz muzeydəki xalça nəzərdə tutulur.

- d "Qabdakı qırmızı alma" söz birləşməsini əks etdirən şəkli müəyyən edin.

e Göy rəngli sözlərə mötərizədəki sözləri əlavə etməklə söz birləşmələri yaradın.

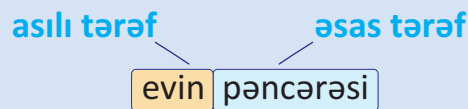
uçuş (*kosmosa, Londona*)

qurtaranda (*söhbət, kino*)

- Göy rəngli sözlər söz birləşməsinin əvvəlində, yoxsa sonunda işlənir?
- Hər bir birləşmədə hansı söz: **a)** əsas mənanı ifadə edir?
b) mənanı konkretləşdirir?

Yadda saxla Söz birləşməsinin əsas və asılı tərəfi

Söz birləşmələrinin iki tərəfi olur:

Söz birləşməsinin asılı tərəfi əsas sözdən əvvəl gəlir və onu müxtəlif cəhətdən izah edir. Asılı tərəf bir neçə sözdən ibarət ola bilər. Bu zaman məna daha da dəqiqləşir. Məsələn: *məktəbimizin beşinci sinif şagirdi*.

ə Söz birləşmələrinin asılı və əsas tərəfini müəyyən edin. Asılı tərəfini dəyişməklə yeni söz birləşmələri yaradın.

1. həyatın qapısı	4. qiymətli hədiyyə	7. qocaya hörmət
2. yorğun görünən	5. babamdan yadigar	8. növbədə gözləyən
3. vətənə məhəbbət	6. tar çalmaq	9. sərin hava

f Verilmiş feillərə elə söz artırın ki, feil söz birləşməsinin əsas tərəfi olsun.

sevindirmək, hazırlamaq, köçürmək, oynamaq, yaşamaq, qayıtmaq, göndərmək, gözləmək

Nümunə

evdən qayıdanda

g Cümlədəki söz birləşmələrini seçin. Asılı və əsas tərəfi müəyyənləşdirin.

Nümunə

asılı tərəf   əsas tərəf

Xarici qonaqlarla görüşdük.

1. Kəndə çatanda güclü yağış yağdırdı.	4. Cıdır düzündə Novruz tonqalı qalandı.
2. Xarici qonaqlarla görüşdük.	5. Birinci olmaq hamının arzusudur.
3. Yaxınlıqdakı yeməxanada yer yox idi.	6. Bakı qədim şəhərdir.

ğ Verilmiş söz birləşmələrinin tərəfləri arasına söz artırıb yazın. Bu zaman mənanın dəqiqləşdiyinə diqqət edin.

ayın işığı, dənizin suyu, mənim müəllimim, məktubun çatması, paltarın keyfiyyəti, atamın pencəyi, vətənimin torpağı, toyda oynamaq, məktəbin həyatı

1 a Azərbaycanın görkəmli tarixi şəxsiyyətləri olmuş Uzun Həsən və Sara xatun haqqında nə bilirsiniz?

SARA XATUN

I hissə Gün qüruba əyilmişdi. Kirs dağının üstünə toplaşan qara buludlar bir-biri ilə vuruşan əjdahalara oxşayırdı. Uzun Həsən tərədə, çadırının yanında dayanıb bu “döyüşə” baxırdı. O qədər dərin fikrə getmişdi ki, anası Sara xatunun gəlib onun yanında dayanmasını hiss etmədi.

– Sabah yaxşıca yağış yağacaq, oğlum.

Uzun Həsən dönüb boy-buxunlu, yerişindən, duruşundan hökm yağın anasına baxdı.

– Xeyir ola, ana?

– Xeyirdi, ağrın ürəyimə.

Uzun Həsən başını döndərüb yenə də buludlara baxdı. Tərədən aşağıda ordugahın çadırları cərgə ilə düzülmüşdü. Amma bu ordugah ona çox kiçik görünürdü. Arazın o biri tayında dayanmış Teymurləngin nəvəsi Əbu Səidin qoşunundan çox az idi. Meydan müharibəsinə girsə, uduzardı.

– Ana, doğrudan, sabah yağış yağacaq?

– Deyəsən, yağacaq. Görmədin, gün batanda buludlar necə qaralmışdı?

Neçə vaxt idi ki, Qarabağa yağış düşmürdü. Düzənlərin otu qurumuşdu, heyvanlar, atlar otlamağa bir şey tapmırdı. Anası yağışı yad etməklə oğlunun ürəyinə çökən qara fikirləri dağıtmaq, ona yaz yağışı kimi sərinlik gətirmək istəyirdi.

– Nə oldu, elçilər qayıtdı?

– Qayıtdı.

– Nə deyib?

– Deyib ki, tanımıram Uzun Həsəni. Düşmənəm onunla.

– Mən özüm gedəcəyəm danışığa. Sənin göndərdiyin adamlara inanmıram.

– Nə danışırsan, ana, mən boyda oğlunun anası düşmənlə danışığa getsin?

– Sultan Əbu Səid mənim sözümü yerə salmaz. Yerə salsada, vaxt qazanırıq.

Ananın təklifi oğlunun ağına batdı. Vaxt qazanmaq hər şeydən irəli idi. Odur ki razılaşdı.

Söz boğçası

- qürub
- ordugah
- içamətgah
- yüyən
- müşayiət
- zireh
- zənən

II hissə Sara xatun sevimli gəlini Dəspinə xatunun yanına gəldi. Alnından öpüb dedi:

– Qızım, xatun gərək hər bəd xəbərə dözümlü olsun.

– Nə olub, ana?

– Heç nə olmayıb. Ola bilər. Taleyin hökmü sabah oxunacaq. Ya biz olacayıq, ya da... Teymurun nəvəsi Sultan Əbu Səid oğlum Həsəni ölüm-dirimə çağırır. Sabah oğlum döyüşdə uduzsa, biz hamımız əsir oluruq.

– Yox, ana, bu ola bilməz.

Sara xatun barmağından bir üzük çıxarıb ona verdi:

– Görsək ki, düşmən güc gəlir, onda bu qaşın içindəki zəhər köməyimizə çatar.

Sara xatun əllərini göyə qaldırdı:

– Ey bu axşamın sahibi, sən oğlumun aqlını qılıncı, qılıncını da aqlı kimi iti elə.

– Amin, – deyə Dəspinə xatun ona səs verdi. Amma bu “amin”də böyük bir kədər, yalvarış və titrəyiş vardı...

III hissə Sara xatun bir neçə nəfərlə hava işıqlaşar-ışıqlaşmaz yola düşdü. Əbu Səidin ordugahına yaxınlaşanda sultanın döyüşçüləri onların qarşısını kəsdilər.

– Kimsiniz, hara gedirsiniz?

– Elçiyik. Sultanın yanına gedirik, – deyə elçilərdən biri cavab verdi.

Elçilər arasında qadın görən döyüşçülər təəccübləndilər:

– Bu zənən də elçidir?

– O, Ağqoyunlu hökmdarı Uzun Həsənin anasıdır. Ona baş əyməlisən, ağayi-başçı.

Başçı əlini sinəsinə qoyub təzim elədi. Sonra da başını qaldıraraq qadına baxdı. Sara xatun barəsində çox eşitmişdi. Onunla Osmanlı hökmdarı Fateh Sultan Mehmedin danışıqlarından da xəbəri vardı.

Sara xatun onların duruxduğunu görüb dedi:

– Kişi qadının yolunu kəsməz. Mən sultanla danışığa gedən hökmdar anasıyam.

Onlar tez yoldan çəkildilər və elçiləri müşayiət etməyə başladılar. Hökmdarın iqamətgahına bir az qalmış atdan düşüb piyada getmək adət idi. Amma dəstə başçısı buna razı olmadı. Sara xatunun atının yüyənindən tutub sultan çadırının yanına apardılar.

Sara xatun sultanın əynində **zirehi** görəndə həyəcanlandı. Demək, o, döyüşə hazırdır. Sultan Əbu Səid Sara xatunu görcək ixtiyarsız yerindən qalxdı. Yavaş-yavaş ona tərəf gəlməyə başladı. Sara xatun möhtəşəm qadın və ana heykəli kimi dayanmışdı. Örpəyinin altından çıxmış ağ birçəkləri ilə daha da nurani görünürdü.

Sultan Əbu Səid ilk dəfə qadın elçi ilə üz-üzə dayanmışdı. Nə edəcəyini bilmirdi. Kişi elçi olsaydı, əyilib yeri, yaxud onun ətəyini öpməliydi. Bu isə qadındır, anadır...

– Xoş gəlmisən. Məni bir sirdən agah elə. Fateh Sultan Mehmed səni necə qarşılamişdı?

– Necə lazımdır. Anası kimi əlimdən öpdü. Özümə də “ana” dedi.

– Xatunların elçi getməyi sizinlə başlayıb. O necə qarşılayıbsa, biz də elə etməliyik deyib Sara xatunun əlindən öpdü:

– Buyur, əyləş, ana...

Sara xatun alçaq, lakin hamının eşidə biləcəyi bir səsle qətiyyətlə danışımağa başladı. O, Əmir Teymur zamanından aralarındakı münasibətləri xatırladıb dostluq əlaqələrinin qalmasını arzu etdi.

Əbu Səid çiyinini çəkdi. Deyəsən, razılaşımağa hazır idi:

– Babaların dostluğu naminə mən Həsənlə vuruşmaqdan vaz keçirəm. Ancaq baba ruhu əziz olur. Əmir Teymur həmişə qışı Qarabağda keçirərdi. Mən də bu qışı Qarabağda keçirmək istəyirəm.

Sara xatun ürəyinin dərinliyində bu danışıqdan razı qaldı. Ölümün pəncəsindən qurtardılar. Oğlu sağ-salamat idi. Azacıq qoşunları da qırılmayacaqdı. Demək, heç olmasa, fürsət gözləməyə ümid var.

Fərman Kərimzadənin “Xudafərin körpüsü” əsərindən

Söz ehtiyatı

- b** Verilmiş sözləri kök və şəkilçiyə ayırın. Sözlün izahını oxuyun və şəkilçinin sözə qazandırdığı mənanı təxmin edin.

ordugah

Qoşunların müvəqqəti mənzil saldıqları yer

iqamətqah

Dövlət başçısının, habelə yüksək vəzifə sahibi olan şəxslərin sakin olduqları yer

- c** “Ordugah” sözünün mənasından çıxış edərək verilməmiş sözləri izah edin.

nişangah, söhbətqah, qərargah, qurbangah

- ç** “Zireh” sözünün izahlarını oxuyun. Mətnə bu söz hansı mənada işlənmişdir?

1. Bəzi heyvanların (tısbağa, timsah və b.) bədənini örtən bərk qabıq.
2. Hərbi gəmilərdə, tanklarda və s.-də xüsusi polad laylardan ibarət qoruyucu örtük.
3. Ox və s. silahlardan qorunmaq üçün döyüşçülərin üstəndən geydikləri hərbi geyim.

Nə anladın?

2 a Mətnəndən çıxış edərək adı çəkilən tarixi şəxsiyyətlərin kimliyini müəyyən edin.

1 Uzun Həsən	a Osmanlı dövlətinin hökmdarı
2 Əmir Teymur	b Teymurilər dövlətinin hökmdarı
3 Əbu Səid	c Teymurilər dövlətinin banisi
4 Fateh Mehmed	ç Ağqoyunlu dövlətinin hökmdarı

b Mətnə əsasən doğru fikirləri müəyyən edin.

1. Hadisələr Qarabağda baş verir.
2. Aramsız yağışlar Uzun Həsənə döyüşə başlamağa imkan vermirdi.
3. Uzun Həsən anasını Əbu Səidlə danışığa göndərmək istəmirdi.
4. Sultan Əbu Səid ilk dəfə idi ki, qadın elçi ilə söhbət edirdi.
5. Əbu Səidlə danışıqlarda Sara xatunun əsas məqsədi vaxt qazanmaq idi.

Düşün və cavab ver

c Mətnə əsasən cümlələri tamamlayın.

1. Uzun Həsən anasının təklifi ilə razılaşımaq istəmədi, çünki ... .
2. Dəstə başçısı Sara xatunun iqamətgaha qədər piyada getməsinə razı olmadı, çünki ... .
3. Sultan Əbu Səid Sara xatunla qarşılaşanda özünü itirdi, çünki ... .

ç Sara xatun ilə gəlini Dəspinə xatun arasındakı dialoqdan çıxış edərək onların xarakterinə münasibət bildirin.

Dinləmə 21

3 a Cədvələ əsasən qeyd götürməklə “Azərbaycan XV əsrdə” mətnini dinləyin.

Tarix	Tarixi şəxsiyyət	Tarixi hadisə	Əlavə qeyd
<i>XV əsrin 40-50-ci illərində</i>	<i>Ağqoyunlu tayfasının başçısı Cahangir Mirzə</i>	<i>Onun dövründə Ağqoyunlu dövləti zəifləmişdi.</i>	<i>Sara xatunun oğlu olub.</i>

b Dinlədiyiniz mətnə əsasən hadisələrin xronoloji ardıcılığını müəyyənənləşdirin.

1. Teymurilər dövlətinin hökmdarı Əbu Səid Azərbaycana yürüşə başladı.
2. Ağqoyunlularla Teymurilərin döyüşündə Əbu Səid əsir götürülərək öldürüldü.
3. Sara xatun Osmanlı dövləti ilə sülhün bağlanmasına nail oldu.
4. Sara xatun vəfat etdi.
5. Uzun Həsən Ağqoyunlu taxtına çıxdı.

c “Sara xatun” mətnində təsvir olunan hansı hadisə dinlədiyiniz mətndəki məlumatlarla üst-üstə düşür?

Frazeoloji birləşmələr

4 a Cümlələrdə altından xətt çəkilmiş ifadələrin mənasını izah edin.

1. Sultan Əbu Səid mənim sözümü yerə salmaz.
2. Ananın təklifi oğlunun ağına batdı.

Yadda saxla

Bəzi söz birləşmələrinin tərkibindəki sözlər öz həqiqi mənasından uzaqlaşır və bütövlükdə bir leksik məna bildirir. Belə söz birləşmələri **frazeoloji birləşmə** adlanır. Məsələn:

Söz	Söz birləşməsi	Frazeoloji birləşmə
<i>asmaq</i>	<i>paltar asmaq</i>	<i>qulaq asmaq (dinləmək)</i>

Frazeoloji birləşmələrin əksəriyyəti hərəkət bildirir. Lakin ad, əlamət, tərz ifadə edən frazeoloji birləşmələr də var. Onların çoxunu bir sözlə əvəz etmək olur.

Məsələn: *ürəyinə xal düşmək* – *şübhələnmək*
bir göz qırpımında – *tez, cəld*
aydan arı, sudan duru – *tərtəmiz*

b Hər sırada verilmiş frazeoloji birləşməni müəyyən edin.

1. a. özündən çıxmaq	b. evdən çıxmaq	c. qutudan çıxmaq
2. a. quyudan su çəkmək	b. tərəzidə çəkmək	c. fikir çəkmək
3. a. qonaq gəlmək	b. özünə gəlmək	c. bağa gəlmək
4. a. qatardan düşmək	b. ağacdən düşmək	c. ürəyi düşmək

c Frazeoloji birləşmələrin mənalərini müəyyənləşdirin.

göz verib işıq verməmək

gözü kəlləsinə çıxmaq

gözü yolda qalmaq

gözünün acısını almaq

göz qoymaq

gözünün suyunu axıtmaq

təaccüblənmək, gözləmək, mürgüləmək, incitmək, nəzarət etmək, ağlamaq

ç Cümlələrdə frazeoloji birləşmələri müəyyənləşdirin.

1. Dəridən-qabıqdan çıxırıq ki, nənəm bizi tərifləsin.
2. İcazəsiz getməz, gözünün odunu alıblar.
3. Samir dostunu bika görəndə cin atına mindi.
4. İtin zəncirdən açılıb evə girməsi bir göz qırpımında baş verdi.
5. Xəstə bir aydır ki, yemir-içmir, bir dəri, bir sümük qalıb.

Həmin frazeoloji birləşmələri məsdər formasında yazıb qarşısında mənasını bir sözlə qeyd edin.

Nümunə

Dəridən-qabıqdan çıxmaq – çalışıb-vuruşmaq

5 a Hansı cümlədə fərqləndirilmiş sözlər frazeoloji birləşmə kimi işlənmişdir?

1. Xəstə bu gün su içə bilməyib, *dili-dodağı quruyub*.
2. Dünən mübahisə etdiyi oğlanı görcək *dili-dodağı qurudu*.

Yadda saxla

Bəzi söz birləşmələri həm həqiqi, həm də məcazi mənada işlənə bilər. Bunu kontekstə əsasən müəyyən etmək mümkündür.

Uşağın atdığı top yola düşdü. → **həqiqi mənə**

Qonağımız şəhərə yola düşdü. → **məcəzi mənə (frazeoloji birləşmə)**

b Aşağıdakı ifadələri həm həqiqi, həm də məcazi mənada cümlədə işlədin.

*başına dolanmaq (əzizləmək), əl qaldırmaq (vurmaq), əl tutmaq (kömək etmək)
burnunun ucu göynəmək (darıxmaq), ələ almaq (öz tərəfinə çəkmək)*

Nümunə

1. Əvvəl müqaviləni oxu, sonra qol çək.
2. Qolunu çək, yazmağa mane olursan.

c Cümlələrdə altından xətt çəkilmiş sözləri frazeoloji birləşmələrlə əvəz edin.

Hansı cümlədə fikir daha təsirli ifadə olunur?

1. Direktorun otağından çıxanda <u>bikef idi</u> .	... gözlərinə işıq gəldi.
2. Neçə ildir, zalım kişi onu <u>incidir</u> .	... ağız açıla qaldı.
3. Alabaş tapılanda <u>sevindi</u> .	... qaş-qabağı yer süpürürdü.
4. Çəkdiyim rəsmə baxanda <u>heyratlandı</u> .	... gününü qara eləyib.

Yadda saxla Frazeoloji birləşmələrin sinonimliyi və antonimliyi

Leksik mənası olan bir çox sözlər kimi frazeoloji birləşmələrin də sinonimlik, antonimlik xüsusiyyəti vardır.

göz verib, işıq verməmək > **Frazeoloji sinonimlər**
gözümçixdıya salmaq

qanı qaralmaq > **Frazeoloji antonimlər**
kefi kökəlmək

ç Göy rənglə verilmiş frazeoloji birləşmələrin sinonim və antonimlərini müəyyənləşdirin.

1. Akif bayaqdan sual verir, *dil boğaza qoymur*.
  - a. Ay bala, az danış, dilotu yemisən?
  - b. Ağızına su alıb oturmuşdu, deyəsən, heç nədən xəbəri yox idi.
2. Seymur *əlini əlinin üstünə qoyub*, heç bir iş görmür.
  - a. Aydan yorğun olduğu üçün əlini ağdan-qaraya vurmurdu.
  - b. Gecəni gündüzə qatdım, nəhayət, imtahandan yüksək bal topladım.

- 1 a** İlk məktəblər harada yaranıb? Bu barədə bildiklərinizi danışın. Sizcə, təhsil almaq nə üçün vacibdir?

SAVADLI QADIN – SAVADLI MİLLƏT

XX əsrin əvvəllərinə kimi Azərbaycanda qızlar məktəbə getmirdilər. Müsəlman cəmiyyətində belə bir fikir var idi ki, guya qadınların təhsil alması İslam dininə ziddir.

Belə bir şəraitdə neft milyonçusu Hacı Zeynalabdin Tağıyev Bakıda qızlar məktəbi təsis etmək qərarına gəlir. Tağıyev elm, təhsil və mədəniyyət sahəsində xeyirxah əməllərinə görə xeyriyyəçi kimi şöhrət qazanmışdı. O, 1895-ci ildə Mərdəkan kəndində bağçılıq üzrə sənət məktəbi tikdirmiş, bir neçə məktəbə himayədarlıq etmişdi. Amma böyük xeyriyyəçi bu fikirdə idi ki, millətin maarifləndirilməsinə qızlardan başlamaq lazımdır. O deyirdi: “Bir oğlan təhsil alarsa, bu yalnız savadlı bir insanın olması deməkdir. Bir qızın təhsil alması isə gələcəkdə həm savadlı qadın, həm də dünyagörüşlü bir ana deməkdir”.

Qızlar məktəbinin açılması asanlıqla başa gəlmədi. O vaxt Azərbaycan Rusiya imperiyasının tərkibində idi. Belə bir məktəbin açılması üçün rus çarından icazə alınmalı idi. Bir neçə dəfə təşəbbüs göstərən Hacı, nəhayət ki, razılıq aldı. Bunun üçün o, məktub yazıb bildirdi ki, təsis etdiyi qızlar məktəbi çarın xanımının adını daşıyacaq. Beləliklə, Tağıyev şəhərin mərkəzində böyük bir məktəb binası tikdirdi.

Lakin mühafizəkar ruhanilər və onların təsiri altında olan avam insanlar bu təşəbbüse qarşı çıxır, Tağıyevə hədə-qorxu gəlirdilər. Hacı onları razı salmaq üçün əlindən gələni edirdi. Şərqin din mərkəzlərinə – Məkkəyə, Mədinəyə nümayəndələr göndərir, tanınmış din xadimlərindən məktublar gətizdirirdi. Məktublarda göstərilirdi ki, Qurani-Kərimdə qızların təhsil almasına dair qadağa yoxdur. Qızlar da məktəblərdə təhsil ala bilərlər. Bu sənədlər ruhaniləri sakitləşdirdi. Bundan sonra xalq arasında ciddi təbliğat işinə başlandı.

Tağıyev açdığı məktəbdə maddi imkanından asılı olmayaraq, biliyə həvəsi olan hər bir uşağın təhsil almasını arzulayırdı. Lakin bir çox ailələrin təhsil haqqını ödəməyə imkanı çatmırdı. Onda Hacı elan etdi ki, 20 şagirdin təhsil haqqını özü ödəyəcək. Sonra o, tikdirdiyi məktəbin zirzəmisini icarəyə verdi. Bunun hesabına daha 15 şagirdin pulsuz oxumasına nail oldu.

*Tağıyevin qızlar məktəbi
(1901–1918)*

Görkəmli Azərbaycan maarifçisi Həsən bəy Zərdabi məktəbin nizamnaməsini hazırladı. Lakin məktəbdə dərs deyəcək qadın müəllimlər tapmaq müşkül məsələ idi. Tiflisdə və Rusiyada qızlar məktəbində təhsil almış bir neçə azərbaycanlı müəllimin Azərbaycana gəlməsinə şərait yaradıldı. Məktəbin müdiri vəzifəsi Həsən bəyin həyat yoldaşı Hənifə xanım Məlikovaya həvalə edildi. O da vaxtilə Tiflisdə qızlar gimnaziyasını bitirmiş, öz evində məktəb açıb kənd uşaqlarına dərs demişdi.

Əsas çətinlik isə bu məktəbdə dərs alacaq şagirdləri toplamaq idi. Maarifçi ziyalılar qapı-qapı gəzib şagird toplayırdılar. Onların sözlərinə inanan camaat öz qızlarının təhsil almasına razılıq verirdi.

Bir neçə il davam edən mübarizə nəticəsində, nəhayət, 1901-ci ildə Şərqdə ilk dünyəvi qızlar məktəbi fəaliyyətə başladı. Əvvəllər 4 illik, sonra isə 6 illik oldu. Burada hesab, ana dili, rus dili, təbiətşünaslıq və s. fənlər tədris olunurdu. Həmçinin xor, rəqs və başqa dərnlər var idi. Məktəbə ilk dəfə 58 nəfər qəbul edilmişdi. Sonralar bu say getdikcə artdı.

Şagirdlərin sayı artdıqca müəllim çatışmazlığı yarandı. Odur ki qadın müəllimlərin hazırlanması məktəbin fəaliyyətində əsas istiqamətlərdən birinə çevrildi. Məktəbin nəzdində həm də müəllim hazırlığına başlandı. Məktəbin gələcəkdə seminariyaya çevrilməsi nəzərdə tutulsa da, təəsüf ki, 1918-ci ilin martın 31-də Bakıda baş vermiş soyqırımını hadisəsinə görə Qızlar məktəbi fəaliyyətini dayandırdı. Sonralar məktəbin məzunları Azərbaycanın müxtəlif yerlərində müəllimlik fəaliyyətinə başladılar, yeni məktəblərin açılması üçün təşəbbüskar oldular. Beləliklə, Azərbaycanda maarifçi xanımlar nəslə yetişdi.

Söz boğçası

- maarif
- təbliğat
- məzun
- seminariya
- nizamnamə
- icarə
- ruhani

Söz ehtiyatı

- b** “Söz boğçası”ndakı hansı sözlərin izahı aşağıda verilmişdir?
- Hər hansı bir məktəbi (universitet, institut, kurs və s.) bitirmiş şəxs
  - Xalq arasında savad, bilik, mədəniyyət yaymaq üçün həyata keçirilən tədbirlər sistemi
  - Müəssisənin fəaliyyətini nizamlayan qaydalar toplusu
- c** Lüğət vasitəsilə “*seminariya*” sözünün mənasını araşdırın və onun digər təhsil ocaqlarından fərqi müəyyən edin.

Nə anladın?

- Ç Hacı Zeynalabdin Tağıyev qızlar məktəbini yaratmaq üçün qarşıya çıxan problemləri necə həll etdi?

Qarşıya çıxan maneələr	Həlli üçün atılan addımlar
İcazənin alınması	
Müsəlmanları inandırmaq	
Ailələrin maddi imkansızlığı	
Müəllim çatışmazlığı	
Şagirdlərin toplanması	

Düşün və cavab ver

- 2 a Tağıyevin qızlar məktəbinin məzunlarının və o dövrün adamlarının xatirələrini oxuyun.

- Hansı faktlar “Savadlı qadın – savadlı millət” mətnindəki məlumatları təsdiq edir?
- Xatirələrdəki məlumatlardan çıxış edərək mətnə hansı yeni fikirləri əlavə etmək olar?

Glossari

Xatirə – müəllifin şahidi olduğu, yaxud iştirak etdiyi hadisələr haqqında yazısı. Qeyri-bədii mətnlərdə fikri əsaslandırmaq üçün xatirələrdən də istifadə olunur.

Mən bu məktəbə 1911-ci ildə qəbul olmuşam. Yaxşı yadımdadır ki, mən bu məktəbə təyin olunduğum vaxt məni Bakıya oxumağa göndərdiyinə görə anamı lənətləyirdilər. Həmin vaxtlar bu məktəb azərbaycanlı qadınlar üçün ilk və yeganə maarifçilik ocağı idi. Ona görə də hesab etmək olar ki, ilk azərbaycanlı ziyalı qadınlar məhz bu məktəbin şagirdləri olmuşlar.

Məzun Səfərova

Mən Hacınin vəsaiti hesabına oxuyurdum. Mənim kimi pulsuz oxuyan qızların sayı çox idi. Hətta böyük bacım da bu məktəbdə pulsuz təhsil alırdı. O vaxt yaşım az olsa da, rəfiqələrimin öz ailə vəziyyətləri haqqında söhbətlərindən aydın olurdu ki, məktəbə ən kasıb ailələrin uşaqları qəbul edilmişdi.

Məzun Gövhər Usubova

Şagirdlərin gündəlik yükü hərəsi 50 dəqiqə olmaqla 5 dərstdən ibarət idi. Asudə vaxtın və dərslər saatlarının nizamına ciddi riayət olunurdu: məktəbin həyatında oynayırdıq, dərslərə hazırlaşırıq. Məktəbin bütün binası kimi, həyəti də çox səliqəli saxlanılırdı. Ümumi təmizliklə yanaşı, şagirdlərin fərdi gigiyenasına da çox diqqət yetirilirdi.

Həkim Şəhrabanu Şabanova

Məktəbimizin zəngin kitabxanası var idi. Burada xarici şair və yazıçıların əsərləri də toplanmışdı. Kitabxanamızda digər elmi vəsaitlər, heyvanların şəkilləri, müxtəlif coğrafi, zooloji, anatomik atlaslar, müqəvva və quşlar var idi. Bunların hamısı Hacı-nın səyləri nəticəsində toplanılmış və onun iştirakı ilə əldə olunmuşdu.

Hacı tez-tez məktəbə gələr və nəsihətlə bizə deyərdi: “Oxuyun, qızlarım, xalqa savadlı analar lazımdır”.

Məzun T.Həşimova

Hacı ruhaniləri öz yanına dəvət etdi və qız məktəbini açmaq niyyətini bildirdi. Ruhanilər bunu kəskin narazılıqla qarşıladılar. Hətta Hacı-nın evini yandırmağa cəhd edənlər də oldu. Bundan sonra Hacı Molla Mirzə Məhəmməd oğlunu öz yanına çağırdı. Ona böyük miqdarda pul verib müsəlman ruhani başçılarından yanına göndərdi ki, onlar qadınların elm öyrənməsinə icazə verildiyini təsdiqləsinlər.

Hacı təkrarən ruhaniləri öz yanına dəvət etdi. Bütün molla və axundlara nüfuzlu din xadimlərinin yazılı razılığı olan zərfləri göstərdi.

Sonra Hacı camaatı Təzəpir məscidinə yığdı və onların qarşısında çıxış etdi. O, açdığı qız məktəbinə öz övladlarını göndərməyi xalqdan xahiş edirdi...

Xalq artisti Sidqi Ruhulla

Yazı

- 3a** “Qızların təhsil alması vacibdir” mövzusunda mühakimə xarakterli esse yazın. Aldığınız məlumatlardan və aşağıdakı aforizmlərdən istifadə edin.

Mirzə Fətəli Axundzadə

Elmin faydası o zaman olur ki, bütün camaat qadın-kişili elm oxumuş olsun.

Mirzə Ələkbər Sabir

Elmli ananın övladı kamil olar.

Həsən bəy Zərdabi

Hər bir xalqın xoşbəxtliyi və ya bədbəxtliyi uşaqların tərbiyəsinin necə qoyulmasından asılıdır.

Cəlil Məmmədquluzadə

Kim öz millətini sevirsə, onun parlaq gələcəyini arzu edərsə, o qadınların təlim və tərbiyəsinə çalışmalıdır.

Cümlə üzvləri

- 4 a Cümlədəki hər bir sözün sualını müəyyənləşdirin.

Harada? Nə zaman? Kim? Kimi? Nə etdilər? Nə qədər?

Axşam şagirdlər zalda direktoru xeyli gözlədilər.

Cümlədəki əsas fikri ifadə edən iki sözü saxlamaqla qalanlarını ixtisar edin.

Yadda saxla Cümlənin qrammatik əsası

Cümləni yaradan söz və söz birləşmələri cümlə üzvləri adlanır. Hər bir cümlə üzvü ayrılıqda müəyyən bir suala cavab verir.

kim? haradan? necə? nəyi? nə etdik?
Biz kitabxanadan yeni kitabları gətürdük.

Cümlədəki əsas fikri ifadə edən cümlə üzvləri baş üzvlər adlanır. Onlar cümlənin qrammatik əsasını təşkil edir.

Ayxan dünən evə qayıtdı.
Bərdə qədim şəhərdir.
Mübtəda **Xəbər**

Mübtəda cümlədə haqqında danışılan şəxsi, varlığı bildirir; *kim? nə?* bəzən də *hara?* sualına cavab verir.

Xəbər mübtədaya aid hərəkət və ya hökmü bildirir; *nə edir? kimdir? necədir? nədir? haradadır?* və s. suallarından birinə cavab verir.

- b Sualları çərçivədəki sözlərlə əvəz etməklə cümləni tamamlayın. Həmin sözlərin mübtədaya və ya xəbərə aid olduğunu müəyyənləşdirin.

(nə vaxt?) (hansı?) usta (harada?) (nə qədər?) işlədi.

həyətdə

xeyli

gənc

dünən

- c Sual verməklə cümlələrin qrammatik əsasını müəyyən edin.

1. Oxumaq hamı üçün vacibdir.
2. Yazda havalar istiləşir.
3. Dayımgil Bakıya köçdü.
4. Zərifə məktəbdən qayıtdı.
5. O, avtobusdan düşdü.
6. Yazıçı tamaşaçıları salamladı.

Nümunə

Bu gün hava istidir.

Nə istidir? Hava (mübtəda)

Hava necədir? İstidir (xəbər)

- 5 a Cümlələrdə altından xətt çəkilmiş sözlərə sual verin. Həmin sözlər hansı cümlə üzvlərini izah edib aydınlaşdırır?

Bu nəşriyyatda elmi-fantastik kitablar hazırlanır.

Biz dünən məktəbdə yazıçı ilə görüşdük.

Yadda saxla İkinci dərəcəli cümlə üzvləri

İkinci dərəcəli üzvlər mübtəda və xəbər in ifadə etdiyi fikri genişləndirir: hadisənin zamanını, yerini, varlığın necə olduğunu və s. bildirir.

hansı? necə?
Balaca oğlan **tez-tez** qaçır.

nə vaxt? haraya?
Biz **sabah çimərliyə** gedəcəyik.

b Cümlələrdə ikinci dərəcəli üzvləri müəyyənləşdirin.

1. Qonşumuz Toğrul yaxşı idmançdır.
2. Sahildə sərin külək əsirdi.
3. Qəzetdəki məqalə maraqlıdır.
4. Yaxınlıqdakı meşədə vəhşi heyvanlar olur.

c Aşağıdakı cümlələrə suallara uyğun ikinci dərəcəli üzvlər əlavə edib genişləndirin.

1. Qonaqlar gəldilər. (*hara? nə vaxt?*)
2. Gəmi dayandı. (*hansı? harada?*)
3. Dənizçilər qorxmurlar. (*hansı? nədən?*)
4. Gülnar çağırıldı. (*kimi? nə zaman?*)

ç Cümlələrdə söz birləşmələrini müəyyən edin. Həmin söz birləşmələri hansı suala cavab verir?

1. O, Rasimin nənəsinə tez-tez baş çəkərdi.
2. Görüşdə qrupumuzun təqdimatı bəyənilirdi.

Yadda saxla Söz birləşmələri cümlə üzvü kimi

Frazeoloji birləşmələr də daxil olmaqla bir çox söz birləşmələri cümlə üzvü rolunda çıxış edə bilər. Bu zaman onlar bir suala cavab verir.

kim?
Arifin bacısı kitabxanaya getdi.

nə?
Vətəni qorumaq borcumuzdur.

nə edirlər?
Uşaqlar diqqətlə nağıla qulaq asırlar.

d Söz birləşməsi ilə ifadə olunan cümlə üzvlərini müəyyən edin.

1. Ağacın budaqları əyilmişdi.
2. Elxan fotoaparataın düyməsini basdı.
3. Bulağın yanında söyüd ağacı bitmişdi.
4. Yarpaqların arasında üzüm salxımları görünürdü.
5. Nənə gecə-gündüz fikir çəkirdi.

Cığır açan qadınlar

1a V^a sinfinin hazırladığı divar qəzeti ilə tanış olun və tapşırıqları yerinə yetirin.

Azərbaycan ziyalıları ...

Firidun bəy Köçərli və xanımı Badisəba Köçərli

Firidun bəy və Badisəba xanım

Badisəba xanım Azərbaycanın görkəmli maarifçi qadınlarından biridir. O, böyük ziyalı Firidun bəy Köçərlinin həyat yoldaşı olub. Badisəba xanım yüzlərlə kimsəsiz uşağın böyüməsində və təhsil almasında əvəzsiz xidmətlər göstərib.

Günlərin birində Badisəba

xanım və Firidun bəy Ağstafadan Qazaxa qayıdırdılar. Onlar addımbaşılı ac-yalavac, kimsəsiz uşaqlarla rastlaşırdılar. Badisəba xanım nəvazişlə bir neçə uşağın saçını sığallayır, adını xəbər alır. Məlum olur ki, uşaqların çoxu valideyn himayəsindən məhrum, yurdsuz-yuvasız uşaqlardır. Badisəba xanım üzünü həyat yoldaşına tutub deyir:

– Ay Firidun, başqa ölkələrdə kimsəsiz uşaqlara sığınacaq yerləri açılar. Gəl biz də bir xeyirxah iş görək, məktəb açaq. Uşaqları yığmaq mənim boynuma, bina tapmaq isə sənə.

Razılaşırlar. Firidun bəy məktəb üçün çətinliklə də olsa, Qazaxda ikiotaqlı mənzil alır. Badisəba xanım mənzil üçün atasıgildən bir-iki xalı-xalça, qab-qacaq gətizdirir. Qısa müddətdə uşaqlara pal-paltar, yorğan-döşək tədarükü görünür. Beləliklə, 1918-ci ildə Azərbaycanda ilk uşaq evi yaranır. Badisəba xanım uşaqlara doğma övladı kimi qayğı göstərir, onların təhsili ilə şəxsən özü məşğul olurdu. Uşaqlar isə bu mehriban qadına “ana” deyə müraciət edirdilər.

Cığır açan qadınlar

Leyla Məmmədbəyova
(1909 – 1989)

Şərqi ilk qadın təyyarəçisi

Ağabacı Rzayeva
(1912 – 1975)

Şərqdə peşəkar musiqi təhsili almış ilk qadın-bəstəkar

Şövkət Məmmədova
(1897 – 1981)

Azərbaycanın ilk peşəkar qadın müğənnisi

Qəmər Almazadə
(1915 – 2006)

Şərqi ilk qadın baletmeysteri

Qəzetin yaradıcı heyəti:

Redaktor: Samir Cəfərov

Dizayner: Lalə Kazımlı

Müxbirlər: Ayxan Əliyev, Nigar Qurbanova

Söz boğçası

• ziyalı • cığır açmaq • poeziya • qəlbi • çevriliş

Poeziya dəqiqələri

Analar Günəşdən, Aydan qəlbidir,
Silərlər cahandan kədəri, yası.
Dünyanın paytaxtı ana qəlbidir,
Dünyanın ilk himni ana laylası.
Anasız olmasın ömrü heç kəsin,
Günəştək nur səpir eşqi cahana.
Everest zirvəsi qoy inciməsin,
Dünyada ən uca zirvədir ana!

Zeynal Vəfa

Mütaliə guşəsi

Kitabda Azərbaycan mədəniyyət tarixində iz qoymuş qadınlardan söhbət açılır. Həmin qadınlar öz arzularının ardınca getdilər. Mühafizəkarların təzyiqləri onları qorxutmadı. Ən çətin anlarda da ruhdan düşmədilər. Yollarına çıxan bütün maneələri aşdılar. Beləliklə, xalqın mədəniyyət tarixində də çevriliş etməyi bacardılar.

TARIXİN BU GÜNÜ

May ayının ikinci bazar günündə dünyanın bir sıra ölkələrində Beynəlxalq Analar Günü qeyd olunur.

Nə anladın?

b Qəzetlə bağlı sualları cavablandırın.

1. Qəzetin bu nömrəsi hansı mövzuya həsr olunmuşdur?
2. Qəzətdə hansı rubrikalar var?
3. “Cığır açan qadınlar” ifadəsini izah edin. Sizcə, rubrika nə üçün belə adlandırılıb?

c Real şəxsiyyətlərin həyatını əks etdirən kitabları oxumağın hansı faydaları var?

ç “Poeziya dəqiqələri” rubrikasında verilmiş şeirdə bənzətmələri seçin. Oxuduğunuz mətnlərdən və həyatdan nümunələr gətirməklə şeirin ikinci misrasını əsaslandırın.

Araşdırma

2a “Cığır açan qadınlar” rubrikasında adı çəkilən qadınlar, sizcə, həmin sahədə birinci olmaq üçün hansı çətinlikləri yaşayıblar? Bu barədə araşdırma aparıb təqdimat hazırlayın.

1. Yaşadığı dövr və həyatı
2. Təhsilində qarşısına çıxan maneələr
3. Tarixə düşən xidmətləri

Sadə və mürəkkəb cümlələr

3 a Hansı cümlənin iki qrammatik əsası var?

1. Mərdan pəncərəni bağladı, çünki güclü külək başlamışdı.
2. Güclü küləyə görə Mərdan pəncərəni bağladı.

Yadda saxla

Mürəkkəb cümlələr sadə cümlələrin birləşməsindən yaranır. Belə cümlələrin ən azı iki qrammatik əsası var. Məsələn:

mübtəda xəbər mübtəda xəbər
Quşlar oxuyur, çiçəklərin ətri ətrafa yayılırdı.

Bəzi cümlələrdə bir mübtəda ilə bağlı iki və daha çox xəbər olur. Belə cümlələr sadə cümlələrdir.

mübtəda xəbər xəbər
Quşlar oxuyur, budaqdan budağa qonurdular.

b Mürəkkəb cümlələri müəyyən edin. Seçiminizi əsaslandırın.

1. Leyla dərslərini oxudu, tapşırıqlarını yazdı.
2. Məşqçi hiss etdi ki, balaca uşaqlar çox yorulub.
3. Sınıfimizin şagirdləri həyətdə futbol oynayırlar.
4. Bayaq göy guruldadı, güclü yağış yağdı.
5. Biz meşədə çox qalmadıq, rütubətli və soyuq havada üşüyürdük.

c Sadə cümlələri məzmununa görə uyğunlaşdırıb mürəkkəb cümlələr düzəldin. Hər bir mürəkkəb cümlənin qrammatik əsasının altından xətt çəkin.

1 Nəhayət, sentyabr gəldi.	a Sulu qar yağmağa başladı.
2 Anam pəncərəni taybatay açdı.	b Yay tətili başa çatdı.
3 Dünən mağaza bağlandı.	c Ev sahibi qapıya tərəf getdi.
4 Bakıda hava birdən-birə soyudu.	ç Təmir işləri başladı.
5 Zəng səsi eşidildi.	d Otağın havası xeyli dəyişdi.

Nümunə

müb. xəb. müb. xəb.
Nəhayət, sentyabr ayı gəldi, yay tətili başa çatdı.

ç Cümlələri elə davam etdirin ki, mürəkkəb cümlə yaransın.

1. Fərid təbirdə pianino çalırdı, ...
2. Biz məktubu dünən göndərmişik, ...
3. Babam yay təttilində məni dənizə apardı, ...
4. Bağban ağacların dibini bellədi, ...
5. Muzeyin işçiləri bizi hörmətlə qarşıladılar, ...

4 a Mürəkkəb cümlənin komponentlərini müəyyən edin. Sizcə, nə üçün komponentlər arasında məhz həmin bağlayıcılardan istifadə olunub?

1. Ömər getmək istəyir, amma anası onu buraxmır.
2. Ömər getmək istəyir, çünki bir azdan futbol başlayacaq.

Qlossari

Komponent – bir şeyin tərkib hissəsi. Mürəkkəb cümləni təşkil edən sadə cümlələr onun komponentləridir.

Yadda saxla Mürəkkəb cümlədə bağlayıcı və vergül

Mürəkkəb cümlənin komponentləri arasında bir çox hallarda bağlayıcılar iştirak edir. Həmin bağlayıcılar komponentlərin ifadə etdiyi fikirlər arasındakı əlaqəni müəyyənləşdirməyə kömək edir.

*Avtobus dayandı, **çünki** yanacağı qurtarmışdı.
(1-ci komponent nəticə, 2-ci komponent səbəb bildirir.)*

*Avtobus dayandı, **amma** heç kim yerindən tərpənmədi.
(Komponentlərdəki fikirlər qarşılaşdırılır.)*

Mürəkkəb cümlənin komponentləri arasında **vergül işarəsi** qoyulur. Lakin **və** bağlayıcısı işləndikdə vergüldən istifadə olunmur. Məsələn:

Ana layla dedi, körpə yuxuya getdi.

Ana layla dedi, lakin körpə yata bilmədi.

*Ana layla dedi **və** körpə yuxuya getdi.*

b Mürəkkəb cümlələrə uyğun bağlayıcılar əlavə edin. Həmin bağlayıcıların funksiyasını müəyyən edin.

çünki, amma, və, ona görə də

- a. Bina hazırdır, ... sakinlər yeni mənzillərə köçməyib.
- b. Günay sürüşüb yıxıldı, ... yol buz bağlamışdı.
- c. Vasif çox kitab oxumuşdu, ... geniş dünyagörüşü var idi.
- ç. Oyunçulara təlimat verildi ... oyun başladı.

1. 1-ci komponentin səbəb, 2-cinin nəticə olduğunu bildirir. **A B C Ç**
2. Fikirlərin qarşılaşdırıldığını bildirir. **A B C Ç**
3. Hadisələrin bir-birinin ardınca baş verdiyini bildirir. **A B C Ç**
4. 1-ci komponentin nəticə, 2-cinin səbəb olduğunu bildirir. **A B C Ç**

c Mürəkkəb cümlələrin komponentləri arasında vergül qoymaqla cümlələri köçürün.

1. Qardaşım qarmon çalır atam gur səslə oxuyurdu.
2. Çayda xeyli balıq var idi amma biz əliboş qayıtdıq.
3. Dənizçilər ehtiyat edirdilər çünki fırtına gözlənilirdi.
4. Nar hələ yetişməyib ona görə də mən pay gətirə bilmədim.

Ümumiləşdirici təkrar

1–3-cü tapşırıqlar aşağıdakı mətnlə bağlıdır.

HƏMİDƏ XANIM CAVANŞİR

Həmidə xanım Cavanşir Azərbaycanın ilk maarifçi qadınlarından biridir. O, 1873-cü ildə Şuşada doğulub. Onun atası Əhməd bəy Qarabağ xanı Pənahəli xanın nəticəsi idi. Görkəmli ziyalı, tarixçi olan Əhməd bəy qızının təhsili ilə özü məşğul olmuşdur. O vaxt qızların təhsil alması üçün məktəblər yox idi. Həmidə xanım yazırdı: “Atam qardaşımı Tiflis gimnaziyasına qoymuşdu. Mənə isə evdə ana dili və rus dilini özü tədris edirdi”.

Həmidə xanım Cavanşir Azərbaycanda qadınların ilk xeyriyyə cəmiyyətini yaratmışdı. O, Şuşada toxuculuq emalatxanası açmışdı. Bu, Azərbaycanda qadınların çalışdığı ilk sənaye müəssisəsi idi.

O dövrdə ölkədə çiçək xəstəliyi yayılmışdı. Həkim çatışmazlığı vardı. Həmidə xanım Tiflisə gedib peyvənd etməyi öyrəndi. O, xatirələrində yazırdı: “Xeyli miqdarda peyvənd alıb kəndə qayıtdım. Kəndlilər o qədər uşaq gətirirdilər ki, artıq mənə köməkçi lazım oldu. Öz yaxınlarıma da peyvənd eləməyi öyrədirdim ki, birdən kənddə olmasam, camaat peşman qaytmasın”.

Həmidə xanımın vəsaiti hesabına onlarla imkansız şəxs təhsil almışdı. O yazırdı: “Kəhrizlidə – öz kəndimizdə qızlarla oğlanların bir yerdə oxuduğu məktəb açmaq atamın vəsiyyəti idi. Kənd camaatının mənə böyük etimadı vardı, ona görə də qızlarının məktəbə gəlməsinə icazə verirdilər”.

Həmidə xanım 1955-ci ildə vəfat etmişdir.

1 Həmidə xanımla bağlı hansı fikir yanlıştır?

1. Kəhrizli kəndində doğulub.
2. Xan nəslindən idi.
3. Rus dilini atasından öyrənmişdir.
4. Ailənin tək övladı olub.

2 Cümlələri tamamlayın.

1. Həmidə xanımın təlim-tərbiyəsi ilə atası evdə məşğul olurdu, çünki ... .
2. Kəndlilər Həmidə xanımın açdığı məktəbə qızlarını göndərirdilər, çünki ... .
3. Həmidə xanım peyvənd etməyi başqalarına da öyrədirdi, çünki ... .

3 Mətdən arqumentlər gətirməklə verilmiş fikirləri əsaslandırın.

1. Qadınları işlə təmin etmişdi.
2. Öz vəsaiti hesabına kənd uşaqlarına təhsil vermişdi.
3. Kənd əhalisinin sağlamlığı üçün çalışmışdı.
4. Həmidə xanımın Qarabağda böyük nüfuzu olmuşdur.

- 4 Hansı cümlədə söz birləşməsi işlənmişdir?**
- Həkim Gəncədə yaşayır.
  - Uşaqlar hovuzda çimirlər.
  - Mağazanın vitrini çox cəlbedici idi.
  - Ayxan kitab oxuyur.
- 5 Hansı cümlədə mübtədə söz birləşməsi ilə ifadə olunub?**
- Nailənin atası təcrübəli həkimdir.
  - Hamı həyatə toplaşdı.
  - Bu kənddə bulaqlar çoxdur.
  - Qaranquşlar sürətlə uçurdular.
- 6 Hansı cümlənin xəbəri frazeoloji ifadədir?**
- Muzeyin qarşısında avtobuslar dayanmışdı.
  - Masanın üstündəki yeni kitablar mənim bacımındır.
  - Tərlan məktəbə getməyə hazırlaşdı.
  - Şəhərdə hündürmərtəbəli binalar göz oxşayırdı.
- 7 Hansı cümlədə yalnız baş üzvlər iştirak edir?**
- Dənizin havası xəstənin əhvalını yaxşılaşdırdı.
  - Bu evdə səliqə-sahman yaradılmalıdır.
  - Tələbələr Azadlıq meydanına toplashdılar.
  - Rənanın anası məktəb direktorudur.
- 8 İkinci dərəcəli üzvləri ixtisar etməklə cümlələri köçürün.**
- Bu qəribə hadisə bizi çox sevindirdi.
  - Qonşunun həyatindən həzin musiqi eşidilirdi.
  - Onlar tamaşanı maraqla izləyirdilər.
  - Gülzar soyuducudan iki alma götürdü.
- 9 Mürəkkəb cümlələri müəyyən edin.**
- İndi gün çıxıb, amma hava hələ də soyuqdur.
  - Qarışqalar buğda dənələrini yuvalarına daşıyırdılar.
  - İclasa mən də getdim, ancaq çıxış etmədim.
  - İşdə işıqlar söndü, biz evə qayıtdıq.
  - Müəllim, şagirdlər yazıçını sevinclə qarşıladılar.
- 10 Mürəkkəb cümlələri tamamlayın.**
- Qalın geyinirəm, ona görə ki ...
  - ... ona görə də anasını köməyə çağırırdı.
  - Ənvər dərəcə gecikdi, çünki ...
  - ..., lakin mən cavab vermədim.

İZAHLI SÖZLÜK

İxtisarlər: *is.* – isim; *sif.* – sifət; *z.* – zərflər; *f.* – feil; *fr.* – frazeoloji birləşmə

adaş *is.* – adları eyni olan adamlar. □ *Vüqarla adaş olduğumuza görə sinifdə bizi soyadımızla çağırırdılar.*

aerodrom *is.* – təyyarə və helikopterlərin havaya qalxması, enməsi və durması üçün meydança. □ *Nəhayət, aerodrom və uçuş zolaqları göründü.*

akvalanq *is.* – su altında nəfəs alma qurğusu. □ *Sualtı tədqiqatlar üçün müasir akvalanqlar alındı.*

arx *is.* – mənbəyini bulaqdan, kanal və ya çaydan götürən kiçik su axını. □ *Arxın üstündən tullanıb tarlaya tərəf getdim.*

auditoriya *is.* – 1. dərslər otağı; 2. hər hansı çıxışın, təqdimatın ünvanlandığı dinləyicilər. □ *Auditoriyada nəzərlər səsli eşidildi.*

bədəvi *is.* – səhrada yaşayan köçəri ərəb. □ *Bədəvilər, əsasən, dənəçiliklə məşğul olurlar.*

bəylərbəyi *is.* – keçmişdə türk dövlətlərində inzibati ərazi vahidini idarə edən şəxs.

brend *is.* – hər hansı şirkətin məhsullarını digərlərindən fərqləndirmək üçün istifadə olunan işarə, simvol, loqotip. □ *Bu brend artıq bütün dünyada tanınır.*

cığır açmaq *fr.* – yenilik etmək, yeni istiqamətin əsasını qoymaq.

çevriliş *is.* – bir şeyin inkişafında kəskin dönüş, köklü dəyişiklik. □ *Bu ixtira elmdə çevriliş etdi.*

çəng *is.* – əl, pəncə. □ *Qartal şığıyıb dovşanı çənginə aldı.*

çip *is.* – elektron hesablama sistemləri yaratmaq üçün istifadə olunan mikrosxem. □ *Çipi bir cihazdan çıxarılıb digərində istifadə etmək mümkündür.*

çömçəquyruq *is.* – suda-quruda yaşayan bəzi heyvanların quyruqlu sürfəsi. □ *Qurbağanın kürüsü bir müddətdən sonra böyüyüb çömçəquyruğa çevrilir.*

dəf etmək *f.* – maneəni aradan qaldırmaq. □ *Əsgərlərimiz düşmən hücumunu dəf etdilər.*

dəm vurmaq *fr.* – ağız dolusu danışmaq, bəhs etmək.

düym *is.* – ingilis ölçü sistemində uzunluq vahidi. □ *Bir düym 2,54 sm-ə bərabərdir.*

ehtimal *is.* – hər hansı hadisənin baş verə bilməsi. □ *Ən kiçik ehtimal belə, insanda ümid yaradır.*

əcdad *is.* – ata-babalar, ulu babalar. □ *Əcdadlarımız bu abidələri bizə miras qoymuşlar.*

ərizə *is.* – istək, xahiş ifadə edən məktub, yazılı müraciət. □ *Müdirin adına ərizə yaz.*

frank *is.* – Fransada pul vahidi. □ *Bu şəkli Parisdə 500 franka almışam.*

funt *is.* – İngiltərədə təqribən 450 qrama bərabər qədim kütlə vahidi. □ *Balığın çəkisi 100 funt olardı.*

hədəf *is.* – məqsəd, məram.

hüquqşünas *is.* – dövlət qanunlarını yaxşı bilən və bu sahədə fəaliyyət göstərən mütəxəssis. □ *Şirkətə hüquqşünas dəvət edildi.*

xadim *is.* – hər hansı sahədə böyük xidmətləri olan şəxs. □ *Tədbirdə incəsənət xadimləri də iştirak etdilər.*

xaqan *is.* – qədim türk hökmdarlarına verilən ad, titullar. □ *Qədim türklərdə qanun xaqandan uca sayılırdı.*

xof *is.* – qorxu, vahimə. □ *Ürəyimdəki xof evdən çıxmağa imkan vermirdi.*

icarə *is.* – hər hansı əmlakın müvəqqəti istifadəyə verilməsi, ya alınması. □ *Mağazanın icarə haqqı yüksək idi.*

ideal *is.* – bir şeyin ən mükəmməl nümunəsi. □ *Musiqidə onun ideali Rəşid Behbudov idi.*

israrlı *sif.* – dediyindən dönməyən, təkid edən. □ *O öz fikrində israrlı idi.*

kadr *is.* – hər hansı təşkilatın ixtisaslı əməkdaşı.

karyera *is.* – müəyyən fəaliyyət sahəsində irəliləmə. □ *O, karyerası ərzində xeyli uğurlara imza atdı.*

kitabə *is.* – daş üzərində oyuqlanmış yazı. □ *Qədim türk abidələri arasında kitabələr də çoxdur.*

konfrans *is.* – müəyyən məsələləri müzakirə etmək üçün keçirilən yığıncaq, toplantı. □ *Konfransa müxtəlif ölkələrdən nümayəndələr gəlmişdilər.*

konstruktor *is.* – müəyyən mexanizmin layihəsini hazırlayan mütəxəssis. □ *O, aviasiya şirkətində təyyarə konstruktoru işləyir.*

körfəz *is.* – böyük su hövzəsinin (ocean, dəniz) quruya daxil olmuş kiçik hissəsi. □ *Meksika körfəzi ən iri körfəzlərdən biridir.*

qəlbi *sif.* – yüksək, hündür, uca.

qürub *is.* – günbatan vaxt. □ *Kəndə çatanda günəş qüruba enirdi.*

labirint *is.* – yol və keçidləri dolaşmaq üçün olan yer. □ *Bu labirintdən çıxmaq çox çətin olacaqdır.*

loqo *is.* – hər hansı şirkətin adını əks etdirən qrafik görüntü. □ *Bu təşkilatın loqosu çox yaddaqalandır.*

maarif *is.* – əhali arasında savad, bilik, mədəniyyət yaymaq üçün həyata keçirilən tədbirlər sistemi. □ *Maarifə ayrılan xərclər ildən-ilə artırdı.*

menecer *is.* – şirkətdə hər hansı fəaliyyəti idarə edən şəxs. □ *Şirkətə satış üzrə yeni menecer gəlib.*

məxluq *is.* – canlı varlıq; insan, heyvan. □ *Uşaqlar səh-rada çox qaribə məxluqla rastlaşdılar.*

mərcan *is.* – dənizin dibində qayalara yapışaraq yaşayan dəniz heyvanı. □ *Mərcanlar Yer kürəsinin ən qədim heyvanlarıdır.*

məsxərəyə qoymaq *fr.* – gülüş hədəfinə çevirmək, dolamaq, ələ salmaq.

məzun *is.* – hər hansı məktəbi bitirmiş tələbə, şagird. □ *Bu gün məktəbimizin məzunları ilə görüş olacaq.*

minik *is.* – nəqliyyat vasitəsi. □ *Atam minik tapmaq üçün yola çıxdı.*

model *is.* – 1. istehsal üçün nəzərdə tutulmuş məhsulun nümunəsi. □ *Avtomobil modeli.* 2. moda göstərən adam. □ *Bu qız son illərin ən məşhur modelidir.*

müdhiş *sif.* – dəhşətli, vahiməli, qorxunc. □ *O müdhiş gecəni hər gün xatırlayıram.*

müqavilə *is.* – öhdəliklərin əks olduğu razılaşma. □ *Bu müqavilə bizim üçün əlverişli şərtlərlə bağlanıb.*

mülkiyyət *is.* – bir adama məxsus olan əmlak, torpaq. □ *Mülkiyyət toxunulmazlığı əsas hüquqlardan biridir.*

müşayiət *is.* – yanınca getmə, ötürmə. □ *Qonaqlar müdirin müşayiəti ilə o biri otağa keçdilər.*

müşkül *sif.* – çətin başa gələn, ağır. □ *Çox müşkül məsələ ilə qarşılaşdıq.*

nadan *sif.* – avam, cahil, biliksiz, geridə qalmış. □ *Bir dəstə nadan adam planlarımıza mane olurdu.*

nizamnamə *is.* – müəssisənin fəaliyyətini nizamlayan qaydalar toplusu. □ *Şirkətin nizamnaməsinə görə, menecer təsisçi tərəfindən təyin oluna bilər.*

nüsxə *is.* – kitabın, yazılı vərəqin surətlərindən biri. □ *Müqavilənin bizdə qalan nüsxəsi itmişdi.*

pioner *is.* – hər hansı işin başlanğıcını qoymuş şəxs. □ *Ada Lavleysi proqramlaşdırmanın pioneri saymaq olar.*

poeziya *is.* – şeir əsərlərinin məcmusu. □ *Azərbaycan poeziyası çox zəngindir.*

potensial *is.* – hələ reallaşmamış, istifadə olunmamış güc, qüvvə, ağıl. □ *Onun potensialı hələ tam açılmayıb.*

prinsip *is.* – hər hansı fəaliyyətdə tətbiq olunan hüquq, yaxud mənəvi norma.

reklam *is.* – şirkət və ya şəxsi məşhurlaşdırmaq üçün həyata keçirilən tədbirlər. □ *Bu məhsulun reklam kampaniyası 3 ay sürəcək.*

revolver *is.* – tapançanın bir növü. □ *Revolver 1828-ci ildə Amerikada Sem Kolt tərəfindən düzəldilib.*

rif *is.* – dənizin dayaz sahələrində sualtı və ya üzə çıxmış təpələr. □ *Riflər gəmiçiliyə maneə törədir.*

rişxənd *is.* – lağa qoyma, istehza, kinayə.

ruhani *is.* – din xadimi.

seminariya *is.* – ibtidai məktəb müəllimləri hazırlayan xüsusi orta təhsil müəssisəsi. □ *O, seminariyanı bitirib dərslər demək üçün doğma kəndinə qayıtdı.*

seyf *is.* – sənəd, pul və s. saxlamaq üçün metal şkaflar. □ *Şirkətin sənədləri yanmayan seyfdə saxlanılırdı.*

sığorta *is.* – bədbəxt hadisə nəticəsində zərər görmüş şəxsə ödənilən vəsait. □ *Əmlakımız sığorta olundu.*

simpatiya *is.* – bir insana qarşı rəğbət, meyl, cazibə. □ *Onun hərəkətləri simpatiya doğururdu.*

status *is.* – hüquqla müəyyən edilmiş hal. □ *O, diplomat statusunda ölkəyə gəlib.*

şəhadətnamə *is.* – bir şeyi təsdiq edən sənəd. □ *Doğum haqqında şəhadətnamə.*

təbliğət *is.* – bir ideyanı insanlar arasında yayma, təbliğ etmə.

təqdirdə – ... halda, əgər ... (müəyyən sözlərə qoşularaq şərt bildirir)

tənəkə *is.* – nazik dəmir təbəqəsi.

təşəbbüs *is.* – bir işə başlama. □ *Biz dostumun təşəbbüsünə qoşulduq.*

təzim etmək *f.* – baş əymək.

tuluq *is.* – içində maye saxlamaq üçün istifadə edilən qoyun və ya keçi dərisi. □ *Keçmişdə nefti tuluqlarla daşıyırmışlar.*

türbə *is.* – qəbir üzərində tikilən abidə; məqbərə, mavzoley. □ *Möminə xatun türbəsi məşhur memarlıq abidəsidir.*

verst *is.* – 1,06 kilometrə bərabər qədim rus uzunluq ölçüsü.

yüyan *is.* – atın başına keçirilən ip, qayıq. □ *Koroğlu Qıratın yüyənini çəkdi.*

zənən *is.* – qadın, arvad.

zəruri *sif.* – ən vacib, çox lazımlı.

ziyalı *is.* – yüksək mənəvi dəyərlərə malik mədəni, savadlı adam. □ *Kəndimizin tanınmış ziyalıları ilə görüş keçirilirdi.*

zona *is.* – müəyyən ərazi, sahə. □ *Yolun o tərəfinə keçməyin, ora minalanmış zondadır.*

YAY TƏTİLİNİ SƏMƏRƏLİ KEÇİRƏK

MÜTALİƏ

Yay tətili əyləncə, səyahət, macəralar dövrüdür. Ancaq macəra həyəcanını yaşamağın başqa bir yolu da var: MÜTALİƏ.

Mütaliə etməklə siz zövqlə vaxt keçirmiş olursunuz. Eyni zamanda:

- dünyagörüşünüz genişlənir;
- söz ehtiyatınız zənginləşir;
- dəyərlər haqqında fikirləriniz formalaşır;
- oxuyub-anlama bacarığınız inkişaf edir;
- təhlil və mühakimə bacarığınız təkmilləşir.

Sizə macəra ədəbiyyatının ən gözəl nümunələrinin siyahısını təqdim edirik. Bu əsərlər elmi fantastika, detektiv və ya macəra janrında yazılıb. Onlardan bir çoxunun qəhrəmanları siz yaşda olan uşaqlardır. Bu kitabları kitabxanalardan, eləcə də kitab mağazalarından əldə edə bilərsiniz.

Çalışın, oxuduğunuz hər bir kitab haqqında yaxınlarınızla söhbət edəsiniz. Əsərin qısa məzmununu danışın, yeni öyrəndiyiniz maraqlı məlumatları bölüşün, obrazların davranışı və xarakteri haqqında fikir yürüdün.

Əminik ki, bu kitablarla yay tətaliniz daha maraqlı və səmərəli keçəcək.

MACƏRA ƏDƏBİYYATI

1. *Mark Tven*. Şahzadə və dilənçi
2. *Mark Tven*. Tom Soyerin macəraları
3. *Frensis Eliza Börnet*. Balaca Sara
4. *Maqsud İbrahimbəyov*. Bütün yaxşılıqlara ölüm
5. *Robert Stevenson*. Dəfinələr adası
6. *Astrid Lindqren*. Uzuncorab Peppi
7. *Jül Vern*. Kapitan Qrantın uşaqları
8. *Jül Vern*. 20000 lyö su altı ilə
9. *Enid Blayton*. Dəfinələr adasının sirri
10. *Sevinc Nuruqızı*. Melisa
11. *Reyhan Yusifqızı*. Aysu
12. *Aleksandr Belyayev*. Amfibiya adam
13. *Herbert Uels*. Görünməz adam
14. *Çarlz Dikens*. Oliver Tvistin macəraları
15. *Eleanor Porter*. Sadəcə, David
16. *Edit Nesbit*. Amuletin tarixçəsi
17. *Daniel Defo*. Robinzon Kruzo
18. *Konan Doyle*. Baskervillərin iti
19. *Vilhelm Hauf*. Karvan
20. *Conatan Svift*. Qulliverin səyahətləri

YAZI

Yəqin ki, növbəti tədris ili başlayanda yay boyu gördüklərinizi, oxuduqlarınızı sinif yoldaşlarınızla bölüşmək istəyəcəksiniz. Bəlkə də, müəlliminiz “Yay təttilini necə keçirdim” mövzusunda təqdimat hazırlamağı tapşıracaq. Yaddaşıınıza çox güvənməyin, yay təəssüratlarınızı yazıya alın. Bunun üçün bir neçə dəftər ayırın və onları adlandırın: “Yay gündəliyi”, “Yol qeydləri”, “Oxuduğum kitablar” və s.

Yay gündəliyi

Hər bir adam öz həyatında qəribə hadisələrlə üzləşir, maraqlı insanlarla qarşılaşır. Bu zaman özü üçün nə isə kəşf edir, müxtəlif hsslər keçirir: heyrət edir, kövrəlir, həyəcanlanır... Bu duyğu və düşüncələri gündəlikdə qeyd etməyin böyük faydası var. Belə olduqda hisslərimizin səbəbini daha yaxşı başa düşür, gördüklərimizi daha dərinədən dərk edirik.

Yol qeydləri

Yay təttili zamanı, adətən, yaxın və ya uzaq yerlərə səyahət edirik. Kimi başqa şəhər və ya kənddə yaşayan qohumlarına baş çəkir, kimi də istirahət üçün xarici ölkələrə üz tutur. Avtomobil, qatar, gəmi və ya təyyarə ilə səyahətlərdən hər birinin öz həyəcanı var. Səyahətə çıxanda “Yol qeydləri” dəftərinizi götürməyi unutmayın.

- Yolboyu gördüyünüz mənzərələri təsvir edin.
- Keçdiyiniz məntəqələri qeyd edin.
- Səyahət zamanı qarşılaşdığınız maraqlı insanları, qəribə hadisələri, memarlıq abidələrini təsvir edin.

Oxuduğum kitablar

Kitabı oxumaq azdır, onun haqqında düşünmək, “Bu kitab mənə nə verdi?” – deyə düşünmək gərəkdir. Odur ki hər bir kitabı oxuduqdan sonra:

- hekayə xəritəsi tərtib edin;
- kitab haqqında kiçik rəy yazın.

Aylar, illər keçəcək, bu yazdıqlarınız sizin üçün şirin xatirələrə çevriləcək.

BURAXILIŞ MƏLUMATI

Ümumi təhsil müəssisələrinin 5-ci sinifləri üçün
Azərbaycan dili (tədris dili) fənni üzrə
dərslük (II hissə)

Tərtibçi heyət:

Müəlliflər	Rafiq İsmayilov Şəhla Zahidova Ülkər Nurullayeva Aysel Xanahiyeva Reyhan Həbibli
Redaktorlar	Nəriman Abdulov Əsgər Quliyev
Rəyçi	Cəbrail Həşimov
Mətnləri səsləndirən	Elnarə Qurbanzadə
Texniki redaktor	Rəşad Nəbiyev
Dizayner	Səbinə Vəzirova
Rəssam	Elçin Cabarov
Korrektorlar	Fəridə Səmədova Aqşin Məsimov

© Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyinin qrif nömrəsi: 2024-017

Müəlliflik hüquqları qorunur. Xüsusi icazə olmadan bu nəşri və yaxud onun hər hansı hissəsini yenidən çap etdirmək, surətini çıxarmaq, elektron informasiya vasitələri ilə yaymaq qanuna ziddir.

Fiziki çap vərəqi 14. Səhifə sayı 112.
Kağız formatı 57×90 1/8. Kəsimdən sonra ölçüsü: 22,0×27,5.
Şriftin adı və ölçüsü: Calibri, 14 pt. Ofset kağızı. Ofset çapı.
Sifariş ____. Tirajı 152 600. Bakı – 2024.

Əlyazmanın yığma verildiyi və çapa imzalandığı tarix: 03.05.2024

Çap məhsulunu hazırlayan:
Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu (Bakı ş., A.Cəlilov küç., 86).

Çap məhsulunu istehsal edən:
“Şərq-Qərb” ASC (Bakı, Aşıq Ələsgər küç. 17)

Pulsuz

Əziz məktəbli!

Bu dərslik sizə Azərbaycan dövləti tərəfindən bir dərs ilində istifadə üçün verilir. O, dərs ili müddətində nəzərdə tutulmuş bilikləri qazanmaq üçün sizə etibarlı dost və yardımçı olacaq.

İnanırıq ki, siz də bu dərsliyə məhəbbətlə yanaşacaq, onu zədələnmələrdən qoruyacaq, təmiz və səliqəli saxlayacaqsınız ki, növbəti dərs ilində digər məktəbli yoldaşınız ondan sizin kimi rahat istifadə edə bilsin.

Sizə təhsildə uğurlar arzulayırıq!

